

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

ЯСІРОВА Юлія Федорівна

УДК 329(564.3)(043.3)

**ПАРТІЙНА СИСТЕМА РЕСПУБЛІКИ КІПР В УМОВАХ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник:

БАЛАБАНОВ Костянтин Васильович,
член-кореспондент НАПН України,
доктор політичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України

Маріуполь – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Категоріально-понятійний апарат та методологічна база дослідження.....	12
1.2. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження.....	30
Висновки до Розділу 1.....	49
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ КІПР В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЮ	
2.1. Становлення політичної системи Республіки Кіпр.....	51
2.2. Модернізація партійної системи Республіки Кіпр в контексті підготовки до вступу в ЄС.....	68
2.3. Позиції кіпрських партій щодо членства країни в ЄС.....	89
Висновки до Розділу 2.....	103
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ КІПР В РАМКАХ ЄС	
3.1. Особливості функціонування партійної системи Республіки Кіпр 2004-2016 рр.....	105
3.2 Розвиток багатопартійності в контексті національних виборів.....	127
3.3. Вибори до Європарламенту в Республіці Кіпр як фактор впливу на партійну систему країни.....	151
3.4. Партійна система Республіки Кіпр в контексті євроінтеграції і проблеми возз'єднання країни: досвід для України	167
Висновки до Розділу 3.....	182
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ALDE – Альянс лібералів та демократів за Європу
- EDP – Європейська демократична партія
- EGP – Європейська партія зелених
- EPP – Європейська народна партія
- GRECO – Група держав проти корупції
- GUE/NGL – Європейські об'єднані ліві/Ліво-зелені Півночі
- PEO – Всекіпрська федерація праці
- S&D – Прогресивний альянс соціалістів та демократів
- SEK – Кіпрська конфедерація працівників
- АДІК – Демократичний рух боротьби
- АКЕЛ – Прогресивна партія трудового народу
- ДІКО – Демократична партія
- ДІСІ – Демократичний збір
- ЕДЕК – Рух соціал-демократів
- ЕДІ – Об'єднані демократи
- ЕЛАМ – Національний народний фронт
- ЕОКА – Етнічна організація за визволення Кіпру
- ЄВРОДІ – Європейська демократія
- ЄВРОКО – Європейська партія
- ЄС – Європейський Союз
- ЗІГОС – Рух незалежних громадян
- ККК – Комуністична партія Кіпру
- КІПРОС – «Кіпрське прогресивне співробітництво»
- КОП – Рух за екологію та охорону навколишнього середовища
- ЛАСОК – Офіс прав громадянина - Народний соціалістичний рух
- ПЗМ – Партнерство заради миру

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання розвитку та трансформації партій і сформованих ними партійних систем є однією з найбільш дискусійних тем політологічних досліджень та важливим питанням політичного порядку денного в демократичних країнах. Європейські країни в умовах поширення та поглиблення євроінтеграційних процесів переживають новий етап суспільного розвитку. Це обумовлює трансформацію політичної системи та її інститутів, зміну моделей поведінки політичних еліт. На цьому тлі зі вступом країни в ЄС та необхідністю адаптації до нових умов реорганізується і її партійна система. До того ж, соціально-економічна та політична ситуація в Європі на початку XXI ст., що пов'язана з одного боку з поглибленням інтеграції, а з іншого – з кризовими явищами в питаннях економіки, безпеки, міграції, характеризується активними трансформаційними процесами в державах-членах ЄС, що призводить до суттєвих змін у розвитку політичних партій. Зважаючи на це, має велике теоретичне і практичне значення вивчення досвіду функціонування партійних систем в контексті перетворень, обумовлених процесом європейської інтеграції.

Республіка Кіпр стала членом ЄС у 2004 р. разом з ще дев'ятьма країнами. Але вона являє собою особливий випадок. Зокрема через своє геостратегічне положення у Східному Середземномор'ї на перетині трьох континентів і цивілізацій. Саме на території цього острова відбувається зіткнення інтересів різних сил, що призвело до одного з найбільш затяжних конфліктів – кіпрської проблеми. У зв'язку з цим проявляється інша сторона унікальності Кіпру, адже він став єдиним розділеним членом Європейського Союзу. За такого поєднання факторів, в той же час завдяки швидкому економічному розвитку у порівнянні з іншими країнами регіону, Республіка Кіпр змогла фактично стати однією з розвинутих країн, яка з упевненістю вступила до ЄС. Усі ці аспекти тісно пов'язані з розвитком партійної системи країни. Кіпрська партійна система почала розвиватися достатньо пізно у зв'язку

з колоніальним минулим острову та внутрішнім конфліктом. Але водночас її достатньо стабільний стан і схильність партій до компромісу дозволили досягти цій невеликій країні такого рівня розвитку, щоб стати повноправним членом міжнародного співтовариства, центром надання туристичних та фінансових послуг.

Ці особливості партійної системи виділяють Республіку Кіпр з-поміж інших європейських країн. Тим не менше після вступу до ЄС сильнішим стає вплив сучасних загальноєвропейських тенденцій на національну картину: зниження довіри громадян до партій, розмивання партійної ідентичності, зниження явки виборців на виборах, поява нових типів партій та їхня радикалізація тощо. Усе це обумовлює актуальність дослідження партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції.

Вивчення досвіду Республіки Кіпр у цьому питанні є особливо актуальним для України в нинішній ситуації, у контексті реалізації курсу на євроінтеграцію, збройної агресії Росії на Донбасі і проблеми возз'єднання країни. За умови невирішеності російсько-українського конфлікту та окупації частини території на момент виконання Україною умов для вступу в ЄС схожість ситуації з Кіпром може призвести до використання цього прецеденту. А для української партійної системи Кіпр може слугувати прикладом розвитку партійної системи в умовах євроінтеграції, а також єдності партій щодо необхідності вирішення конфлікту та об'єднання країни, надання цьому питанню першочергового значення і постійних зусиль в переговорах з європейськими партнерами.

Стан наукової розробки проблеми. Проблемами партійної системи Республіки Кіпр займаються здебільшого кіпрські дослідники, зокрема, К. Агапіу-Джозефідс, Е. Іоанну, Н. Лоїзідес, Я. Кацуридес, Л. Маврос, Н. Тріміклініотіс, Г. Фаустман, Й. Хараламбос, Х. Хрістофору. В їхніх роботах розглядаються окремі партії, вибори в Республіці Кіпр, певні аспекти функціонування партійної системи. Разом з тим, слід відзначити специфічну спрямованість досліджень ефекту євроінтеграції Кіпру. Вони присвячені

здебільшого впливу на кіпрську проблему і лише деякі стосуються політичної системи, розглядаючи вплив на окремі сфери політики або інститути, в тому числі партії, залишаючи партійну систему загалом поза увагою. Водночас у роботах українських та російських дослідників ця проблема не знайшла відображення, що обумовлює необхідність детального комплексного аналізу партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках комплексної наукової теми кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету: «Середземномор'я в сучасних регіональних та глобальних процесах» (НДР № 0115U003039). Внесок автора в розробку зазначеної теми полягає в дослідженні розвитку партійної системи Республіки Кіпр в контексті інтеграції країни до Європейського Союзу

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є здійснення комплексного політологічного аналізу партійної системи Республіки Кіпр та її розвитку в умовах євроінтеграції.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі наукові **завдання**:

- вивчити основні категорії та поняття, розкрити методологічні підходи до вивчення партій і партійних систем як елементів політичної системи;
- проаналізувати рівень наукової вивченості та джерельну базу дослідження партійної системи Республіки Кіпр;
- розглянути етапи становлення політичної системи Республіки Кіпр та фактори, що його обумовили;
- дослідити основні напрями процесу модернізації партійної системи в контексті реалізації курсу на євроінтеграцію;
- визначити та проаналізувати основні підходи кіпрських політичних партій до участі країни в ЄС;
- охарактеризувати особливості функціонування і трансформації кіпрської партійної системи в рамках Європейського Союзу;

- дослідити розвиток багатопартійності в контексті національних виборів та їхній вплив на основні доміанти політичного розвитку;
- проаналізувати участь кіпрських партій у виборах до Європейського парламенту як фактор впливу на партійну систему;
- з'ясувати можливості використання досвіду розвитку партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції в Україні, в тому числі щодо діяльності партій з проблеми возз'єднання країни.

Об'єктом дослідження виступає партійна система Республіки Кіпр.

Предметом дослідження є особливості функціонування та трансформація партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції країни.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені якісними змінами у політичному житті Республіки Кіпр, пов'язаними з її європейською інтеграцією. Вони охоплюють період з 1990 р., коли було подано заявку на членство в ЄС та розпочався процес адаптації до європейських норм, через вузловий момент вступ Республіки Кіпр в ЄС 1 травня 2004 р., до 2016 р., який був позначений проведенням останніх парламентських виборів. Втім необхідність комплексного та об'єктивного аналізу сучасного стану партійної системи вимагає дослідження становлення політичної системи Кіпру загалом. Тому дисертант частково був змушений звертатися до більш ранніх процесів появи перших політичних організацій, отримання незалежності та постколоніального розвитку Кіпру.

Методи дослідження. Основу методологічного апарату складають загальнонаукові принципи об'єктивності, сутнісного аналізу та єдності логічного та історичного. Реалізація дослідницьких завдань потребувала використання автором комплексу теоретичних та емпіричних методів і підходів: проблемно-хронологічного, системного, структурно-функціонального, інституційного, термінологічного, порівняльного, статистичного, методу контент-аналізу. Особливе значення під час висвітлення процесів, що відбувалися в партійній системі Республіки Кіпр в період

євроінтеграції, мав проблемно-хронологічний підхід, що дозволив розділити дисертаційне дослідження на відповідні структурні частини за етапами інтеграції (підготовка до вступу – розділ 2, період членства в ЄС – розділ 3) та аспектами розвитку (модернізація партійної системи – підрозділ 2.2., сучасні особливості функціонування – підрозділ 3.1., участь партій у виборах різного рівня – підрозділи 3.2., 3.3. і т.д.), та системний метод, який забезпечив комплексний підхід до проблеми (вивчення партій, характеру взаємодій між ними, вплив фактору євроінтеграції). Важливу роль у процесі дослідження відіграли також загальнологічні методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, діалектичний метод та метод абстрагування.

Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена комплексом поставлених дослідницьких завдань. У дисертації зроблено спробу вперше у вітчизняній науковій літературі провести комплексний аналіз партійної системи Республіки Кіпр та її розвитку в умовах інтеграції країни до ЄС. У роботі досліджено діяльність політичних партій з вирішення кіпрської проблеми і возз'єднання країни, досвід яких може бути використаний і в Україні. При цьому в процесі дослідження отримані наукові результати, які розкривають особистий внесок автора в розробку проблеми і характеризують новизну роботи, а саме:

вперше:

– визначено особливості трансформації партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції країни, зокрема відносно позицій кіпрських партій щодо участі країни в ЄС, правових умов функціонування партій та їхнього фінансування, зміни структури партійної системи та моделей партійної конкуренції;

– використано у вітчизняній політичній науці та введено в науковий обіг джерела дослідження партійної системи Республіки Кіпр новогрецькою та англійською мовами;

- проаналізовано можливості використання досвіду Республіки Кіпр в Україні з питання функціонування партійної системи в умовах євроінтеграції в контексті проблеми возз'єднання країни;

удосконалено:

- теоретичні основи розуміння сутності політичних партій, партійних систем і виборчих систем та їхньої взаємозалежності, виборів, в тому числі щодо питання другорядності виборів до Європейського парламенту;

- періодизацію становлення та розвитку політичної системи Кіпру;

- положення про вплив референдуму з плану Аннана на електоральну підтримку партій партійну систему загалом;

дістало подальший розвиток:

- вивчення системи правового регулювання діяльності партій в Республіці Кіпр;

- дослідження національних виборів з точки зору їхнього впливу на розстановку сил в партійній системі;

- аналіз результатів виборів до Європарламенту в Республіці Кіпр та їхній вплив на партійну систему.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього застосування з науковою, навчальною та прикладною метою. Насамперед, фактичний матеріал і висновки дисертаційної роботи можуть бути використані для подальшого дослідження політичних процесів в Республіці Кіпр, проблем розвитку її партійної системи, а також наукової розробки проблематики трансформації партійних систем європейських країн під впливом інтеграційних процесів.

Основні положення дисертації можуть бути використані у навчальному процесі для викладання навчальних дисциплін соціально-політичного спрямування, зокрема, для студентів спеціальностей «Політологія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Окремі положення та результати дослідження можуть бути використані під час проведення навчальних занять з курсів «Порівняльна політологія»,

«Країнознавство», «Партологія», «Виборчі системи країн світу», «Політичні інститути і процеси», «Політичні режими і системи країн світу», для занять зі спецкурсу «Роль ЄС в сучасному світі».

Результати дисертаційної роботи можуть бути рекомендовані політичним партіям України, органам законодавчої та виконавчої влади для пошуку ефективних засобів адаптації до європейських норм та правил. Вони можуть бути також використані громадськими організаціями, засобами масової інформації в їхній практичній діяльності.

Особистий внесок автора. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, наведені й викладені в роботі наукові результати отримані безпосередньо автором та є особистим внеском здобувача в розробку проблеми.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Друга всеукраїнська конференція «Науковий діалог «Схід-Захід» (м. Дніпропетровськ, 12 жовтня 2013 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна і світ: проблеми історії» (м. Маріуполь, 28 листопада 2014 р.), Третя, Четверта та П'ята інтернет-конференція «Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу» (м. Маріуполь, 2013-2015 рр.), XVII Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький, 17-18 жовтня 2015 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна у світовому історичному просторі» (м. Маріуполь, 8 квітня 2016 р.), IV Міжнародна наукова конференція «Перспективні наукові дослідження» (м. Моррісвілл, 30 березня 2017 р.) та інші.

Публікації. За темою дослідження опубліковано 17 наукових праць загальним обсягом 7,8 д.а., серед яких 5 статей у фахових виданнях з політичних наук обсягом 3,7 д.а., 1 стаття у зарубіжному науковому виданні обсягом 0,7 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладено на 193 сторінках. Робота містить 9 додатків на 9 сторінках. Список використаних джерел охоплює 356 найменувань на 46 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Категоріально-понятійний апарат та методологічна база дослідження

Розглядаючи теоретичні засади дослідження партійних систем необхідно надати визначення декількох основних категорій та понять політичної науки. Однією з центральних категорій в політичній науці та відправною точкою багатьох політичних досліджень є категорія «політична система». Адже саме політичною системою обмежується об'єкт, в рамках якого виникають, розвиваються, трансформуються і зникають різні категорії політичної дійсності [30; с. 12-13], в тому числі і партійні системи. Саме тому перш за все розглянемо поняття політичної системи.

В політології ідеї соціологів Т. Парсонса щодо «соціальної системи» та М. Леві щодо системно-функціонального аналізу трансформувалися в концепцію політичної системи, на початку 1950-х рр. прийшовши на зміну ідеям держави. Найбільш серйозні розробки в області теорії політичної системи належать Д. Істону, Г. Алмонду, К. Дойчу [9, с. 80].

Д. Істон став засновником соціологічної моделі політичної системи. Дослідник виходив з уявлень про політичну систему як підсистему суспільства серед інших підсистем (економіка, культура, соціальна структура), що знаходяться у навколишньому середовищі. Політична система Істона є «відкритою системою», яка постійно отримує імпульси від навколишнього середовища і реагує на них, зберігаючи стійкість і внутрішню стабільність. В цьому випадку діє принцип «гомеостатичної рівноваги» [87, с. 48-50]. Тобто дослідник розглядав політичну систему з одного боку як певну структуру влади, а з іншого – як безперервний процес, взаємопов'язаний потік поведінки, спрямований від входу до виходу системи, і замкнутий стабілізуючим зворотним зв'язком. Г. Алмонд доповнив і розвинув погляди Д. Істона, а до того ж застосував структурно-функціональний метод для дослідження політичної

системи. На думку Алмонда політична система складається із ролей, які взаємодіють між собою, структур і підсистем, а також культури, яка лежить в їхній основі. Розглядаючи політичну систему як «набір усіх взаємодіючих ролей», дослідник говорив про її складну структуру, кожний елемент якої виконує специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи, та сприяє її ефективній діяльності [80]. Таким чином, Д. Істон і Г. Алмонд заклали основи концепції політичної системи. К. Дойч розробив інформаційно-кібернетичну модель політичної системи. Дослідник розглядає політичну систему як сукупність інформаційних потоків і комунікацій, що визначаються рівнями тих чи інших політичних агентів, виконуваними ними ролями, особливостями процесів перероблення, передачі та зберігання ланцюга повідомлень. Її метою є забезпечення стабільного розвитку і динамічної рівноваги між інтересами всіх політичних груп, регулювання політичних об'єктів [86]. Отже, в концепціях Істона, Алмонда і Дойча політична система подається як теоретичний компонент, який дає змогу виявляти і описувати системні властивості різних політичних явищ. Вона розглядається як інструмент системного аналізу політики.

Звертаючись до більш конкретного тлумачення поняття «політична система», зазначимо, що дослідники пропонують різноманітні варіації. Так, в радянській спеціальній літературі поняття «політична система» не використовувалося як самостійна категорія до другої половини 1970-х рр. І.П. Ільїнський політичну систему суспільства представляє як складний комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих засобів організацій і функціонування політичної влади, здійснення політичного керівництва та управління соціалістичним суспільством [17, с. 35-36]. Тобто на відміну від західних теоретиків визначена проблематика досліджувалася в соціально-класовому історичному контексті.

Українські дослідники загалом дають подібні визначення. Ф.М. Кирилук зазначає, що політична система є цілісною, впорядкованою сукупністю політичних інститутів, політичних відносин, процесів, принципів політичної

організації суспільства, підпорядкованих певним політичним, соціальним, правовим, ідеологічним, культурним нормам, історичним традиціям і засадам політичного режиму даного конкретного суспільства [27, с. 126]. Досить конкретним є визначення К.Г. Волинка, яка представляє політичну систему як сукупність політичних інститутів та організацій, політичної діяльності, політичних відносин, політичних норм, принципів і традицій, політичної свідомості культури та ЗМІ у їх взаємодії, які відображають інтереси і волю соціальних об'єднань, що реалізують політичну владу, борються за її здійснення у рамках права через державу [6, с. 23].

Отже, поняття політичної системи є одним із найширших категоріальних понять в політичній науці, яке характеризує політичні явища та політичну діяльність, відносини між різними політичними інститутами, політичну культуру та норми. Політичні партії виступають необхідним елементом політичної системи як один з політичних інститутів. Тому, досліджуючи теоретичні підходи до вивчення партійних систем, вбачається необхідним проаналізувати зміст терміну «партія» («політична партія»).

Не зважаючи на те, що поняття «партія» є загальнозрозумілим та загальнозрозумілим, серед науковців немає єдиної думки щодо його визначення. Але не існує і принципових розбіжностей в інтерпретації цього поняття. Перш за все слід визначити, що сучасні політичні партії почали з'являтися з 70-х років XIX ст. зі зростанням ролі парламенту в політичному житті, а також появою загального виборчого права. Проблема партій ставилася ще в англійській політичній філософії XVI–XVIII ст. Ф. Бекон, Т. Гоббсом, Д. Юмом, Е. Берком, у вченнях про державу таких французьких теоретиків XVII–XVIII ст. як Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сійєса, а також німецьким філософом Г. Гегелем [44, с. 62,105]. Однак одним з найбільш вживаних визначень того часу належить Е. Берку, який зазначав, що партії являють собою об'єднання людей, яке намагається на основі власних погоджених принципів спільними зусиллями служити загальнонаціональним інтересам [39, с. 545].

Засновниками класичної теорії політичних партій вважаються Р. Міхельс,

М. Вебер, М. Острогорський. Так, наприклад, в роботі «Політика як покликання та професія» М. Вебер розглядає партії як громадські організації, які спираються на добровільне прийняття членів, що ставлять своєю метою завоювання влади для свого керівництва і забезпечення активним членам певних вигід [160]. Таке поняття вже мало більш конкретний характер. Воно розглядало партії саме в рамках державного механізму.

Помітимо, що більш сучасні погляди на розуміння політичної партії розвивалися саме в рамках такого підходу. Так, італійський науковець Дж. Сарторі визначав їх як «будь-які політичні групи, які мають офіційну назву беруть участь у виборах та здатні шляхом участі у виборах (вільних або невольних) заміщати державні посади своїми кандидатами» [141, с. 125]. Таким чином дослідник представив класичне електоральне визначення, яке виділяє електоральну функцію як найбільш визначну серед функцій політичних партій. Американський дослідник К. Джанда представляв партії як організації, які мають за мету заміщення посад в уряді своїми визнаними представниками [11]. Таке визначення виявилось дуже широким, адже включало будь-які групи, які офіційно боролися за владу.

Французький соціолог М. Дюверже також розглядав партію в рамках державного механізму, але акцент у своєму визначенні зробив не на боротьбі за владу і виборах. В своїй роботі «Політичні партії» дослідник розглядав партію як єдність, головним критерієм якої він виділяє структурну організацію. Партія ним представлялася спілкою громадян, об'єднаних певною організаційною структурою, характер та спосіб інтеграції первинних одиниць якої визначають соціально-класовий склад та доктринальну єдність [14, с. 8, 251]. Пізніше в роботі «Партійна політика і групи тиску» він вводить дефініцію: партії – це організації, які прагнуть насамперед до захоплення влади або до участі в її здійсненні і спираються на підтримку широких верств населення. Так він протиставляє партії групам тиску [13].

Радянські дослідники свої визначення засновували на класовій природі політичних партій, але намагалися поєднати і інші критерії у своїх визначеннях.

В. Б. Євдокимов запропонував наступне: «Політична партія, яка є виразником політичних інтересів певного класу або його частини, являє собою спільність людей, об'єднаних організаційно та ідеологічно, і має за мету в результаті виборів, а також іншими шляхами взяти у свої руки керівництво державними справами для того, щоб використовувати державну владу для захисту соціально-класових інтересів, які вона виражає» [15, с. 15].

Деякі дослідники, надаючи визначення політичній партії, поєднували різні ознаки цього явища представляючи комплексну дефініцію. Так Дж. Лапаломбара і М. Вейнер визначають політичні партії об'єднаннями громадян, яким притаманні такі ознаки як довготривалість дії (партія функціонує тривалий час незалежно від зміни складу, на відміну від клієнтели та парламентської фракції), повномасштабність дії (партія має стійкі організації на центральному і на місцевому рівнях), прагнення до здійснення влади (на відміну від груп тиску партії прагнуть отримати владу за допомогою участі у виборах), пошук народної підтримки (здійснюючи політичну мобілізацію населення для участі у виборах і для поповнення лав партії) [134, с. 54-55]. Таке визначення загалом розкриває сутність політичних партій та може широко застосовуватися. Але слід помітити, що окремо взяті ці ознаки не обов'язково характеризують тільки політичні партії, тому важливим є їхнє комплексне поєднання.

Партологія активно розвивається і в українській політичній науці. Український дослідник ХХ ст. М. Стахів в своєму нарисі «Українські політичні партії у соціологічному наświetленні» визначав політичні партії як «добровільне об'єднання, яке в деяких суспільних, державних, політичних справах має спільні інтереси, спільні переконання і спільну мету – дістати в свої руки або щонайменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси». До того ж він підкреслив, що «з державно-правного становища політична партія в демократичній державі це частина народу в його дії як креаційний (творчий) орган для визначення певних репрезентантів народної волі (послів,

сенаторів, суддів, шефів, адміністрації)» [41].

В кінці 1990-х рр. – на початку 2000-х рр. в українській політичній науці були сформовані загальні основи вітчизняної теорії політичних партій: розуміння місця партій у політичній системі суспільства, суті поняття багатопартійність, загальні основи аналізу партій. З 2005-2006 рр. можна говорити про те, що розвиток української теорії партій відбувається вглиб [45, с. 115]. Серед сучасних дослідників партійних організацій В. Литвин, К. Меркотан, М. Обушний, М. Примуш, А. Романюк, Ю. Шведа. А. С. Романюк та Ю. Р. Шведа в своїй монографії «Партії та електоральна політика» підкреслюють, що партії в загальному вигляді характерна наявність двох критеріїв: якісно відокремленої групи людей відносно інших членів суспільства чи суспільства загалом; внутрішній взаємозв'язок, партнерство, наявність об'єднавчого начала. Узагальнене визначення політичній партії українських партологів виглядає наступним чином: «партія – це специфічна громадська політична організація, яка має особливий правовий статус у державі, її національно-автономному чи міждержавному утворенні, є угрупованням людей, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних поглядів, як звичайно, формально зафіксованих у програмних документах, а також, спираючись на певну ідеологію та організацію і представляючи певні ідеологічно оформлені соціальні інтереси, може активно брати участь у суспільно-політичному і державному житті, має на меті завоювання і здійснення влади в державі» [34, с. 39-40,57].

В дослідженнях партійних систем окремих держав важливим, на нашу думку, також представляється важливим визначення політичної партії в законодавстві країни. Так в Республіці Кіпр згідно з останнім Законом про політичні партії 2012 р. політичними партіями визнаються союзи або групи осіб, які мають постійний характер та усталену структуру, характеризуються єдністю на основі політичних, ідеологічних або програмних принципів, які беруть участь у виборах або інших представницьких органах та забезпечують законність і долучаються до формування політичної волі народу з метою

реалізації своєї політичної програми [278].

Одним із головних напрямів дослідження партології поряд з партіями є партійні системи. Класичним визначенням, на яке в більшості спираються сучасні партологи, запропоноване М. Дюверже. Як він зазначав, «в будь-якій країні (за виключенням держав з однопартійним режимом) співіснують декілька партій, форми і способи співіснування яких визначають партійну систему в певній державі». До того ж Дюверже говорить, що партійні системи є результатом взаємодії багатьох комплексних факторів; деякі з яких специфічно притаманні окремій країні, а деякі мають загальний характер. Серед перших – традиція і історія, економічна і соціальна структура, релігійні вірування і етнічний склад, національні конфлікти. Серед загальних факторів найбільше значення має виборчий режим. Визначено, що він має вирішальний вплив на деякі аспекти структури партій, на кількість партій, коаліції та представництво партій. З іншого боку система партій відіграє головну роль при визначенні виборчого режиму [14, с. 286]. Тобто М. Дюверже не просто говорить про систему взаємин між партіями, але позначає і ознаки такої системи, які впливають на характер міжпартійних зв'язків.

Дж. Сарторі запропонував сприймати партійну систему як сукупність політичних партій, які беруть участь в політичному житті держави, як систему взаємної діяльності партій, яка є результатом конкуренції між ними. Дослідник застосовував категорію релевантності, тобто реального політичного впливу на виконання влади. Так, він зробив основою структури політичного простору категорію партійної системи релевантних партій. Нерелевантні партії згідно Сарторі позбавлені потенціалу участі у створенні коаліції або у прийнятті політичних рішень, політичного шантажу, а тому залишаються своєрідним тлом у боротьбі партій [141, с. 344].

Польський соціолог і політолог Є. Вятр дещо по-іншому дивиться на явище партійних систем. Не торкаючись питань релевантності, він розуміє партійну систему як сукупність відносин між легально діючими політичними партіями, які виявляються в конкуруванні або боротьбі за політичну

владу [7, с. 205]. У свою чергу російський дослідник Л. М. Ентін говорить про партійну систему як про політичний інститут визнаний державою, що відображає умови створення і функціонування політичних партій, їх взаємозв'язки і взаємовідносини, основні принципи і базу зв'язків з іншими елементами політичної системи [48, с. 26]. Тобто вчений надає більш комплексне визначення приділяючи увагу і відносинам партій з іншими політичними інститутами, а не тільки між собою. Політолог Г. В. Голосов визначає партійні системи як повторювані моделі взаємодії між політичними партіями на електоральній арені і на інших політичних аренах, якими вважаються законодавча і виконавча влада [8].

Я.-Е. Лейн і С. Ерссон надають досить просте визначення партійній системі як сукупності політичних партій, які діють в країні на основі відповідної організаційної моделі, яку характеризують властивості партійної системи. До таких властивостей вони відносять: подрібненість (коливання в чисельності та силі одиниць партійної системи); функціональна орієнтація (відмінності між традиційними буржуазними партіями, релігійними та етнічними); поляризація (коливання в ідеологічній дистанції між партіями по «ліво-правій» шкалі); радикальна орієнтація (відмінності в ступені впливу лівих партій); змінність (відмінності в сумарній мобільності між партіями) [23, с. 278-279].

Американський дослідник І. Даадлер надаючи дефініцію партійній системі робить акцент на її зв'язку з політичними елітами. Він визнає політичні партії інституціоналізацією політичних конфліктів між елітними групами. А тому партійна система визначається як результат консенсусу між цими елітними групами [83].

Теорією політичних партій, а також прикладними аспектами функціонування партійних систем займається грецький політолог Х. Вернадакіс. Він надає наступне визначення: партійна система є комплексом партій, які знаходяться в умовах взаємодії; система визначається якісними відносинами між різними партіями, тобто ступенем збіжності або розбіжності

їхніх політичних ідей і програм та електоральною конкуренцією, спробами представити соціальні класи [177].

Українські дослідники розглядають партійні системи як організований за участю партій спосіб реалізації політичної влади. Наприклад, А. С. Романюк визначає партійну систему як «сукупність партій у країні, які фактично беруть участь у формуванні владних структур» [33, с 196]. А. Ф. Колодій в свою чергу визначає це поняття як «форму управління суспільством, за якої боротьба декількох партій за владу виступає як механізм використання розходжень інтересів для розв'язання актуальних проблем суспільного життя і забезпечення, таким чином, суспільного прогресу» [26, с. 526]. Дещо по-іншому розглядає партійні системи Ю. Р. Шведа. Аналізуючи наявні підходи до визначення партійних систем, він надає своє пояснення терміну, поєднуючи в ньому декілька складових. Партійну систему на думку українського дослідника можна визначати як:

- конфігурацію політичних партій, які або конкурують, або співпрацюють між собою на підставі стабільних поглядів, що підлягають процесу інституалізації, визначають взаємні зв'язки між ними як на виборчій, так і на парламентській арені;
- систему взаємних зв'язків між партіями, які ухвалюють рішення з приводу існування самої системи;
- систему коопераційно-конкурентних зв'язків між партіями, принциповою метою яких є перенесення та реалізація суспільних інтересів у межах державного процесу ухвалення рішень;
- систему зв'язків, оформлених на різних політичних рівнях: виборчому, парламентському та організаційному [44, с. 405].

Таким чином, поняття «партійна система» має широкий діапазон трактувань і загалом включає і сукупність всіх партій, і характер їхніх взаємовідносин, і характер політичної діяльності, і взаємодії з іншими політичними інститутами, і участь в процесі формування і виконання державної влади. Загалом виділяють два основних підходи до визначення. Перший підхід

є вузьким та обмежує партійну систему сукупністю партій та взаємозв'язків між ними. Другий підхід є більш широким та додає відносини партій з іншими інститутами, з державою. Слід зазначити, що друга трактовка занадто розширює об'єкт дослідження до рамок політичної системи, що може викликати теоретичні та методологічні ускладнення. Проблемним залишається також питання чи всі партії певної країни входять до партійної системи, і якщо ні, то які саме входять, тільки легітимні або тільки ті, що входять до складу парламенту. Тому автором пропонується наступне визначення партійної системи, яке буде використовуватися в даному дослідженні: партійна система – це інститут політичної системи, який характеризує сукупність легально діючих національних політичних партій, а також систему взаємозв'язків і взаємовідносин між цими суб'єктами системи, які на виборчому рівні беруть участь в політичному житті держави, у державній владі.

Тим не менш, аналіз визначення партійної системи, на нашу думку, буде не повним без урахування пропонованих дослідниками типологій партійних систем. Отже, в науковій літературі існує декілька типологій партійних систем, які класифікуються на основі певних характеристик або їхнього комплексу. Найвідомішою є типологія за кількісним критерієм, запропонована М. Дюверже. На основі кількості політичних партій, які реально функціонують і борються за владу дослідник систематизував партійні системи виділивши однопартійну, двопартійну і багатопартійну [14, с. 295]. Отримавши визнання така типологія стала основою для подальших розробок в цій сфері. Так, наприклад Ж. Блондель на основі критеріїв кількості партій та їхніх електоральних результатів вирізняв чотири типи партійних систем: двопартійну, дві з половиною, багатопартійну з домінуючою партією та багатопартійну систему без домінуючої партії [2, с. 323-331].

Але найбільшого розповсюдження в теорії партійних систем здобула класифікаційна схема Дж Сарторі, яка ґрунтується і на кількісному і на якісному критеріях. Отже, на основі кількості партій, що конкурують, та ідеологічної дистанції дослідник визначив сім типів партійних систем:

- однопартійна система;
- гегемоністська партійна система;
- система домінуючої партії;
- двопартійна система;
- багатопартійна система поміркованого плюралізму;
- багатопартійна система крайнього (поляризованого) плюралізму;
- атомізована система.

Однопартійна система характеризується існуванням тільки однієї легальної партії, яка злилася з державним апаратом. Така система існує в рамках тоталітарного режиму. Гегемоністська система представлена в якості одного з різновидів однопартійної, але такий тип має формальні ознаки багатопартійності. Тобто за наявності декількох політичних сил лише одна партія займає панівну позицію, а реальна партійна конкуренція відсутня. Система домінуючої партії подібна до однопартійної системи в тому, що владу весь час утримує одна партія. Але різниця полягає в тому, що така система існує в рамках демократичного режиму, діяльність інших політичних партій дозволена, але не є ефективною. Двопартійна система Сарторі існує в рамках демократичного режиму. Для неї є характерними за наявності декількох партій існування двох сильних партій, які конкурують за владу, в результаті чого одна з них формує уряд, а інша формує впливову позицію. До багатопартійної системи поміркованого плюралізму входять від трьох до п'яти ведучих партій. Ідеологічна дистанція між партіями залишається відносно малою, тому відсутня позасистемна опозиція. В результаті партії адаптуються та здійснюють консенсусну політику. Система поляризованого плюралізму характеризується великою кількістю партій, між якими існує ідеологічне розмежування з виділення двох протилежних полюсів сили. Центристські сили формують уряд, а опозиція є двосторонньою анти системно. Атомізовану партійну систему представляє величезна кількість партій, які не відіграють значної ролі в політичному житті. Тому в рамках демократичного режиму уряд формується на основі широкої коаліції. Якщо така система існує в рамках авторитарного

режиму, то в той час як партії конкурують реальна влада знаходиться в руках військової верхівки [141]. Саме ця класифікація буде використана в нашому дослідженні.

Повертаючись до тверджень М. Дюверже про фактори, які визначають форму партійної системи, і значення в цьому контексті виборчого режиму, підкреслимо, що саме вибори впливають на кількість партій, формування партійних коаліцій, представництво в парламенті. Тому в рамках теорії партійних систем важливим є визначення поняття «вибори», розгляд категорії «виборча система»

В політичній науці всі визначення насамперед спираються на те, що вибори є необхідною умовою та механізмом реалізації демократії. Американський політолог Г. Алмонд визначає вибори як демократичний механізм, що шляхом опускання бюлетенів дає можливість виражати різні інтереси, а через агрегацію цих голосів народ може прийняти колективне рішення щодо його майбутніх лідерів та державного курсу [80, с. 163]. Дефініція Ф. М. Кирилюка представляється як спосіб формування органів влади і керування за допомогою вираження за визначеними правилами політичної волі громадян. Згідно з точкою зору політолога, вибори до органів влади становлять серцевину демократичного політичного процесу [22, с. 566-567].

М. А. Василик надає широке пояснення виборів і вказує на те, що вибори є політичним інститутом, який дозволяє індивідам і соціальним групам сформулювати свої вимоги, забезпечити підтримку тим діям політичних лідерів, які відповідають інтересам більшості населення; одним з основних механізмів вирішення політичних конфліктів; надійним засобом легітимації політичного режиму; засобом політичної соціалізації [5].

Ю. Р. Шведа представляє вибори як один зі способів інституювання державної влади, найпоширеніший механізм створення органів та інституцій влади. Політолог додає, що вибори є визначальною характеристикою участі громадян у політичному житті демократичних країн, коли відбувається

передача громадянами свого права керувати державою через індивідуальне голосування представникові на чітко окреслений період [43, с. 21].

На здійснення функціонування інституту виборів спрямована виборча система, що відіграє велику роль у політичному житті суспільства, значно впливаючи на формування партійної системи, парламенту, уряду, політичну стабільність загалом [47, с. 305-306]. Перш за все слід зазначити, що виборчу систему дослідники розглядають у широкому і вузькому значеннях. В широкому значенні – це весь організм формування виборних органів державної влади і органів місцевого самоврядування. У вузькому значенні поняття означає певний спосіб підбиття підсумків голосування та їх оцінки [25].

Найбільш широким є розуміння виборчої системи як сукупності суспільних відносин з приводу виборів. Така точка зору характерна для деяких російських дослідників. І. Л. Кінзерська визначає, що у найзагальнішому вигляді під виборчою системою розуміють сукупність норм, правил, що регламентують порядок проведення виборів до представницьких органів державної влади і спосіб підрахунку голосів. Ці норми і правила регулюють діяльність органів державної влади, що здійснюють проведення виборів, визначають статус виборців та виборчих об'єднань або політичних партій, встановлюють процедури передвиборчої агітації та голосування; порядок визначення результатів виборів і способи оскарження результатів голосування [19]. Широку інтерпретацію виборчої системи представив А. О. Дегтярьов, який зазначав, що в умовах демократії виборчі системи виступають інституційними умовами розвитку партійної конкуренції і формування електоральних переваг виборців [9, с. 100].

Велика кількість досліджень західних авторів, які займаються виборчими системами розглядає поняття «electoral system» саме як систему голосування, виборчу формулу. Так, М. Галахер і П. Мітчел визначають виборчу систему як набір норм і правил, які визначають як розподіляються голоси на виборах в представницькі органи і як ці голоси конвертуються в мандати, в місця в цих органах [102, с. 3]. Тобто західні дослідники більш схильні до вузького

розуміння досліджуваної категорії. По-іншому розуміються виборчі системи в рамках ЄС, де представлений широкий підхід. В дослідженнях Офісу зі сприяння парламентській демократії Європарламенту виборча система розуміється як сукупність правових норм, які регулюють право обирати і право бути обраним, загальні принципи голосування, загальні методи, що використовуються в організації та проведенні виборів, і принципи встановлення результатів виборчого процесу [88].

Українські дослідники представляють різні точки зору з цього приводу. Р. Я. Демків визначає виборчі системи з правознавчої точки зору як встановлений конституцією і законодавством порядок визначення результатів виборів, який у деяких країнах представлений синонімом «система представництва» [10, с. 147]. Політологи О. В. Бабкіна і В. П. Горбатенко надають наступну дефініцію «виборча система — сукупність правил і прийомів, які забезпечують певний тип участі суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових виконавчих органів, втілення волі тієї частини суспільства, котрої, згідно із законодавством, достатньо для визнання виборів дійсними» [1, с. 356].

Таким чином, загальновизнаного підходу до визначення категорії «виборча система» не існує. На нашу думку, виборча система являє собою політичний інститут, який поєднує в собі законодавчі норми, а також процедури і механізми, пов'язані з проведенням виборів і способом розподілу голосів для визначення їхніх результатів з метою формування державних представницьких органів влади.

Сучасні виборчі системи класифікуються саме за порядком визначення результатів виборів, що відповідає вузькому розумінню поняття. Виділяють три види систем: мажоритарну (система більшості), пропорційну та змішану. Необхідно зазначити, що М. Дюверже першим з'ясував залежність виборчих і партійних систем [43, с. 244]. Досліджуючи їхній зв'язок він виділив три соціологічних закони:

1) Пропорційна виборча система призводить до формування багатопартійної системи незалежних одна від одної і відносно стабільних партій.

2) Мажоритарна виборча система абсолютної більшості (з голосуванням у два тури) зумовлює партійну систему з кількох партій, які прагнуть до взаємних контактів і компромісів та об'єднання в коаліції.

3) Мажоритарна виборча система відносної більшості (з голосуванням в один тур) сприяє становленню двопартійної системи.

Зворотній вплив проявляється в тому, що партійні системи, що склалися, впливають на вибір і закріплення виборчої системи [14, с. 253].

Тобто, ці закони свідчать про те, що виборча система впливає як на кількість партій так і на характер відносин між ними і навпаки.

Отже, теорія партійних систем є досить розробленою і включає широке коло категорій і понять, підходів і концепцій. Наявні дослідження і наукові розвідки мають аналітичний характер і дають змогу використовувати створене теоретичне підґрунтя в подальших розробках, а також в аналізі партійної системи Республіки Кіпр.

Багатомірність проблеми, яка досліджується в дисертаційній роботі, зумовлює використання автором широкої методологічної бази, комплексу принципів, підходів та прийомів, що дозволяють реалізувати поставлені наукові завдання.

Основу методології дослідження складають принципи об'єктивності, сутнісного аналізу та єдності логічного та історичного. Головним є принцип об'єктивності, спираючись на який дозволило всебічно врахувати фактори, які породжують явища та процеси, що розглядаються в рамках партійної проблематики, у знаходженні адекватних дослідницьких підходів та засобів, що дозволяють отримати істинне знання про партійну систему Республіки Кіпр та її розвиток в умовах євроінтеграції. Таким чином, було виключено можливість застосування суб'єктивізму, однобічності та упередженості у підборі та оцінці фактів. Дотримання принципу сутнісного аналізу обумовило логіку

дослідження від описання до пояснення особливостей, а від нього до прогнозування ситуації в кіпрській партійній системі, а також розкриття її протиріч, взаємозв'язку та взаємозалежності її кількісних і якісних змін. Поєднання вивчення історії об'єкта нашого дослідження в його сучасному стані, а також перспективи його розвитку пояснюється використанням принципу єдності логічного та історичного.

Дане дослідження побудоване на проблемно-хронологічному підході до вивчення теми. Відповідно до цього автор розглядає період євроінтеграції Республіки Кіпр, розділивши його на більш вузькі площини, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Так в другому розділі характеризується етап обрання країною євроінтеграційного курсу та підготовки до вступу в ЄС, а в третьому розділі увага приділяється рокам вже після набуття Кіпром членства в ЄС у 2004 р. Це дало змогу вивчити явища і особливості кожного з етапів пов'язуючи їх з загальною ситуацією певного з періодів, виявити об'єктивні закономірності та нові явища, характерні для партійної системи в конкретних умовах.

Системний та структурно-функціональний методи є основними методами, на які спирався автор. Використання системного методу обумовлено самим об'єктом дослідження. В цьому контексті кіпрська партійна система вивчається як комплекс елементів і підсистем (партій, виборчої системи), що утворюють певну цілісність в її зв'язку з іншими складовими більш широкої системи – політичної, впливом на неї різних факторів, головним з яких було обрано євроінтеграцію Кіпру. Тому сутність роботи полягає не тільки у вивченні політичних партій як елементів системи, а пов'язане, перш за все, з акцентуванням уваги на характері взаємодії між ними. Водночас, для вирішення наукових завдань, поставлених автором, системний метод аналізу вимагає детального вивчення структури та численних аспектів функціонування системи. Це досягається застосуванням поряд із системним підходом структурно-функціонального методу, який розглядають або як одну з його найважливіших форм, або як окремий метод. Отже, завдяки цьому

дослідницькому прийому в роботі визначається місце і роль всіх кіпрських партій у функціонуванні партійної системи, як елементів, які складають її структуру. Крім того визначається загалом ключова роль, яку відіграють партії в політичному житті в Республіці Кіпр. А зміни і розвиток партійної системи держави пояснюються як результат ускладнення цих структурно-функціональних елементів, розпад старих та створення нових партій, більш адаптованих до нових умов, які виникли до та після набуття членства Кіпру в ЄС.

Інституційний метод використовувався дисертантом під час дослідження політичних партій як інститутів партійної системи, як інститутів держави, в рамках яких розгортається її політика, реалізуються політичні програми. Таким чином, фіксовані законодавчі норми, які регулюють функціонування цих інститутів постають одним із центральних аспектів і в дисертації розглядаються Конституція, виборче законодавство, закони про партії. До того ж автор розглядає взаємодію партій з інститутами різних сфер життя суспільства: в духовній сфері це була церква, в соціально-економічній – профспілки і т.д. В рамках використання інституційного методу дисертант звернувся також до перспектив розвитку партій як інститутів та основних напрямів вдосконалення їхньої діяльності.

В процесі розгляду теоретичних питань вивчення партійних систем, аналізу і уточнення термінів і понять, що використовуються в дослідженні, було застосовано термінологічний підхід. Грунтуючись на цьому підході, автор не лише вивчив історію появи термінів та проаналізував їх, але і розробив, уточнив і поглибив категоріально-понятійний апарат, встановивши підпорядкованість та взаємозв'язок таких понять як політична система, партія, партійна система, вибори, виборча система.

Серед емпіричних методів збору і аналізу інформації, на які спирався автор, відзначимо порівняльний і статистичний методи, метод спостереження і контент-аналізу.

Порівняльний метод став основою для розкриття спільних і відмінних рис різних компонентів нашого дослідження, зайнявши важливе місце на різних його вимірах. Перший вимір порівняння стосується порівняння в часі, а саме порівняння стану, кількісних та якісних ознак кіпрської партійної системи до та після вступу в ЄС, до та після певних виборів. Другий вимір стосується порівняння компонентів, а саме стратегій партій перед виборами (наприклад, в стані центристських партій між ДІКО та ЕДЕК або між керівною та опозиційною партіями), порівняння курсу партій з певних питань (наприклад з кіпрської проблеми, питань ЄС, здолання кризи) і т.д. Достатньо широко автором використовувалося порівняння результатів виборів за роками загалом, результатів виборів різних рівнів або ж результатів конкретних партій. Адже використання електоральної статистики є важливою частиною дослідження політичних і партійних систем. В цій точці тісно переплітається порівняльний метод зі статистичним. Крім того за допомогою статистичного методу було здійснено накопичення і систематизування даних соціопитувань Євробарометру, що проводяться Єврокомісією.

Дослідження сучасних явищ та процесів зумовлює використання методу спостереження, який дозволяє безпосередньо відслідковувати політичні факти шляхом систематичного цілеспрямованого вивчення об'єкта. Спостереження за явищами та процесами в Республіці Кіпр дисертант мав можливість проводити в основному шляхом моніторингу ЗМІ. Так, завдяки сукупності емпіричних тверджень, що містяться у новинах і статтях щодо ходу виборчої кампанії або обговорення партіями певного питання дає змогу отримати первинну інформацію про об'єкт дослідження.

Звернення до контент-аналізу в ході нашого дослідження стало необхідним для аналізу змісту сукупності текстового масиву: офіційних документів, програм партій, промов та заяв політичних лідерів. Він допоміг дати інтерпретацію змісту інформації через якісно-кількісні показники. Завдяки цьому автор зміг визначити центральні теми кіпрської політики, найбільш актуальні питання передвиборчого періоду.

Використання всіх вищезазначених прийомів не применшує важливості для нашого дослідження загальнологічних методів. Серед них діалектичний метод, який передбачає розгляд політичних явищ з урахуванням їхньої постійної зміни, взаємозв'язку частин, компонентів і внутрішнього протиріччя, методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Окреме місце займає **метод абстрагування**, чого потребує багатогранність досліджуваних в дисертації явищ та процесів. Абстрагування сприяло відходу від деяких несуттєвих властивостей партійно-політичної системи Кіпру та відношень в рамках неї на користь зосередження на найбільш важливих характеристиках, які викликають інтерес в контексті євроінтеграції країни. Цей метод стає крім того ж визначним в процесі підготовки та узагальнення результатів дослідження.

Таким чином, використаний набір методологічних засобів та підходів, що включає теоретичні і емпіричні методи та загальнонаукові принципи дозволив дослідити партійну систему Республіки Кіпр, виявити вплив на неї вступу країни в ЄС, з'ясувати специфіку кіпрських партій.

1.2. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження

Наукову літературу з теми дисертації умовно можна поділити на декілька груп. Вирішення поставлених в дисертації проблем неможливе без звернення до загальнотеоретичних розробок у сфері партій і партійних систем. Саме вони складають першу групу і представлені в роботах Дж. Сарторі [141], Ж. Блонделя [2], Г. Голосова [8], К. Джанди [11], Л. Дунаєвої [12], М. Дюверже [13, 14], Л. Ентіна [48], Дж. Лапаломбара [83, 134], Ю. Шведи [43, 44, 45] і т.д.

Перші значні досягнення в розробці сучасної теорії партій і партійних систем належать західноєвропейським дослідникам М. Дюверже та Дж. Сарторі. Книга французького політолога другої половини ХХ ст. Дюверже «Політичні партії» стала класичним трудом. В ній розглядається походження і сутність політичних партій, закони їхнього розвитку і функціонування в рамках різних політичних режимів і виборчих систем. Організаційна структура партій

стала головною характеристикою, на яку спирався дослідник при аналізі партій, їхній класифікації. При цьому охоплювалися питання членства, керівництва партії, відносин з парламентарями, партійних організацій та способи інтеграції базових елементів в єдину структуру. Інша частина книги, присвячена партійним системам. В ній М. Дюверже характеризує вплив різних факторів на системи партій, найбільше значення надаючи виборчій системі, наводить свою класифікацію систем за кількісною ознакою [14].

Дж. Сарторі є автором фундаментального порівняльного дослідження «Партії і партійні системи: основи аналізу», в якому він представив найбільш всеосяжний і авторитетний підхід до класифікації партійних систем. Він також запропонував широкий огляд концепції політичних партій, і розвинув критичний аналіз різних просторових моделей партійної конкуренції [141].

Слід виділити також колективну монографію за редакцією Дж. Лапаломбара і М. Вейнера «Політичні партії і політичний розвиток». В рамках цього дослідження група фахівців простежує походження і розвиток політичних партій, вивчає їхній вплив на систему, в якій вони існують, і піднімає нові питання про потенційну роль партій. В цьому контексті охоплено різні особливості країн Західної Європи, Азії, Африки, США та Єгипту [134].

Серед вітчизняних дослідників особливий інтерес викликає доробок українського політолога Ю. Шведа, який є автором монографій, навчальних посібників, статей, присвячених теорії партійних систем і партійній системі України. Посібник «Теорія політичних партій і партійних систем» присвячений історії виникнення політичних партій, їхньої інституалізації та типології. Також розкривається становлення теорії політичних партій та партійних систем, теорія партійного керівництва, методи дослідження політичних партій [44]. В монографії «Партії та електоральна політика», яка написана у співавторстві з А. Романюком, аналізуються роль та місце партій в сучасній представницькій демократії. Ю. Шведа та А. Романюк розглядають виборчі функції і стратегії партій, виборчі системи, участь партій у формуванні інститутів політичної системи, торкаються теорії партійних коаліцій [34].

До цієї групи також віднесемо теоретичні дослідження, що присвячені впливу на партії та партійні системи європейської інтеграції. Серед них труди Д. Алмейда [59], Р. Ладрека [121], К. Лютера і Ф. Мюллера-Ромеля [125], Г. Маркса і К. Вілсона [129], П. Мейра [126].

В дослідженні «Європеїзація політичних партій: основи аналізу» британського науковця, професора Кілського університету Р. Ладрека в першу чергу розглядаються підходи до розуміння «європеїзації» як процесу і як моделі поведінки. Пов'язуючи європеїзацію з діяльністю політичних партій, він оцінює потенційний вплив на функції партій, а потім інноваційні відповіді партій або їхні зміни, виділяючи окремі сфери функціонування, в яких ці зміни відбуваються [121]. Ірландський політолог П. Мейр свою увагу спрямував на оцінку доказів прямого впливу європейських правил, директив та норм на формат і механіку національних партійних систем. Він прийшов до висновку, що вплив цей був досить обмеженим. З точки зору формату партійної системи, він зазначив, що нові партії з'являлися, але не всі з них були безпосередньо пов'язані з Європою. Щодо механіки, Мейр говорив про критику Європи партіями, але здебільшого тими, що мають відносно невелику частку голосів та знаходяться на крайніх позиціях політичного спектра [126].

До другої групи відноситься наукова література, що торкається загалом Кіпру. Британський дослідник В. Меллінсон у своїй книзі «Кіпр: сучасна історія» вивчає сучасну історію острова в період великих змін. Підняті автором питання охоплюють період від 1878 р. британської колоніальної історії Кіпру до часів американської та радянської зацікавленості під час холодної війни. Особлива увага приділяється періоду до і після турецького вторгнення 1974 р., шляху до об'єднання країни, зростаючому значенню ЄС як для Кіпру так і для Туреччини [127].

Професор Університету Нікосії (Республіка Кіпр) Дж. Лей дослідив особливості геополітичного розташування Кіпру. Підкреслюючи стратегічне положення Кіпру, в своїй статті він розглядає такі питання як занепад Османської імперії і британські інтереси, американські інтереси в роки

отримання незалежності острову, значення Кіпру для Греції та Туреччини, відносини з міжнародними організаціями та окремо з ЄС, геополітичний вплив арабських революцій 2011 р. [123].

Дисертації російських науковців присвячені в основному кіпрській проблемі. О. Бредіхін досліджував генезис та основні етапи розвитку кіпрської проблеми, розглядаючи взаємодію між громадами починаючи з 1940-х рр., динаміку процесів 1960-1974 рр. та нові елементи і спроби врегулювання конфлікту після 1974 р. [3] Н. Жукова є автором дисертації «Кіпрський конфлікт в глобальній системі міжнародних відносин». В рамках цієї теми вона розглядала участь Греції і Туреччини в розвитку конфлікту, залучення великих держав в кіпрську проблему, роль ООН та ЄС у спробах вирішення питання і т.д. [16] Геополітичні аспекти проблеми Кіпру досліджувала Н. Міхеєва, виокремлюючи геополітичний контекст історичного розвитку кіпрського питання і геополітичний вимір проблеми в 1990-ті рр. [24].

Аналіз цієї літератури дозволяє глибоко зрозуміти сутність тих проблем, які знаходили відображення в програмах партій і були фактором, який впливав на формування як всієї політичної системи так і її елементів, в тому числі партійної системи.

До третьої групи належить література, в якій досліджується політична система Республіки Кіпр. Серед них роботи пов'язані з характером системи влади, виборчою системою, роботи присвячені окремим елементам політичної системи (наприклад профспілки, церква), політичній культурі. Авторами цих праць в своїй переважній більшості є кіпрські дослідники: Х. Вернардакіс [177], Г. Іоанну [107, 108], С. Ладі [263], Х. Ламбріанакіс [122], Л. Ларку [264], Я. Кацуридес [113], Дж. Кер-Ліндсей [118], М. Кітромілідіс [252], Н. Тріміклініотіс [158], Г. Фаустман [100, 101], Й. Хараламбос [72], Х. Хрістофору [74, 77].

Дж. Кер-Ліндсей в статті «Президентська влада і авторитет в Республіці Кіпр» досліджує інститут президентства. Автор підкреслює, що президент

розглядається греками-кіпріотами як національний лідер як в історичному і культурному сенсі, так і з точки зору проведення мирних переговорів. Доходячи висновку про значний політичний і моральний авторитет президента на Кіпрі він стверджував, що президент Кіпру має більший контроль над внутрішніми політичними справами, ніж будь-який інший лідер країни-члена ЄС [118].

В дослідженні грецького науковця С. Ладі «Економічна криза й адміністративна реформа в Греції і на Кіпрі: можливості та обмеження» порівнюються системи державного управління двох країн та шляхи реформування державної служби після 2009 р. Говорячи про Кіпр, Ладі виділяє основні події, якими були позначені зміни в системі державних органів. Основними характерними рисами державної системи управління було визначено центральне місце президента, політичну культуру компромісу та співробітництва партій. А серед проблем Республіки Кіпр авторка зазначає корупцію, схильність системи до партійного всевладдя, велику вартість функціонування держапарату [263].

Особливий інтерес для нас представляють дослідження ролі окремих елементів політичної системи, в першу чергу традиційно впливових на Кіпрі церкви та профспілок. В статті «Інтервенція церкви Кіпру в політику» Г. Іоанну розглядає церкву як ключовий інститут на острові XIX ст., що мав економічну, ідеологічну та політичну владу, впливав на розвиток незалежної держави, а також визначає місце церкви в сучасній кіпрській політиці. Постаць архієпископа Макаріоса на роздоріжжі церкви та держави стала центральним питанням дослідження. Сучасний етап Іоанну характеризує зменшенням втручання церкви в управління державою [107].

Лектор Університету Кіпру, директор Дослідницького центру «Прометеус» (Нікосія) Я. Кацуридес є автором дослідження «Політичні партії та профспілки на Кіпрі», яке ми досліджували розкриваючи особливості становлення партійно-політичної системи. Характеризуючи еволюцію громадянського суспільства він доводить, що профспілки є найбільш

важливими та впливовими організаціями громадянського суспільства на Кіпрі. Цікавим є його зауваження, що домінування політичних партій у всіх сферах життя не дає розвиватися громадянському суспільству, що залишається слабким. Саме в цьому контексті Кацуридес досліджує відносини партій та профспілок в сучасному Кіпрі [113].

Й. Хараламбос представив змістовну працю «Політична культура і поведінка в Республіці Кіпр протягом кризи», опубліковану в 2014 р. Кіпрським центром Дослідницького інституту миру Осло. Хоча хронологічні межі обрані автором визначені роками після 2012 р. дослідження політичної культури торкнулося і років, що передували періоду фінансової кризи. Хараламбос аналізує прояви клієнтелізму, громадянське суспільство та громадські організації, соціальні розколи та їхньому впливі на політичну сферу, особливості національних виборів, партійної ідентифікації та внутрішніх партійних організацій. Висновки дослідження полягають в тому, що в роки кризи для Республіки Кіпр стають характерними політична незадоволеність, недовіра, зниження рівня партійної ідентифікації населення, євроскептицизм [72].

Г. Фаустман, викладач Університету Нікосії та голова кіпрського офісу Фонду Фрідріха Еберта є автором багатьох публікацій та книг. Темі політичної культури присвячено розділ книги «Форма правління і політика Кіпру», співредактором якої він виступив, «Аспекти політичної культури на Кіпрі», а також статтю «Русфеті і патронаж в Республіці Кіпр». В статті Фаустман розглядає політичний патронаж та клієнтелізм як один з ключових елементів політичної культури Кіпру. Він говорить про історію виникнення цих практик в кіпрському суспільстві та їхньому застосуванні президентами і політичними партіями. Великий інтерес представляє для нас введення поняття кіпрського консенсусу, що позначає систему відносин між партіями і населенням [101]. В дослідженні «Аспекти політичної культури на Кіпрі» Г. Фаустман довів, що інститути та політична культура двох головних громад острова проявляють в більшій мірі західноєвропейські особливості аніж грецькі або турецькі [100].

Наукові праці цієї групи дозволяють вивчити особливості політичного життя Республіки Кіпр, специфіку взаємодії складових політичної системи. Саме це стає основою для розуміння процесів в кіпрській партійній системі.

До четвертої групи віднесемо наукові праці, в яких розглядаються різні питання функціонування партійної системи Республіки Кіпр. В цій групі виділимо три підгрупи: загальні роботи з партійної системи, дослідження окремих партій, роботи, присвячені виборам в Республіці Кіпр.

Серед загальних робіт з партійної системи перш за все відмітимо дослідження Х. Хрістофору «Партійні зміни і розвиток на Кіпрі 1995-2005», що стало частиною наукового проекту з вивчення партійних змін у Південній Європі. Хрістофору говорить про особливості партійної системи Кіпру засновані на розділі острова та соціальному розколі. Цінність цієї роботи полягає в тому, що розглядається саме період, коли було внесено зміни у функціонування та цінності політичних партій Республіки Кіпр у відповідь на виклики, пов'язані з вступом країни до Європейського Союзу. У дослідженні зроблені акценти на таких особливостях як домінування лівих і правих сил, продовження існування старих ідеологій замість прийняття нових цінностей, питання партійної організації [75].

Інше дослідження Х. Хрістофору «Еволюція партійної політики греків-кіпріотів» охоплює більш широкі хронологічні межі від появи перших партій до сучасності. Воно сфокусоване на спробі розрізнити фактори які вплинули на розвиток грецько-кіпрських партій та сформували модель їхньої еволюції [78].

Питання партійного фанатизму та партійного патріотизму в рамках партійної системи Кіпру розглядає К. Хадзікостас в статті «Кінець ери прихильників». Актуальність цієї теми пояснюється автором тим, що партійність і поділ людей відповідно до зв'язків з певною політичною партією різко скоротилися. Отже, Хадзікостас говорить про шлях партійної ідентифікації в політичній історії Кіпру та визначає 2004 р. і референдум з плану Анна як початок епохи партійної деідентифікації кіпрських громадян [355].

Партійне регулювання в країнах Південної Європи стало об'єктом дослідження західних науковців Ф. Касал Бертоа та І. Ван Бейзен. Вони аналізують основні джерела регулювання партій – конституцію, закон про партії, закони про фінансування партій. На основі них автори порівнюють системи правового регулювання діяльності партій на Кіпрі, в Греції, Італії, Мальті, Португалії, Іспанії. В законодавстві країн акцент зроблено та реєстрації, організації, фінансуванні, контролі і санкціях. Результати цього дослідження дають змогу виявити особливості процесу законодавчої інституціоналізації політичних партій Республіки Кіпр і дійти висновку щодо впливу на кіпрську партійну систему [64].

Ці дослідження є дуже змістовними і дозволили нам детально вивчити окремі аспекти функціонування партійної системи Республіки Кіпр. Відображення знайшли і період становлення і розвиток системи вже після вступу в ЄС. Слід, однак, підкреслити відсутність комплексних робіт з партійної системи, які би охоплювали і різні сторони питання і сучасну ситуацію.

Окремі партії Республіки Кіпр досліджували І. Ботедзагіас [65], Е.Іоанну [106], Г. Кавечі [110], Я. Кацурідес [111, 116], Й. Хараламбос [67, 70, 351, 352]. Слід відзначити труди Й. Хараламбоса, який досліджував комуністичну партію АКЕЛ та особливості її розвитку і адаптації в умовах євроінтеграції, а останні його розвідки присвячені праворадикальним партіям. Так в праці «АКЕЛ і Європейський союз» автор розкриває зміни у позиціях партії стосовно питань Європейського Союзу з кінця 1980-х рр. Хараламбос робить аналіз через призму стратегічної дилеми між ідеологічною орієнтацією та політичним прагматизмом [354]. Зовсім іншу сторону політичного спектра партійної системи Кіпру Й. Хараламбос досліджує в своїй праці «Ідеологічні та організаційні аспекти кіпрських ультраправих». Тут автор не просто аналізує різні причини успіху партії ЕЛАМ. Він підкреслює, що ЕЛАМ не є першим проявом правого радикалізму, і виділяє конкретні періоди, коли з'являлися організації цього спрямування на Кіпрі [351].

Викликає інтерес дослідження Е. Іоанну «Популізм і Європейські вибори на Кіпрі». Автор засновувався на тому, що в останні роки багато популістських партій і особливо правих євроскептичних популістських партій отримали значне збільшення відсотків і багато хто з них міг отримати місця в новому Європарламенті в результаті виборів 2014 р. На прикладі Кіпру Е. Іоанну розкриває прояви популізму серед політичних партій країни, а також окремо зупиняється на ЕЛАМ. Зокрема виділено конкретні характерні риси партії, що відносять її до праворадикальних популістів. Окремий акцент зроблено на антимігрантських позиціях ЕЛАМ. Крім того Іоанну представила результати проведеного опитування серед кіпріотів, які показали, що популізм і євроскептицизм на Кіпрі ще не є широко поширеними [106].

Г. Кавечі в рамках загального дослідження розвитку соціал-демократії в Європі, розкрив особливості кіпрських соціал-демократів в обличчі ЕДЕК [110]. Грецький науковець І. Ботедзагіас, сфера інтересів якого включає екологічну політику і партії зелених, одне зі своїх досліджень присвятив кіпрській партії Рух за екологію та охорону навколишнього середовища. Аналізуючи результати партії на виборах та її позиціонування в партійній системі, Ботедзагіас виокремлює кіпрських зелених від інших європейських партій даного напрямку. Головною особливістю стає фокусування маніфесту партії в першу чергу на вирішенні кіпрської проблеми і побудові екологічної програми навколо цього питання [65].

Таким чином поза увагою дослідників залишилися інші великі та впливові, а також молоді партії Республіки Кіпр.

Третя підгрупа включає роботи, присвячені виборам в Республіці Кіпр. В дисертації ми розглядаємо як парламентські так і президентські вибори, а також вибори до Європарламенту.

Вибори до парламенту Республіки Кіпр розглядали такі дослідники, як Л. Маврос [269], Л. Петкова [133], С. Ставрідіс [144], Й. Хараламбос [68, 69, 71, 73], Х. Хрістофору [76, 356], Х. Якову [235]. Слід зазначити, що вибори 2006 р. розглядалися в більшій мірі в контексті результатів референдуму з плану

Аннана. Цьому аспекту була присвячена наукова стаття С. Ставрідіса «Кіпр голосує: майбутні парламентські вибори 21 травня 2006 р. в тіні результатів референдуму з плану Аннана». Ставлячи за мету показати як негативне голосування на референдумі 2004 р. вплинуло на політичну сцену на Кіпрі в рамках виборів 2006 р., С. Ставрідіс схарактеризував загалом політичну ситуацію в країні та партійну систему, пояснив причини голосування проти плану Аннана та конкретні позиції партій з цього питання. А представлені результати опитувань греків-кіпріотів показали, що напередодні виборів існував зростаючий скептицизм з приводу ймовірності вирішення проблеми розділу острову [144].

Голова Кіпрського дослідницького центру Х. Якову провів політичний аналіз парламентських виборів 2011 р. Якову більшу увагу приділяє темі опитувань та маніпулюванню громадською думкою напередодні виборів. Так, автор аналізує ситуацію в партійній системі Республіки Кіпр напередодні виборів 2011 р. та головні цілі кожної партії [235].

В статті Х. Хрістофору «Кіпрські парламентські вибори 2001 р. та відносини партій і суспільства» не просто проаналізовано передвиборчу кампанію та результати голосування. Цей аналіз заснований на тезі про обмеженість інтересу населення до парламентських виборів загалом в умовах президентської форми правління. Тому автор особливу увагу приділив методам боротьби за виборців та каналам зв'язку партій з їхнім електоратом, характеристиці соціальних орієнтирів кіпрських політичних сил [356].

Переходячи до президентських виборів, слід зазначити, що вибори 2008 р. і вибори 2013 р. отримали загалом однаковий інтерес серед науковців. Детальний аналіз представлений Х. Хрістофору, який напередодні проведення виборів 2013 р. за підтримки Фонду Фрідріха Еберта видав свою роботу «Президентські вибори на Кіпрі 2013 р.». Акцентуючи увагу на пріоритетності президентських виборів і особливо важливості саме виборів 2013 р. Хрістофору детально розглянув та схарактеризував кандидатів в президенти, передвиборчу кампанію, її головні питання та цілі. Спираючись на результати соціопитувань,

він представив можливі сценарії першого та другого турів виборів і, відповідно до них надав прогноз щодо наслідків обрання одного з головних претендентів і впливу на пошук рішення кіпрської проблеми [76].

Література, присвячена виборам до Європарламенту представлена не лише кіпрськими дослідниками, а і дослідниками з інших європейських країн. Так, європейські вибори на Кіпрі розглядалися в рамках загальних досліджень виборів до Європейського парламенту, або досліджень, що охоплюють країни Південної Європи, а також стали об'єктом більш вузьких досліджень, що стосуються саме Республіки Кіпр. Грецька дослідниця Е. Тепероглу є автором статті «Шанс звинуватити уряд? Європейські вибори 2009 р. в Південній Європі». Вона сфокусувалася на виборах в Італії, Греції, Іспанії, Португалії, Кіпру і Мальті. Ця робота викликає науковий інтерес з огляду на те, що в ній піднімається питання щодо відповідності цих виборів в Південній Європі моделі національних виборів другого порядку [146]. Викладач Лондонського університету Роял Холлоуей Г. Бенедетто по іншому підійшла до аналізу виборів. У своєму дослідженні виборів 2004 р. Бенедетто характеризує їх на загальноєвропейському рівні і говорить про партійні груп, окремо виділяючи правих, лівих, центристів, євро скептиків, та їхні результати [63].

Й. Хараламбос і Я.Кацуридес дослідили вибори до Європарламенту на Кіпрі в 2009 і 2014 рр. відповідно. Обидва науковці схарактеризували загальну ситуацію в кіпрській політичній системі перед виборами, визначили головні теми програм партій та особливості передвиборчої кампанії, а також проаналізували результати голосування. Кацуридес, говорячи про результати виборів 2014 р. і відсоток неявки підкреслює, що вони підтвердили тенденцію розриву між політикою і суспільством на Кіпрі [115]. Хараламбос, також вказує на високий рівень неявки на вибори, а також говорить про збереження на виборах 2009 р. моделей голосування, коли великі партії переважають над маленькими та новими. А ось переважання внутрішніх питань протягом кампанії він пов'язує з необізнаністю і недостатньою інформованістю населення

щодо справ ЄС. Зважаючи на це, він підтверджує другорядність європейських виборів у порівнянні з національними [71].

Процес приєднання Республіки Кіпр до ЄС та вплив інтеграційних процесів на розвиток країни відображені у дослідженнях четвертої групи. П. Іфестос та Х. Цанданідіс є авторами книги «Відносини Кіпру з Європейськими співтовариствами 1972-1990 рр: від Договору про приєднання до заявки на членство» [230].

В дослідженні «Вступ Кіпру до Європейського Союзу: проблеми, перспективи, виклики» К. Мацука сконцентрувалася на тому, щоб показати, що вибір Кіпру про вступ в ЄС був політичним вибором і повинен був вирішити його проблему розділу країни. Авторка коротко говорить про історію відносин Кіпру з Європейським Союзом, систему правових норм ЄС *acquis communautaire* та проблемні питання її запровадження. Мацука проаналізувала очікування Кіпру від євроінтеграції. Також дослідниця аналізує проблеми вирішення національної політичної проблеми через зусилля ЄС і ООН [268].

Директор Інституту європейських досліджень Р. Пейс є автором дослідження «Кіпр в ЄС: перспектива маленької держави», яке стало частиною книги «Кіпр в ЄС: шлях до вступу». Пейс в своїй роботі фокусується на аналізі перспектив євроінтеграції Республіки Кіпр в контексті специфічних потреб маленької держави та того, як вони можуть бути задоволені шляхом членства в ЄС. Розглядаються такі характеристики Кіпру як невеликий розмір, острівна країна, розділена країна, знаходження на периферії ЄС. Автор окремо говорить про можливості які дають тісні відносини з ЄС для маленьких держав на шляху до модернізації та інтеграції у світовий ринок та виділяє етапи, які пройшов Кіпр на цьому шляху [130].

Великий інтерес серед досліджень цієї групи викликають ті, в яких розкриваються різні сторони європеїзації Кіпру авторів К. Агапіу-Джозефідс [56, 57], Я. Кацурідеса [112], А. Сепоса [142], Н. Трімклініотіса [157].

Кіпрська дослідниця, викладач Університету Кіпру К. Агапіу-Джозефідс є автором дослідження «Політична система Кіпру на порозі Європейського

Союзу: модель послідовності, зміни та адаптації». В ній досліджується концепція європеїзації як фактору змін в порівнянні з іншими внутрішніми і зовнішніми тисками на кіпрську політичну систему. К. Агапіу-Джозефідес аналізує певні зміни і реформи, які проходили у зв'язку з поданням Кіпром заявки на членство в ЄС. Вона класифікує їх за рівнем, на якому проявляється європеїзація: сфери політики (сільське господарство, екологія, зайнятість, захист споживача і т.д.), політичні партії та групи інтересів, державні інститути, суспільство (ідентичність, культура, громадянство) [57].

Ще один кіпрський науковець А. Сепос є автором книги «Європеїзація Кіпру: державний устрій, політичний курс, політична діяльність», в якій він розглядає вплив ЄС на державний устрій, сфери політики, а також акторів політичної системи Кіпру. Він зазначає, що членство в ЄС слугувало каталізатором для істотних реформ, а водночас воно принесло проблеми, але і нові можливості [142].

В статті «Європеїзація і модернізації: розташовуючи Кіпр в південноєвропейському контексті» Н. Тріміклініотіс представляє інший погляд на це питання. В першу чергу в статті розглядається політика приєднання як засіб вирішення кіпрської проблеми. Потім автор звертається до питань економічного та соціального розвитку острова. В цьому контексті він говорить про історію модернізації Кіпру, виділяючи чотири основні фази. До того ж в статті розглядається південноєвропейський контекст європеїзації і пропонується більш широка інтерпретація рамок для розробки політики, так щоб «модернізація» враховувала такі поняття як демократизація, розвиток громадянського суспільства, соціальна справедливість, соціальне забезпечення [157].

Я. Кацурідес в статті «Європеїзація і політичні партії в асоційованих країнах: політичні партії Кіпру» звужив об'єкт дослідження до чотирьох основних партій Республіки Кіпр. Визначивши підходи до понять «європеїзація» та «європеїзація політичних партій», Я. Кацурідес прослідкував послідовність в моделях партійної поведінки, та виділив інновації стосовно

програмних положень та організаційної структури партій, організаційних зв'язків з акторами поза національними рамками, а також в організації виборчих кампаній. Окрема увага була приділена європеїзації як сполучному фактору між грецько-кіпрською та турецько-кіпрською громадами [112].

В рамках цієї групи також окремо виділимо дослідження, присвячені впливу євроінтеграційних процесів на кіпрську проблему. Н. Точки і Т. Ковзирідзе розглядають випадок Кіпру в рамках книги «Європеїзація та вирішення конфліктів: конкретні дослідження європейської периферії». В дослідженні кіпрської проблеми автори характеризують історичні корені конфлікту та його розвиток після 1974 р., історію переговорів та прийнятих рішень. Характеризується вплив ЄС як структури на зусилля з вирішення конфлікту і вплив євроінтеграції Кіпру на сторони конфлікту [42].

С. Ставрідіс в статті «Кіпрська проблема та вступ Кіпру до ЄС: роль Палати представників (парламенту) Кіпру» аналізує роль, яку відігравав кіпрський парламент з 1974 р. щодо кіпрської проблеми. У дослідженні стверджується, що парламент грає все більш важливу роль в дипломатії острова. Ставрідіс підкреслює збільшення ролі Палати представників після 1990, подачі заявки на вступ в ЄС і початку переговорів про вступ 1998 р. [145].

Як ми бачимо в українській або ж російській історіографії питання партійної системи Республіки Кіпр, її політичної системи, або євроінтеграції країни не отримали інтерес серед дослідників. Лише один з російських політологів В. Ізотов у своїх статтях в газеті «Вестник Кипра» торкається кіпрсько-російських відносин, окремих виборів та їхнього впливу на курс країни, кіпрської проблеми. В цьому контексті слід помітити, що з питань кіпрської політики найбільшої розробки отримало кіпрське питання.

При написанні роботи автором було використано широке коло джерел. Джерельна база характеризується великою кількістю документів в переважній своїй більшості грецькою та англійською мовами. Умовно її можна поділити на наступні групи:

- державні законодавчі акти Республіки Кіпр;
- партійні документи;
- документи міжнародного характеру;
- статистичні матеріали;
- інтерв'ю та прес-конференції, промови та заяви членів партій, державних політичних діячів;
- матеріали засобів масової інформації.

Перша група джерел – документи міжнародного характеру. В рамках цієї групи окремо слід виділити три підгрупи. До однієї з них відносяться договори та документи, які позначили важливі етапи в історії Кіпру. Так, Цюрихсько-Лондонські угоди 1959 р. визначили умови отримання незалежності острову та лягли в основу Конституції Республіки Кіпр [152]. Документ «Всеосяжне врегулювання кіпрської проблеми» або план Аннана також став визначним, позначивши нові риси у баченні рішення кіпрської проблеми і прояви партійної деідентифікації [150]. Друга підгрупа включає документи, що стосуються процесу євроінтеграції Кіпру. Вони представлені Висновком Європейської комісії з питання подання Республікою Кіпр заявки на членство в ЄС 1993 р. [149], Договором про приєднання 2003 р. [153], який оформив першу хвилю розширення ЄС загалом, та вступ Республіки Кіпр до ЄС зокрема. До іншої підгрупи входять звіти, рекомендації міжнародних організацій та інститутів, таких як GRECO, ОБСЄ, Європейська комісія. Так, нами були використані звіти ОБСЄ з парламентських виборів 2001 р. [139], 2016 р. [138] та президентських виборів 2013 р. [140] в рамках технічної місії Бюро демократичних інститутів та прав людини/БДІПЛ. Ці звіти включали інформацію про політичний контекст виборів, законодавчу базу і виборчу систему, права виборців, висунення і реєстрації кандидатів, діяльність ЗМІ протягом передвиборчої кампанії, гендерну ситуацію. Звіти GRECO [155, 156] стосуються фінансування партій. За результатами роботи оцінюючої групи організація визначала недоліки та не врегульовані законодавством питання, після чого надавала рекомендації щодо підвищення прозорості процесу

фінансування. Цього ж питання стосуються також Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 2001 р. [136] Європейська комісія опублікувала в 2014 р. звіт ЄС по боротьбі з корупцією [60], який торкався як питань фінансування партій, так і прозорості лобі, доступу до інформації, приватного сектору і т.д.

До другої групи, яка об'єднує нормативно-правові акти Республіки Кіпр, відносяться Конституція [342], Закон про вибори [203], Закон Про політичні партії (придбання, володіння та розпорядження рухомим і нерухомим майном) 1989 р. [281], Закон, що закріплює і перераховує закони, які регулюють створення та функціонування радіостанцій і телевізійних станцій 1998 р. [277], Закон про обрання членів Європейського парламенту 2004 р. [283], Закон (змінений) про Радіомовну корпорацію Кіпру 2006 р. [279], Закон про політичні партії 2011 р. [282], Закон про реєстрацію та фінансування політичних партій 2012 р. [278].

В цій групі насамперед слід виділити Конституцію Республіки Кіпр, як основний документ, в якому закладені основи політичної системи держави загалом. Конституція була прийнята в 1960 р. одразу після отримання незалежності країни та заклала систему правління державою двох громад. Всупереч змінам, що відбулися з того часу, особливо після розділу на південну і північну частини острова в 1974 р., ця конституція продовжує діяти, до неї лише вносилися поправки. Вона містить положення основних прав та свобод, про президента та віце-президента, про Палату представників, про зібрання громад, про незалежні посади в Республіці Кіпр, про державну службу, про військові сили, про Верховний конституційний суд і Верховний суд, положення про державні фінанси. Кіпрська конституція, хоча і являє собою головний закон країни, однак не має окремих положень, які би регулювали питання діяльності політичних партій [342].

Інші документи другої групи стосуються функціонування партійної системи. Найважливішими для дослідження стали закони, що безпосередньо регулюють різні аспекти функціонування партій. Це закони 2011 та 2012 рр.

Закон про реєстрацію та фінансування політичних партій 2012 р. [278] є останнім, найбільш змістовним законодавчим актом, який поєднує в собі та доповнює положення попередніх законів 1989 та 2011 рр. Закон про вибори визначає виборчу систему, способи розподілу місць в парламенті і т.д. [203]. Закон про обрання членів Європейського парламенту був прийнятий після вступу Республіки Кіпр до ЄС у зв'язку з необхідністю проведення виборів до Європейського парламенту, та регулює всі пов'язані з цим питання виборчого процесу [283]. Закони про радіо- та телевізійні станції, а також Радіомовну корпорацію Кіпру розглядалися нами в рамках визначення умов проведення партіями передвиборчої агітації [277, 279]. Отже, аналіз документів другої групи дає можливість побачити правове поле, в рамках якого формувалися як політична система так і партійна.

Третя група джерел включає партійні документи, а саме статuti, установчі декларації та декларації принципів, політичні рішення з'їздів, програмні документи і пропозиції на конкретні вибори. Аналіз статутів партій дає нам змогу визначити характер та цілі партій, ідеологію, організаційні принципи та структуру, проголошені джерела фінансування. Установчі декларації та декларації принципів є загалом формою установчих документів, які приймаються в процесі створення партії. Прийняття таких документів характерне для ДІСІ та ДІКО. Так, Декларація принципів ДІСІ 1976 р. характеризує ідеологічні цінності, а також принципи в різних сферах політики партії на момент її заснування [193]. А Установча декларація Демократичного блоку, який було перейменовано в Демократичну партію вказує на цілі новоствореної партії [238]. Політичні рішення з'їздів є важливими документами, які дають змогу проаналізувати еволюцію партії, її курсу та поглядів на ситуацію в країні і в світі. Наприклад, з'їзди АКЕЛ проводяться кожні п'ять років і приблизно збігаються з початком підготовки до парламентської виборчої кампанії. Таким чином, вони стають основою передвиборчих програм АКЕЛ: рішення 19-го з'їзду (7-10.12.2000 р.) [315] на виборах 2001 р., рішення 20-го з'їзду (24-27.11.2005 р.) [316] на виборах

2006 р., рішення 21-го з'їзду (25-28.11.2010 р.) [234] на вибори 2011 рр. і т.д. Характеризуючи пропозиції партій до конкретних виборів, слід помітити, що вони мають вигляд або пропозицій за окремими сферами політики, як це зробила ЕДЕК до виборів 2011 р. (пропозиції в економіці 10+1 [324], пропозиції з кіпрської проблеми 6+1 [325], пропозиції для покращення життя 6+1 [323]), або комплексні пропозиції до виборів (Пропозиції ДІКО до європейських виборів 2014 р. [287]). Окремо слід виділити програмні документи, які відображали зміни в партійному курсі або бачення партією майбутнього. АКЕЛ в 1990 р. було прийнято документ «Наше сприйняття соціалізму», який визначав змінену концепцію лівих в умовах розпаду Соціалістичного блоку [225]. А документ ДІСІ «Євродемократія: наша пропозиція для ХХІ ст.» 1998 р. розкриває бачення партією шляху розвитку в контексті переходу євроінтеграційних процесів на новий рівень [215]. Аналіз цієї групи джерел дозволяє прослідкувати як проходив процес становлення партій, їхньої ідеології та організаційних принципів, а також як змінювалися їхні програмні засади, як партії адаптувалися до процесу інтеграції.

Статистичні матеріали складають четверту групу джерел. Особливу значущість в рамках цієї групи мають дані результатів виборів: парламентських [179, 181, 201], президентських [92, 93], європейських (як на національному [171, 217, 256] так і на загальноєвропейському рівнях [96, 216]). Саме вони дають змогу проаналізувати в динаміці виборчу силу політичних партій та визначити їхній вплив на процес прийняття рішень. Окремо виділимо і статистичні матеріали соціологічних опитувань Євробарометру, що проводяться Єврокомісією. Вони використовувалися нами в ході визначення змін суспільної думки після вступу Республіки Кіпр в ЄС. Нами були використані національний звіт та аналізи Євробарометру 2005 р. [213], 2009 р. [90], 2010 р. [214] та 2014 р. [345].

Інтерв'ю та прес-конференції, промови та заяви членів партій, державних політичних діячів складають п'яту групу джерел. Загалом, вони відносяться до передвиборчого періоду та поєднують в собі обіцянки лідерів партій,

представлені в ході тематичних прес-конференцій, агітаційних заходів або позачергових з'їздів партій, присвячених виборам. Використані нами заяви та інтерв'ю президентів мають дещо інший характер та стосуються важливих етапів кіпрської політики. Серед них, наприклад, промова президента Т. Пападопулоса щодо вступу Республіки Кіпр до ЄС [295], інтерв'ю президента Д. Хрістофіаса щодо визначення складу нового уряду [336]. Ці джерела стають особливо корисними для нашого дослідження в умовах того, що кіпрські партії здебільшого не публікують комплексних програм до виборів та в своїй діяльності спираються на вербальну комунікацію з електоратом.

До шостої групи джерел входять матеріали засобів масової інформації, а саме друковані газети та їхні online версії, або інтернет-видання. Основними періодичними джерелами, які використав автор, є кіпрські видання «Καθημερινή», «Το Βήμα», «SigmaLive», «Πολίτης online», «Ο Φιλελεύθερος». Для них, загалом, не є характерною партійна забарвленість. В рамках цієї групи окремо виділимо інтернет-ресурс «Ο Φιλελεύθερος online», присвячений окремим виборам (2001 р., 2006 р., 2008 р., 2011 р.) Наповнення ресурсу включає наступні розділи: партії, кандидати, соціопитування, інтерв'ю, щоденник передвиборчої кампанії, результати, а також додаткову інформацію щодо правил голосування та місцеперебування виборчих центрів і т.д. Використання інформації про факти та події, пов'язані з діяльністю партій дає можливість вивчити сучасні процеси в партійному житті Республіки Кіпр та всебічно проаналізувати ситуацію.

Ця джерелознавча база дає можливість дослідити проблему та всі її аспекти, сформулювати об'єктивне всебічне бачення партійної системи Республіки Кіпр в такий складний і значущий період як інтеграція до ЄС. При цьому більша частина представлених джерел не використовувалася у вітчизняній політичній науці, а частина вводиться в науковий обіг вперше.

Висновки до Розділу 1.

На основі проведеного аналізу ми дійшли до ряду висновків щодо теоретичної і методологічної бази дослідження партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції.

Питання партійних систем є частиною теорії політичних систем. Сучасні концепції та підходи у вивченні політичних партій і партійних систем почали розвиватися з середини ХХ ст. такими дослідниками як М. Дюверже та Дж. Сарторі. Вагомий внесок в теорію партійних систем зробили також такі європейські та американські дослідники як М. Вейнер, С. Ерсон, І. Даадлер, Дж. Лапаломбара. Я.-Е. Лейн. В сучасній українській політичній науці основний доробок в сфері партіології належить Ю. Шведі.

Досліджуючи теоретичні засади вивчення партійних систем, дисертант розглядає такі поняття та категорії як «політична система», «партія», «партійна система», «вибори», «виборча система», характеризує типологію партійних систем та звертає увагу на зв'язок виборчої і партійної систем. У зв'язку з тим, що не має однозначного підходу до визначення поняття «партійна система», дисертантом було запропоновано використовувати в дослідженні наступне визначення: партійна система – інститут політичної системи, який характеризує сукупність легально діючих національних політичних партій, які на виборчому рівні беруть участь в політичному житті держави, у державній владі, а також систему взаємозв'язків і взаємовідносин між цими суб'єктами системи. В цьому контексті обґрунтовуючи важливість теорії виборів та виборчих систем, відзначається, що виборча система являє собою політичний інститут, який поєднує в собі законодавчі норми, процедури, механізми, пов'язані з проведенням виборів і способом розподілу голосів для визначення їхніх результатів з метою формування державних представницьких органів влади.

Для виконання поставлених в дисертації наукових завдань автором були залучені характерні для політологічних досліджень системний і структурно-функціональний, інституційний, порівняльний і статистичний методи, метод спостереження і контент-аналізу, проблемно-хронологічний і термінологічний

підходи. Водночас автор спирався на загальнонаукові принципи об'єктивності, сутнісного аналізу та єдності логічного і історичного, на загально логічні методи.

В ході вивчення питань розвитку партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції було використано комплекс наукових праць, авторами яких є здебільшого кіпрські дослідники. Всі праці було умовно поділено на наступні групи: загальнотеоретичні розробки в сфері партій і партійних систем, наукова література, що торкається загалом Кіпру, література, в якій досліджується політична система Республіки Кіпр, праці, в яких розглядаються різні питання функціонування партійної системи, роботи, які характеризують процес приєднання Республіки Кіпр до ЄС та вплив інтеграційних процесів на розвиток країни. Проведений аналіз ступеня вивченості проблеми показав, що більшість важливих питань залишилися поза увагою науковців. Дисертантом було зроблено висновок про те, що тема є недостатньо розробленою і зовсім не вивчається у вітчизняній науковій літературі.

Основою дисертаційного дослідження стало широке коло первинних джерел. Це дозволило вивчити всі аспекти партійного життя в Республіці Кіпр. Аналіз джерелознавчої бази обумовив розподіл джерел за наступними групами: документи міжнародного характеру, державні законодавчі акти Республіки Кіпр, партійні документи, статистичні матеріали результатів виборів та соціопитувань, інтерв'ю та прес-конференції, промови та заяви членів партій, державних політичних діячів, матеріали засобів масової інформації. В результаті в науковий обіг було введено значну кількість джерел англійською та новогрецькою мовами.

РОЗДІЛ 2.

РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ КІПР В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КУРСУ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЮ

2.1. Становлення політичної системи Республіки Кіпр

Ґрунтуючись на визначенні партійної системи, для повного аналізу партійних процесів в Республіці Кіпр в першу чергу необхідним вбачається розглянути розвиток політичної системи, в рамках якої формувалася партійна система. Історія незалежної держави Кіпру бере свій початок з 1960 р. Тоді було проголошено створення суверенної республіки з президентською системою управління [334]. Формування політичної системи Кіпру хронологічно не може бути визначено так чітко як створення незалежної держави. Воно відбулося під впливом багатьох факторів, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних. До того ж становлення політичної системи проходило в декілька етапів, кожний з яких мав свої особливості.

Починаючи з періодизації політичної історії Кіпру, одразу ж визначимо, що дослідники надають їй загалом однакові рамки. Так, Н. Тріміклініотіс досліджує історію модернізації Кіпру в рамках соціальної та політичної історії острова. Дослідник виділяє чотири основні фази соціально-політичного розвитку Кіпру. Перша фаза – фаза колоніальної модернізації 1878-1960 рр.. Наступна фаза – 1960-1974 рр., які автор визначає як постколоніальний розвиток, створення самостійної держави і формування своєї політичної та економічної системи. 1974-1991 рр. Н. Тріміклініотіс визначає фазою модернізації за умовчуванням після турецької окупації північної частини острова. Остання фаза починається з 1991 р. та характеризується структурною гармонізацією з європейським законодавством та стандартами після підписанням Митного союзу в 1988 р. і поданням Кіпром заявки на вступ до ЄС [157]. Однак слід зазначити, що Н. Тріміклініотіс брав за основу критерії і особливості економічного розвитку та соціальної структури населення. Тому представлена ним періодизація, повністю не відображає специфіку формування

політичної системи, хоча і ґрунтується на тих подіях, які стали переломними в історії острова.

Водночас, А. Сепос розглядає еволюцію відносин Кіпру з ЄС і виділяє етапи: Угода про асоціацію і Митний союз (1972-1988 рр.), заявка на членство (1990 р.), переговори про членство (1998-2002 рр.), приєднання (2003 р.). Серед цих аспектів він виділяє також основні етапи розвитку політичної системи Кіпру. 1950-1970 рр. визначаються як роки домінування фігури архієпископа Макаріоса, першого президента Республіки. Парламентські вибори 1981 р., за Сепосом, позначили початок нового етапу, коли створювалися нові партії щоб заповнити політичний вакуум після смерті Макаріоса [142, с 61]. Тобто Сепосом використовувалися критерії політичного розвитку, тому його періодизація з іншого боку відображає розвиток країни.

С. Ладі розглядає історію державної служби Кіпру, прирівнюючи її до становлення політичної системи і визначає головні етапи трансформації за переломними подіями. Періодизація починається з 1960 р. Першою переломною подією дослідниця визначає 1963 р., коли в результаті конфліктів між громадами з державних органів вийшли всі представники турецько-кіпрської громади. Другим переломним моментом стала турецька окупація 1974 р. і обмеження державної влади Республіки Кіпр було до 62,6% територій. Третім етапом визначені 1998-2004 рр. як період переговорів щодо приєднання до ЄС до самого вступу, що означало гармонізацію кіпрського законодавства до *Acquis communautaire* [263].

Інший дослідник Х. Хрістофору говорить про три основні етапи формування і розвитку політичної системи Кіпру. З 1940-х рр. до 1959 рр. продовжувався перший етап, який позначився створенням перших партій та організацій, знайшов перший прояв поділ політичних сил на лівих та правих. 1960-1980 рр. – другий період, період незалежності, панування в політичній системі Макаріоса. В 1981 р. з'явилася сучасна політична система, коли були проведені перші парламентські вибори після смерті архієпископа [78, с. 99]. Розглядаючи модернізацію політичної системи країни, Хрістофору зазначає,

1980-1990 рр. позначені важливими соціальними та інституціональними змінами у зв'язку з курсом на вступ до ЄС. А більшість змін мали місце після 1995 р., коли зі зміною системи виборів та зменшення прохідного порогу до парламенту почали створюватися нові партії. Саме тоді почався і процес гармонізації з ЄС [75, с. 515]. Тобто Хрістофору першим закладає створення партій та інші аспекти партійного життя як критерій поділу на етапи. І саме ця періодизація, на нашу думку, найкраще відображає становлення політичної системи.

Беручи до уваги запропоновані вищезазначеними дослідниками варіанти поділу етапів формування і становлення кіпрської партійної системи за різними критеріями, вважаємо найбільш доцільною наступну періодизацію: 1. 1940-1950-ті рр. – поява і діяльність перших політичних організацій Кіпру; 2. 1960-1970-ті рр. – домінування фігури архієпископа Макаріуса в політичній системі; 3. кінець 1970-х-1990 рр. – становлення сучасної політичної системи; 4. 1990-2004 рр. – підготовка до вступу в ЄС, адаптація до європейських норм; 5. з 2004 р. – політична система в умовах членства в ЄС.

Отже, в цій частині нашого дослідження ми будемо розглядати саме період до 1990 р., протягом якого проходило становлення політичної системи незалежного Кіпру. Характеризуючи окремо кожний з етапів паралельно ми будемо говорити про фактори, що обумовили такий хід подій.

Розглядаючи перший етап, виділимо декілька чинників та особливостей, що характеризували політичну ситуацію на острові. Перш за все зупинимось на етнічному складі населення острова. Саме цей чинник починаючи з 1940-1950 рр. став визначним у процесі закладення підвалин політичної системи. Наприкінці 1950-х рр. близько 79% кіпріотів були грецького походження, носіями грецької мови, культури, православної релігії, а турецьке населення складало 18,4%. Турки-кіпріоти були розосереджені по всьому острову, концентруючись здебільшого на півночі острова [18, с. 134]. Греки-кіпріоти та турки-кіпріоти мирно співіснували. Ворожість стала з'являтися за часів здобуття незалежності острова. Наприкінці 1950-х рр. греки-кіпріоти й Греція

прагнули до єнозісу (союзу), а турки-кіпріоти і Туреччина вимагали таксіму (поділу острова на зони грецької та турецької громад). Відбувся розкол суспільства [42, с. 75-76].

В той же час становлення окремої політичної системи на острові дуже залежало від іноземного панування, протягом якого головним інститутом, який мав економічну і політичну владу була церква. Ще Османська імперія надала їй широку автономію. Православна церква отримала владу, управляючи християнським населенням Кіпру [129]. Наприкінці ХІХ ст. церква отримала багато економічних і політичних можливостей для того, щоб контролювати греків-кіпріотів [107].

На політичне життя на острові впливали і інші сили у вигляді лівих. Ще в 1926 р. ними була створена перша партія Комуністична партія Кіпру/ККК (Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου/ΚΚΚ). Отже, вже на цьому етапі починається формування партійної системи. Тим не менш, лише за часів Другої світової війни були створені умови для легальної діяльності політичних партій і політичних організацій. Адже закони, прийняті в 1931 р. британською адміністрацією, забороняли діяльність ККК. Тому в 1941 р за часів політичного вакууму як правонаступниця ККК була створена Прогресивна партія трудового народу Кіпру/АКЕЛ (Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού/ΑΚΕΛ). Партія отримала легітимність і завдяки підтримці робочого класу та ініціатив з протидії британському правлінню встановила свою владу в якості головної політичної сили. Комуністи зазнавали переслідування британської влади та консервативних сил грецько-кіпрського суспільства, партія була змушена долати високий поріг виборчої системи, за якою місця за результатами місцевих виборів надавалися кандидатам з найбільшою часткою голосів. Для того, щоб набрати силу, АКЕЛ зайняла компромісну позицію та отримала союзників серед помірних консерваторів. Це дозволило їй отримати значну частку голосів на місцевих виборах. Також використовувалася ідеологічна риторика для підтримки єдності своїх мас [111].

Саме тоді на острові відбувся розподіл політичних сил на лівих та правих. Вони стали центрами визвольної боротьби. Праві сили об'єдналися з керівним класом на чолі з архієпископом. Церква дотримувалася ідеї енозісу. Ідеологічно праві характеризувалися крайнім націоналізмом і фанатичним антикомунізмом. Вони відхиляли без будь-якого обговорення ідею єдиного фронту боротьби кіпрського народу [129]. Робочий клас об'єднався навколо АКЕЛ. Ліві розглядали боротьбу кіпрського народу, як об'єднавчу антиколоніальну, антиімперіалістичну боротьбу. Партія відхиляла націоналізм і шовінізм, які могли призвести до конфронтації з турками-кіпріотами [154]. Таким чином, розкол між лівим та правими перешкоджав будь-якій формі співробітництва проти колоніальної влади.

До того ж цей період вважається важливим в процесі інституціоналізації профспілкового руху на острові. В 1941 р. було створено Всекіпрський профспілковий комітет/PSE (Παγκύπρια Συντεχνιακή Ελιτροπή), що в 1946 р. був переформатований у Всекіпрську федерацію праці/PEO (Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία). В 1943 р. 20 профспілок було об'єднано в Кіпрську конфедерацію працівників/SEK (Συνομοσπονδία Εργαζομένων Κύπρου). До 1950 р. разом зі зростом загального числа членів профспілки стали добре організованою соціальною і політичною силою в кіпрському суспільстві [113]. Важливо підкреслити однак, що розкол за ідеологічною лінією торкнувся і профспілкового руху. Комуністи стояли у витоків перших кіпрських профспілкових організацій і встановили де-факто контроль над профспілковим рухом. В результаті PSE опинився під впливом АКЕЛ. Члени центрального комітету партії активно брали участь в Установчому з'їзді PSE [116]. Такий вплив викликав занепокоєння серед панівних класів і церкви. Тому праві об'єднали профспілки, які дотримувалися націоналістичної і антикомуністичної лінії в SEK. І хоча консервативний клас складався з численних угруповань, вони об'єдналися для протистояння АКЕЛ. Тоді SEK стала масовим рухом за підтримки церкви Кіпру [77, с. 295-314].

Особливістю становлення політичної системи на цьому етапі стає створення структур етнічного характеру, метою яких була боротьба за національне визволення. В 1955 р. була створена Національна організація за визволення Кіпру/ЕОКА (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών/ЕОКА), яка за підтримки церкви почала озброєну боротьбу за енозіс на чолі з полковником Г. Гривасом. В той самий час конкуренція і конфлікт між грецькою церквою та АКЕЛ стали дуже помітними. Адже компартія не підтримувала операції ЕОКА, віддаючи перевагу страйкам і демонстраціям. А напруженість на острові наростала, як між лівими та правими силами грецької громади, так і між крайнощами енозісу і таксіму [129]. Компромісним рішенням для Кіпру стало надання незалежності. Цюрихсько-Лондонські домовленості 1959 р. стали результатом згоди сторін щодо основоположних принципів державного устрою нової незалежної Республіки Кіпр [42, с. 75-76]. Ці угоди відкривали шлях до незалежності, але не були кінцевою точкою переговорів. В результаті 2 квітня 1959 р. ЕОКА, виконавши частину своєї місії визволення від британців, була перетворена в новий рух Єдиний демократичний фронт реконструкції/ЕДМА (Ενιαίο Δημοκρατικό Μέτωπο Αναδημιουργίας/ЕДМА). Їхньою метою було створення широкого фронту усіх консервативних сил для ізоляції лівого руху [78, с. 86].

Отже, 19 лютого 1959 р. Великобританія, Греція, Туреччина та представники грецької і турецької громад Кіпру підписали в Лондоні угоди, що стали продовженням Цюрихських угод від 11 лютого, які мали бути внесені до конституції країни. На основі Лондонської угоди до 6 квітня 1960 р. був розроблений проект кіпрської конституції. В основу було закладено два принципи. По-перше, грецькій і турецькій громадам надавалися рівні права. По-друге, передбачалося забезпечення участі кожної в діяльності уряду таким чином, щоб звести до мінімуму переваги греків-кіпріотів і забезпечити часткову адміністративну автономію кожної громади 16 серпня 1960 р. оголошено про те, що Кіпр стає незалежною державою з 1 жовтня того ж року [152].

Таким чином, відповідно до Конституції Республіки Кіпр система правління державою виглядала наступним чином. Виконавча влада згідно зі ст. 1 здійснюється президентом греком-кіпріотом і віце-президентом турком-кіпріотом, які обираються відповідними громадами. Президент є головою держави та уряду. Законодавча влада здійснюється Палатою представників, що складалася з 50 представників – 35 греків-кіпріотів і 15 турків-кіпріотів. В державному апараті потрібно дотримуватися співвідношення у представництві громад 70% на 30%. Судова влада здійснювалася комплексом судових установ [342].

Так, Конституцією в 1960 р. була закладена інституційна основа Республіки Кіпр з урахуванням етнічного чинника. Конституція включила систему необмежених прав меншин, аналогів якій немає в будь-якій країні світу. Турецько-кіпрській громаді, яка складала 18% населення, були запропоновані культурна та релігійна автономія і привілейоване становище в державних установах Кіпру. Цей підхід був покликаний згладити суперечності між грецькою та турецькою громадами. Фактично ж новий режим лише посилював роз'єднаність населення. Тобто самою Конституцією держави створювалися умови для поглиблення розколу.

Формування партійної системи потребує правового поля. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені Конституцією. Але особливістю стало те, що про політичні партії говориться лише як про парламентські групи і регулюється їхнє представництво і процесуальні обов'язки. Зокрема пункт 2 статті 73 вказує на те, що будь-яка політична партія, представлена в Палаті представників групою депутатів чисельністю не менше дванадцяти відсотків загальної кількості депутатів, має право сформувати політичну партійну групу, що користується правом визнання [342]. Отже, Конституція Кіпру в першу чергу зосереджувалася на парламентському аспекті партійної діяльності. Як зазначають І. Бейзен та Ф. Касал Бертоа, такий стан характеризує певну модель конституціоналізації політичних партій, яка необов'язково визнає партії як

інститути чи організації по суті, але як функціональну необхідність парламенту [64].

Таким чином, ще до отримання незалежності та становлення політичної системи держави на Кіпрі з'явилася перша політична партія, яка була представлена лівими силами. Праві сили були розрізненими, проте проводили активну діяльність. Тому ми можемо говорити про закладання підвалин партійної системи Республіки Кіпр. При чому характерною рисою став ранній розкол між лівими та правими. Він був перенесений і на рівень суспільства через вплив політичних сил та церкви на профспілки. В результаті політика та суспільство на острові стали глибоко поляризованими. Тобто розділ політичних сил на лівих та правих був глибоким, і тоді в більшій мірі засновувався на різниці позицій не стільки ідеологічних скільки на різниці позицій в питаннях боротьби за незалежність для отримання влади.

З іншого боку використання Британією турків-кіпріотів для протидії вимогам грецької громади до енозісу та силове протистояння під час антиколоніальної боротьби інтегрували політизацію етнічних відмінностей в обидві громади. Ситуація посилювалася також створенням конституційних механізмів, які поглиблювали етнічний розкол. Адже Цюрихсько-Лондонські угоди, що заклали принципи Конституції незалежного Кіпру, засновувались на системі двох громад, функціонуванні політичної системи в рамках поділу за етнічною ознакою. Замість демократичного представництва та політичної автономії особистості система полягала в розподілі повноважень і привілеїв між двома громадами.

Другий етап починається зі створення незалежної держави на Кіпрі та характеризується домінування в політичній системі архієпископа Макаріуса. Вибори для обрання президента республіки проводилися 13 грудня 1959 р. На той час спрямування ЕДМА з ліквідації лівих були зруйновані. Замість цього, за два тижні до виборів був створений Патріотичний фронт/ПМ (Πατριωτικό Μέτωπο/ΠΜ) для проведення кампанії Мікаріуса на пост президента. До його складу входили всі консервативні сили за винятком Демократичного союзу/ДЕ

(Δημοκρατική Ένωση/ΔΕ), нестабільної політичної партії, що була створена політиками «ветеранами». Тим часом АΚΕΛ утримала свій вплив. Разом із маленькими групами консерваторів та бійцями ΕΟΚΑ, незадоволеними відмовою від енозісу, партія підтримала кандидата від Демократичного союзу І. Клірідіса [78, с. 86]. Тоді першим президентом Республіки Кіпр був обраний архієпископ Макаріос, віце-президентом турок-кіпріот доктор Кючюк. В результаті Макаріос контролював усі аспекти політичного життя [251, с. 452]. Макаріос зумів зібрати значну підтримку як церковний і політичний лідер, він був в змозі підтримувати політичну роль церкви, прийняту або принаймні прийнятну секуляристами [107]. Отже, президентство Макаріоса разом із владою яку мала церква ще за колоніальних часів дає змогу нам говорити про її особливе місце в формуванні політичної системи, що стало особливістю Республіки Кіпр. Адже в обличчі Макаріоса традиційний інститут церкви отримав посилену політичну роль.

Після здобуття незалежності однією з найбільш важливих особливостей кіпрського суспільства стала система політичного патронажу впливових політиків. Патронаж означає прихильність у питаннях розподілу державних робочих місць до певного соціальної класу або етнічної групи. Однією з найбільш поширених сучасних форм такої практики є клієнтелізм, як селективне сприятливе поводження з особами, з боку держави, як правило в обмін на голоси за політика чи за партію [143]. У перші роки незалежності Кіпру найближчі соратники Макаріоса і колишні члени ΕΟΚΑ стали міністрами або займали інші ключові пости в адміністрації, багато бійців ΕΟΚΑ та їхні родичі вимагали та отримали робочі місця на державній службі. Це призвело до створення нових посад, які не завжди були необхідними, заклавши тим самим основу для політично мотивованого зростання державного сектора. Ця практика наочно ілюструється значним збільшенням державних службовців від 15000 до 25000 протягом 17 років президентства архієпископа Макаріоса [101].

Іншим фактором впливу на цьому етапі стає виборча система. В цьому випадку ми засновуємося на теорії партійних систем і вищезгаданих нами

соціологічних законах Дюверже, що дозволяє говорити про вплив виборчого режиму на партійну систему. Отже, Конституція Республіки Кіпр не визначає виборчу систему. Вона передбачає прийняття закону про вибори перед кожними виборами [342]. Тому у зв'язку із проведенням перших парламентських виборів на Кіпрі на 31 липня 1960 р. перший Закон про вибори був прийнятий в 1959 р. Системою виборів була система більшості [122].

Грецько-кіпрська громада обирала між на той час єдиною партією АКЕЛ, Патріотичним фронтом, Всекіпрською асоціацією борців за єнозіс, та незалежними кандидатами [239]. Згідно з одним з законів Дюверже мажоритарна система зумовлює партійну систему з кількох партій, які прагнуть до взаємних контактів і компромісів та об'єднання в коаліції. У цьому випадку закон підтверджувався. В 1960 р. ПМ та АКЕЛ уклали передвиборчу згоду і розподілили місця між собою. Кількість кандидатів від кожної партії була узгодженою і в результаті склад парламенту був визначений до проведення виборів. За офіційними результатами 35 місць у парламенті були розподілені між ПМ (30 місць) та АКЕЛ (5 місць) [300].

Процес становлення незалежної держави відкрив нові можливості для долучення ініціатив демократичних мас до політики. Почалися неспівмірні кроки партійного життя на Кіпрі. Це знайшло відображення в процесі формування нових політичних партій. Тому протягом 1968-1969 рр. були засновані:

- Національна демократична партія/ДЕК (Δημοκρατικό Εθνικό Κόμμα/ΔΕΚ) Т. Евдокасом, яка фактично представляла опозицію Архієпископу Макаріосу;
- Єдина партія (Ενιαία Κόμμα) Г. Клірідісом;
- Єдиний демократичний союз центру/ЕДЕК (Ενιαία Δημοκρατική Ένωση Κέντρου/ΕΔΕΚ) В.Ліссарідісом;
- Прогресивний блок (Προοδευτική Παράταξη) О. Іоаннідісом;
- Прогресивна партія (Προοδευτικό Κόμμα) Н. Сампсоном.

Всі нові утворення, за виключенням ЕДЕК, відносилися до правих сил, які практично не мали ідеологічних розходжень.

Тим часом формування партійної системи Республіки Кіпр загалом відповідало закономірностям, які визначають патологію і наступні парламентські вибори також підтвердили закон Дюверже щодо мажоритарної виборчої системи. Незадовго до виборів 1970 р. Прогресивна партія приєдналася до Прогресивного блоку на чолі з О. Іоаннідісом. До того ж мажоритарна система давала можливість партіям для маніпуляцій, які вони здійснювали через домовленості і компромісні рішення одна з одною. Так, близькість між АКЕЛ та ЕДЕК, зміцнення ДЕК послуговували їхній головній меті з обмеження сили Єдиної партії в парламенті через чинне виборче законодавство. Тому АКЕЛ, яка теоретично мала шанси отримати більшість у всіх округах, представила тільки дев'ять кандидатів і підтримала кандидатів від ЕДЕК і Прогресивного блоку. В результаті АКЕЛ зайняла перше місце за кількістю голосів. Місця були розподілені між Єдиною партією (15), Прогресивним блоком (7), АКЕЛ (9), Демократичною національною партією та ЕДЕК (по 2) і двома незалежними кандидатами [239]. Таким чином вибори 1970 р. показали тенденції розвитку партійної системи, однією з яких в боротьбі за владу стає створення блоків та прагнення йти на діалог з іншими партіями.

Надалі партійна система Республіки Кіпр продовжувала розбудовуватися. А в 1976 р. С. Кіпріану заснував Демократичний блок/ДІПА (Δημοκρατική Παράταξη/ΔΗΠΑ), який через 2 роки став Демократичною партією/ДІКО (Δημοκρατικό Κόμμα/ΔΗΚΟ). Розпалися Єдина партія та Прогресивний блок. Більша частина правих залишилася політично «бездомними» і Г. Клірідіс взяв на себе ініціативу створити в 1976 р. Демократичний збір/ДІСІ (Δημοκρατικός Συναγερμός/ΔΗΣΥ) [270, с. 26]. В результаті в рамках існуючого розколу на лівих та правих на протидію АКЕЛ центр сили з'явився і у правих у вигляді ДІСІ. Перед парламентськими виборами 1976 р. між АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК було укладено передвиборчу згоду. Вони представили загальну кількість кандидатів, яка не перевищувала число місць. Було сформовано два полюси сили: Народний фронт (АКЕЛ, ДІКО, ЕДЕК) та Правий фронт (ДЕК та ДІСІ). За результатами виборів Народний фронт загалом переважав, а фронт правих сил, який отримав

27% голосів, не потрапив до парламенту. Така ситуація викликала дебати. Чинна виборча система не тільки не забезпечувала представництво меншості, а і призвела до несправедливого та нерівномірного розподілу місць, який не відповідав істинній силі і підтримці партій [334].

Таким чином, партійна система Республіки Кіпр на цьому етапі активно розбудовувалася. Внаслідок запровадження мажоритарної виборчої системи протягом перших років незалежності партійна система грецько-кіпрської громади була представлена невеликою кількістю партій, які з виборчих цілей об'єднувалися в коаліції. Ліві сили зосереджували свій вплив через АКЕЛ. Правий фронт був представлений декількома розрізненими партіями і тільки в 1976 р. центром його сили стала партія ДІСІ.

Протягом другого етапу відбувалася і політизація етнічних відмінностей. Часте використання турецько-кіпрського керівництва його широкими повноваженнями права вето призвело до глухого кута у функціонуванні держави [18, с. 26]. Деталі місцевого самоврядування залишилися невирішеними. Так в 1963 р. президент Макаріос запропонував переглянути тринадцять пунктів конституції з метою подолання перешкод на шляху до нормального функціонування та розвитку держави. Запропоновані поправки були відхилені з початку Туреччиною і згодом керівництвом турків-кіпріотів. Атмосфера на острові стала напруженою і нестабільною. Деякі незначні інциденти виливалися в конфлікти між громадами, підживлюючи втручання ззовні. Криза стала міжнародною [127, с. 26]. Ці події спричинили зміни в політичній системі Республіки Кіпр, суттю яких була відмова турецько-кіпрської громади від участі в державному механізмі. Зважаючи на вихід турків-кіпріотів з уряду, всі міністри Ради міністрів Республіки Кіпр від тоді є греками-кіпріотами. Посада віце-президента і місця турків-кіпріотів в парламенті з 1963 р. залишаються вакантними. З 1965 р. всі судді належали до громади греків-кіпріотів [55, с. 78]. В кінцевому підсумку ця криза призвела до військових зіткнень, які призвели до примусового переселення турків-кіпріотів в анклави [42, с. 78].

Так, в результаті першої політичної кризи незалежного Кіпру розпалася система двох громад, закладена Конституцією. Греки-кіпріоти управляли Республікою Кіпр, турки-кіпріоти – підконтрольними ним територіями. Тобто політична система Кіпру виявилася недієздатною і фактично призвела до розвалу держави.

В умовах збільшення впливу Туреччини і Греції і загострення ситуації на острові середини 1960-х рр. уряд Макаріоса, який за результатами президентських виборів 1968 р. залишився президентом, заявив про перехід до політичної доцільності – від політики енозісу до незалежності [123]. Тоді ліві сили опинилися без будь-якої альтернативи прямій або непрямій підтримці Макаріоса проти крайніх правих націоналістів. АКЕЛ почала співпрацю з Макаріосом та Патріотичним фронтом. Згодом АКЕЛ запропонувала архієпископу свою безумовну підтримку аж до самої його смерті [251, с. 452].

В результаті турецької інтервенції 1974 р. турки отримали повний контроль над північною частиною острова, зайнявши 36,2% території острова. В кожній частині Кіпру встановився свій порядок. На півночі громада турків-кіпріотів спочатку в 1983 р. проголосила Турецьку Республіку Північного Кіпру, яку визнала тільки Туреччина. На півдні греки-кіпріоти зберегли назву Республіка Кіпр, де архієпископ Макаріос докладав зусиль, до возз'єднання острова в рамках федеративної держави аж до своєї смерті в 1977 р. [158].

Таким чином, розділ острова та смерть архієпископа Макаріоса позначили кінець другого етапу розвитку політичної системи Республіки Кіпр. Головною рисою цього етапу стало домінування архієпископа в політичному житті. Достатньо цікавими і обґрунтованими є тези кіпрського дослідника К. Хадзікостаса, який стверджував, що протягом 1960-1974 р. навіть «політичні партії були лише випромінюванням лідерів визвольної боротьби Макаріоса та Г. Гриваса». В цьому контексті він говорить про запеклий політичний фанатизм до фігури Макаріоса, який і після заснування основної маси партій в 1969 р. ще не дозволяв говорити про партійність, а лише про віру людей в свого лідера. Політичні партії, як зазначає Хадзікостас, до 1974 р. були суто виборчими

механізмами, в той час як їхні керівники висловлювали велику віру в президента. Найбільш активну діяльність на підтримку архієпископа Макаріоса проводила ЕДЕК під керівництвом В. Ліссарідіса. В таборі Макаріоса знаходився також і голова Єдиної партії, а потім Голова парламенту Г. Клірідіс. АΚΕΛ перейшла на його сторону [354].

Новий етап розвитку розпочався тоді, коли постколоніальну політичну систему на Кіпрі було стабілізовано, розділ країни став негласно прийнятим як довгострокова перспектива, церква втратила свій минулий вплив, а мажоритарна система віджила себе. Тобто ті фактори, що були визначними протягом перших двох періодів, призвели до необхідності змін. Саме тому кінець 1970-х рр. визначаємо початком нового етапу розвитку політичної системи.

Першими такими змінами стали зміни у керівництві державою. Голова держави відтоді обирався лише серед світських осіб, а більш конкретно кандидатами в більшості були голови партій. Цей факт не тільки змінив роль церкви, але і концентрував владу навколо політичних партій. Отже, в 1977 р. без виборів на залишок строку свого попередника президентом стає голова ДІКО С. Кіпріану. А в 1978 р. він був обраний на безальтернативній основі. У 1983 р. С. Кіпріану був знову обраний президентом Республіки Кіпр. Він був підтриманий ДІКО та АΚΕΛ [335]. Була корінним чином змінена і роль церкви. Новий архієпископ Хризостомос I утримувався від прямого постійного втручання в політику, залишивши за собою останнє слово у сфері освіти і кіпрської проблеми. Політики і лідери церкви поважали інституційну автономію один одного тісно співпрацюючи. Держава більше не очолювалася священиками, але і не стала насправді цілком світською [107].

Зміни відбувалися і на партійній сцені. В 1980 р. А. Міхаїлідіс заснував Новий демократичний блок/НЕДІПА (Νέα Δημοκρατική Παράταξη/ΝΕΔΗΠΑ) після відділення від ДІКО. Т. Пападопулос заснував Союз Центру та Х. Софьянос заснував Всекіпрський фронт боротьби (Παγκύπριο Αγωνιστικό Μέτωπο/ΠΑΜΕ) [239].

Але найважливішими стали зміни виборчого законодавства. Реформу виборчого законодавства було розпочато в 1979 р. Законами 72/1979, 73/1980 та 16/1981 було запроваджено систему пропорційного представництва. Виборець мав право віддати свій голос лише за кандидатів однієї партії. Поріг для проходження не визначався. Розподіл місць на першому етапі здійснювався відповідно до загального числа дійсних голосів у кожному виборчому окрузі. У другому розподілі голосів брали участь: партії, які отримали принаймні одне місце в першому розподілі і мають загальну частку голосів від 8%, або з загальною часткою голосів від 10%; коаліції двох партій із загальною часткою голосів від 20%; коаліції трьох і більше партій із загальною часткою голосів від 25% [122]. Важливим нововведенням стає також обов'язкове голосування. Воно мобілізувало населення. Так, на попередніх виборах 1976 р. проголосувало 85,29%, а вже на виборах 1981 р. – 98,45%.

Отже, ці зміни у законодавстві стали важливими факторами розвитку сучасної політичної і партійної системи. І саме парламентські вибори 1981 р. повинні були стати його відправним пунктом. Так в четвертих парламентських виборах 1981 р. участь брали АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО, ЕДЕК, Союз Центру, НЕДІПА і ПАМЕ і три незалежні кандидати. Внаслідок використання пропорційної системи партії зайняли відповідну відсотку голосів кількість місць в парламенті: АКЕЛ та ДІСІ – по 12, ДІКО – 8, ЕДЕК – 3 [239]. Тобто склалося так, як визначається вже згадуваними нами соціологічними законами. Партії Республіки Кіпр стали більш незалежними і не об'єднувалися в коаліції. Розбудовувалася багатопартійна система.

Окремою причиною чому саме від парламентських виборів 1981 р. слід починати відлік у функціонуванні сучасної політичної системи є те, що саме ті чотири партії, які пройшли до парламенту АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК, залишаються основними політичними силами і до сьогоднішнього дня. У зв'язку з цим можна говорити про певну стабілізацію партійної системи. При чому саме між спадкоємицею комуністичної партії АКЕЛ та ДІСІ, що об'єднала

праві сили, на кожних виборах відбувається змагання за лідерство, що знову ж таки закріплює розкол між лівими та правими.

К. Хадзікостас вважає, що саме в цей період центром політичного життя на Кіпрі став інститут політичних партій. Він пояснює це введенням пропорційної виборчої системи, яка дозволила опозиційним партіям бути представленими в парламенті відповідно до їхньої виборчої сили. З цими змінами Хадзікостас пов'язує початок періоду «партійного патріотизму». Він визначається дослідником націленістю кожної партії на залучення прибічників в свої ряди і відповідно глибокою відданістю виборцями своїй партії. До того ж з кінця 1970 рр. характерною рисою політичного життя в Республіці Кіпр стає всемогутність політичних лідерів. Основні політичні партії АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК в цей період ототожнювалися по суті зі своїми лідерами: АКЕЛ з Е. Папаіоанну, ДІСІ з Г. Клірідісом, ДІКО зі С. Кіпріану, ЕДЕК з В. Ліссарідісом [354].

Тобто, характерною рисою третього етапу стає саме стабілізація політичної системи після постколоніального періоду і зайняття центрального положення в ній політичних партій. Окрім іншого такому становищу сприяло також декілька змін в державній політиці Республіки Кіпр протягом 1980-х рр. Наприклад, за президентства Й. Васіліу було впроваджено новий курс у відносинах по лінії президент-парламент. З метою забезпечення інституційної співпраці він прийняв неформальні заходи, які надавали політичним партіям прерогативи. Консультації та співробітництво між виконавчою владою і політичними партіями стали невід'ємною частиною порядку денного до кінця правління Клірідіса в 2003 р. Це також поширилося і на співробітництво між лідерами парламентських партій і різними комітетами парламенту, що призводило в результаті до одностайного прийняття деяких законів [78, с. 91]. Ще більш вагомого значення в контексті збільшення ролі політичних партій набуває прийняття рішення в 1985 р. про збільшення числа депутатів парламенту до 80, серед яких 56 обираються грекам-кіпріотами і 24 обираються турками-кіпріотам. Збільшення численності депутатів було запроваджене

фактично через розширення міжнародної діяльності парламенту та його участі в багатьох міжнародних організаціях [182]. Отже, таке збільшення кількості виборних посадових осіб збільшило владу політичних партій.

В результаті на парламентських виборах 1985 р. кіпріоти повинні були обирати вже 80 депутатів. Однак це не позначилося кардинальними змінами у складі парламенту Республіки Кіпр. Навпаки, за результатами голосування політична картина залишилась незмінною і до парламенту увійшли чотири найсильніші партії АКЕЛ (15 місць), ДІКО (16 місць), ДІСІ (19 місць), ЕДЕК (6 місць) [239]. Тобто цими виборами було лише закріплено розставлення сил і домінування чотирьох основних партій. Ці партії підтвердили свої позиції щодо прагнення отримання влади і в рамках президентських виборів 1988 р., коли серед п'яти кандидатів один був незалежним, а інші четверо висувалися або підтримувалися саме ними: Г. Клірідіс від ДІСІ, Й. Васіліу за підтримки АКЕЛ, С. Кіпріану від ДІКО, В. Ліссарідіс від ЕДЕК. В підсумку наступним президентом став Й. Васіліу [335].

Неможливо не помітити також еволюцію протягом цього етапу системи політичного патронажу, а також появи ефективної партійної конкуренції за владу. Адже політичні партії отримали регулювальну роль, особливо при призначенні на посади або просування по службі в державні органи. Отже, ця особливість політичної системи Кіпру в нових умовах прийняла форму суміші послуг політичних партій для отримання голосів і індивідуалізованою системою послуг від окремих політиків [264]. Протягом президентства С. Кіпріану клієнтсько-патронажні практики набули піку. Він систематично використовував клієнтелізм для підтримки своєї влади і для побудови своєї партії ДІКО. Як попередня умова для патронажу часто вимогою було членство в партії. Як наслідок, велика кількість греків-кіпріотів стали членами партії і очікували працевлаштування або іншу послугу в обмін. Явище масштабного зростання членства в партіях керівної коаліції стало відтоді характерним для кіпрської політики [101, с. 278-279]. Тобто політичний патронаж, що за часів Макаріуса мав індивідуальний характер і став одним із чинників розвитку

політичної системи Республіки Кіпр, на новому етапі був замінений на партійний клієнтелізм.

Таким чином, розглянувши становлення політичної системи Республіки Кіпр та визначивши їхні головні особливості та фактори впливу, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, серед дослідників не існує єдиної точки зору щодо періодизації політичної історії сучасного Кіпру. Ми виділяємо п'ять основних періодів еволюції політичної системи: 1940-1950-ті рр. – поява перших політичних організацій Кіпру, 1960-1970-ті рр. – домінування фігури архієпископа Макаріуса, кінець 1970-х-1990 рр. – розвиток сучасної політичної системи, 1990-2004 рр. – адаптація до норм ЄС, з 2004 р. до теперішнього часу – політична система Республіки Кіпр в умовах членства в ЄС. При чому період її становлення включає перші три етапи і триває до початку 1990-х рр. По-друге, кожний із виділених нами етапів може бути охарактеризований впливом низки чинників. Серед них: етнічний склад населення, роль церкви, ранній розкол політичних сил на лівих та правих, що призвів і до розколу серед населення, могутність політичних лідерів, зміни виборчої системи, роль профспілок, політичний патронаж. По-третє, політичні партії, які почали формуватися ще до отримання незалежності Республіки Кіпр, впливали на становлення політичної системи. І тому, загалом етапи становлення політичної системи країни зігаються з етапами становлення партійної системи, де рамками етапів виступають зміни виборчої системи.

2.2. Модернізація партійної системи Республіки Кіпр в контексті підготовки до вступу в ЄС

З отриманням незалежності Республіка Кіпр прагнула до участі в інтеграційному європейському просторі. Дослідники визначають три етапи в реалізації цієї мети. Перший етап починається в 1962 р., коли Європейське економічне співтовариство уклало угоду з Кіпром в результаті заявки на членство Великобританії для того щоб допомогти Кіпру зберегти його основні

експортні ринки. Важливим питанням було підтримати країну в перші роки незалежності в умовах державної розбудови. Початок другого етапу позначається 1973 р. Угодою про асоціацію, яка була призначена підтримати доступ до ринку внаслідок членства Великобританії в ЄЕС і сприяти подальшій диверсифікації кіпрського експорту. Цей процес в результаті подій 1974 р. і поділу острову був тимчасово зупинений. Але надалі став більш інтенсивним після 1988 р. в результаті підписання договору про Митний союз між ЄЕС та Республікою Кіпр. Протягом цих двох етапів розвивалася тільки економічна складова відносин. А в 1990 р. починається якісно новий етап пов'язаний з поданням заявки на членство в тоді ще ЄЕС 4 липня 1990 р. [130, с. 243].

Після всебічного розгляду заяви Республіки Кіпр на вступ в ЄС Європейська комісія опублікувала свою думку (Avis) з цього питання 30 червня 1993 року. В документі було визнано європейську ідентичність і характер острову, підтверджено європейську орієнтацію Кіпру. Документ торкався також врегулювання політичної проблеми на острові. Зокрема зазначалося, що вступ Кіпру до Співтовариства передбачає мирне, збалансоване і життєздатне врегулювання кіпрського питання. В очікуванні прогресу у вирішенні політичної проблеми країни було підтверджено, що співтовариство готове почати процес, який призведе до можливого вступу Кіпру до ЄС. Комісія рекомендувала Раді ЄС почати предметні переговори з Кіпром і знову розглянути заявку в січні 1995 року [149]. Отже, Європа бачила Кіпр членом свого співтовариства в майбутньому, але кіпрська проблема мала бути вирішеною. Це стало для кіпріотів ще однією причиною прагнення якнайскорішого позитивного вирішення конфлікту, адже саме цього вони чекали від процесу інтеграції. Тим не менш в документі Єврокомісії 1997 р. «Порядок денний 2000» було заявлено, що переговори про вступ до ЄС з Республікою Кіпр могли початися попри неврегульованість конфлікту [42, с. 89]. В 1998 р. Європейська рада вирішила почати комплексний процес розширення з десятьма країнами-кандидатами Центральної та Східної Європи та Кіпром. 12 березня 1998 р. Президент Республіки Кіпр представив Голові

Європейської ради офіційну пропозицію запросити турків-кіпріотів призначати представників як повноправних членів команди для проведення переговорів про приєднання Кіпру до Європейського союзу. ЄС підтримав цю пропозицію, а відповідь турецько-кіпрської сторони була негативною. Тим не менш, 31 березня 1998 р. почалися переговори про вступ Кіпру до ЄС [343]. Перший етап переговорів, який розпочався 3 квітня 1998 р., включав детальний аналіз *Acquis Communautaire*, який був завершений в червні 1999 р. До грудня 2002 р. проводилися предметні переговори. Метою цього процесу було досягнення угоди: з інституційних аспектів інтеграції, перехідних механізмів, з нагляду та моніторингу ЄС за повним здійсненням *Acquis*. Переговорний процес закінчився прийняттям рішення в 2003 р. про вступ Республіки Кіпр до ЄС в рамках розширення 2004 р. [268].

Отже, офіційно євроінтеграційний курс Республіки Кіпр починає реалізуватися саме з 1990 р. Це збіглося з кардинальними геополітичними змінами в світі загалом, що було обумовлено розпадом біполярної системи, переходом євроінтеграційного процесу на новий рівень зі створенням ЄС. Починаючи з середини 1980-х рр. стабілізація економіки й темпів зросту європейського регіону, а також міжнародна ситуація сприяли європейській інтеграції. Це все стало фактором, який не міг не відобразитися на політичній системі Республіки Кіпр, на її окремих елементах. Особливо це стосується партійної системи, що обумовлювалося процесами демократизації в Європі, послабленням впливу комуністичних партій і фактичним їхнім відходом з європейського простору.

Згідно з твердженням ірландського політолога П. Мейра партійні системи набули найбільших змін в умовах розповсюдження європейських норм і стандартів [126]. Як вже зазначалося вище, для Республіки Кіпр саме початок 1990-х рр. став сприятливим для таких змін, не зважаючи на те, що офіційно процес гармонізації з нормами ЄС розпочався для країни лише в 1998 р. Тому, перш за все слід визначити зміни у кіпрському законодавстві стосовно політичних партій в період підготовки до вступу в ЄС. Щоб підкреслити

важливість таких змін для Кіпру слід зазначити, що на той час, коли вже загалом була сформована політична система в сучасному її вигляді і партії займали в ній центральне місце, на законодавчому рівні політичні партії розглядалися лише з парламентського аспекту їхньої діяльності в одній статті Конституції 1960 р. Тобто аспекти партійної діяльності не були предметом державного регулювання протягом майже 30 років. Тільки в 1989 р. розпочався процес законодавчої інституціоналізації політичних партій Кіпру з прийняттям Закону № 199 «Про політичні партії (придбання, володіння та розпорядження рухомим і нерухомим майном). В цьому законі вперше в рамках кіпрського законодавства надається визначення поняття політична партія. Вказується на право придбання, володіння та розпорядження нерухомим майном за умови його реєстрації, а також рухомим майном. Частиною закону стають положення про порядок реєстрації партій в Реєстрі політичних партій [282]. Таким чином, лише майже через 30 років після незалежності Республіки Кіпр заявилося законодавче затвердження того, які об'єднання вважаються політичними партіями, визначення вимог їхньої реєстрації для того, щоб брати участь у виборах.

Крім того, в 1991 р. Рада Міністрів Республіки Кіпр прийняла постанову, яка гарантувала державне фінансування партіям з парламентським представництвом [155]. Тоді вперше на законодавчому рівні було поставлено питання щодо фінансування партій на Кіпрі. Це стало дуже важливим кроком у наближенні до європейських стандартів. Тим не менше, сфера приватного фінансування політичних партій залишалася повністю нерегульованою і не підлягала будь-якій формі вимог до прозорості.

В 1995 р. було прийнято новий закон про вибори, що закріплював систему пропорційного представництва, але змінював виборчий поріг на другому етапі розподілу місць. Список кандидатів у виборчих бюлетенях більше не визначався партією, а зазначався в алфавітному порядку, за винятком голови партії. Відповідно до Закону 1995 р., та політична партія могла брати участь в другому розподілі місць, яка отримала частку голосів від 1/56

загального числа голосів. Прохідні відсотки щодо коаліцій партій не змінилися. Розподіл місць, як визначено в статті 32.4 Закону № 72 1979 р. в першому і другому розподілі здійснюється відповідно до загального числа голосів кандидатів кожної партії. Лідери партії або коаліції партій були виключені з преференційного голосування. Вважалося, що частка їхніх голосів рівна частці загальної кількості голосів за партію [203].

Загалом, з одного боку, здається, що закон 1995 р. кардинально не змінив кіпрську виборчу систему. Але з іншого, що є більш важливим і на що слід звернути увагу, зменшення прохідного порогу відповідало загальній демократизації на європейському просторі. В рамках Республіки Кіпр такий крок відкривав шлях новим або невеликим політичним силам і партіям до отримання представництва в парламенті.

Протягом наступних років також було здійснено зміни, пов'язані з важливими деталями виборчого процесу на фоні євроінтеграційного курсу, що в тій чи іншій мірі вплинули на партійну систему. Так в 1997 р. було прийнято акт, яким вік виборців зменшувався з 21 року до 18 [122]. Це значно розширило списки виборців з 409 996 в 1996 р. до 467 543 в 2001 р. Так партії отримали можливість значно посилити свою підтримку за умови обрання правильної стратегії для залучення молоді до свого електорату. В цьому контексті Демократичним збором до парламенту був поданий законопроект стосовно надання права студентам, які навчаються закордоном, голосувати в місцях навчання. Втім після розгляду даної пропозиції законопроект був відхилений [288].

Не менш важливим стає прийняття законодавчих актів, що регулювали функціонування засобів масової інформації, адже ЗМІ є одним із головних інструментів партій в боротьбі за владу. Загалом, ЗМІ на Кіпрі пропонують достатнє розмаїття як електронних так і друкованих видів. Серед них є як приватні так і державні радіо- та телевізійні станції, широкий спектр щоденних газет, тижневиків і журналів. Говорячи про саме партійні ЗМІ слід відзначити, що в Республіці Кіпр загалом лише дві найбільші партії АКЕЛ та ДІСІ мають

тісні зв'язки або вплив в цій сфері. Так, виразником інтересів лівих сил АКЕЛ є партійна газета «Харавгі» («Χαρὰυγή»), також з комуністичною партією пов'язаний телевізійний канал Plus TV. Праві ж політичні сили мають більш широке представництво в ЗМІ: газета «Аліфіа» («Αλήθεια») ідеологічно пов'язана з ДІСІ, володар газети «Махі» («Μάχη») є членом ДІСІ, газета «Симеріні» («Σημερινή») є консервативною газетою правого спрямування [74].

Державні ЗМІ є об'єктом суворого регулювання законодавчих актів. Їхня реалізація здійснюється через всебічні консультації з політичними партіями [139]. Такі акти в основній своїй кількості були прийняті саме в період переговорів і підготовки до вступу Республіки Кіпр в ЄС та торкалися в тому числі сфери діяльності партій у передвиборчий період. Закон «Про телевізійні та радіостанції» № 7(1) 1998 р. та поправки до нього встановили, що електронні ЗМІ (телевізійні та радіостанції) зобов'язані ставитися однаково і без дискримінації до членів Палати представників і кандидатів у депутати» (стаття 45, частина 1). Безкоштовний ефірний час в рівній мірі надавався всім партіям, які беруть участь у виборах. Відповідно до поправок до правил 2000 р. трансляція будь-якої реклами з політичним змістом заборонялася. Така реклама допускалася тільки в друкованих засобах масової інформації [277]. В 1998 р. була створена Кіпрська асоціація з радіо та телебачення як нормативний орган для приватних телевізійних і радіостанцій. Цей орган запровадив правила застосування принципу рівного ставлення до політичних партій та кандидатів у депутати також і стосовно приватних електронних ЗМІ. Палата представників також розглядала проект закону, який визначав термін, протягом якого буде дозволено публікувати опити громадської думки та екзит-поли [174]. Такі нові впровадження були здійснені для регулювання поведінки засобів масової інформації у передвиборчій кампанії та висвітлення виборчого процесу. Крім того, законодавче затвердження положень про рівний доступ до державних засобів масової інформації для всіх політичних партій, що беруть участь у виборах, розцінюється нами як важливий крок до наближення до європейських норм в контексті процесу гармонізації.

Отже, процес зміни законодавства, пов'язаного з діяльністю політичних партій активізувався саме протягом 1990-х рр. ще до початку офіційного процесу гармонізації і включав декілька аспектів: безпосередньо закони про партії, виборче законодавство, акти, що регулювали діяльність ЗМІ. Затвердження певних правил реєстрації партій та їхнього фінансування, зменшення виборчого порогу, надання партіям рівних можливостей щодо політичної реклами в ЗМІ протягом передвиборчих програм визначили нові умови розвитку партійної системи.

Під впливом євроінтеграційного процесу з початку 1990-х рр. в Республіці Кіпр почався активний інституційний розвиток, що мав безпосередній вплив на партійну систему. По-перше, це стосується парламенту. В цей період активізувалася «парламентська дипломатія» стосовно вирішення кіпрської проблеми і діяльність Палати представників з гармонізації кіпрських законів до *Acquis communautaire*. Так, на парламентський Комітет із закордонних справ було покладено зобов'язання з законодавчої та іншої роботи з питань гармонізації. В 1999 р. комітет було перейменовано в Комітет із закордонних та європейських справ. Він став найбільшим комітетом за кількістю членів. В 2001 р. Комітет було поділено на два і окремо створено Комітет з європейських справ. Такий крок позначив важливість питань євроінтеграції, адже це дозволяло в межах поставлених строків виконати умови, поставлені Європейським Союзом. Від початку своєї роботи до самого вступу Кіпру до ЄС комітетом було розглянуто і направлено на затвердження 1197 законодавчих актів. Комітет з європейських справ також здійснював парламентський контроль, розглядав політику виконавчої влади щодо загальних зобов'язань, що виникали в контексті гармонізації з правовими нормами та політикою ЄС загалом [284]. Таким чином, на етапі підготовки до вступу Республіки Кіпр в ЄС парламент відіграв велику роль, що сприяло підвищенню його ролі в політичній системі країни. Відтак, збільшувалася і роль партій, що входили до парламенту.

Інституційний розвиток відобразився також у створенні великої кількості спеціальних інститутів. Так, були створені; Комітет міністрів у справах ЄС (1991 р.), Кіпрська академія державного управління (1991 р.), Офіс омбудсмена (1991 р.), Європейський інститут Кіпру (1996 р.), Управління відповідального за переговори (1998 р.), Управління координатора з питань гармонізації Кіпру з ЄС (2003 р.) і Дипломатичний офіс (2003 р.), Координаційний орган проти корупції (2003 р.). Було також реорганізовано та модернізовано існуючі установи зі створенням дирекцій у справах ЄС в рамках Міністерства закордонних справ і фінансів, Бюро планування та юридичного управління Республіки Кіпр, а також створенням у всіх міністерствах підрозділів у справах ЄС, що відповідали за процес гармонізації [142, с. 49]. З одного боку це мало великий вплив на консолідацію демократії та збільшило можливості та стимули до політичної мобілізації. З іншого боку, створення нових установ призвело до збільшення кількості виборних посад. Таким чином, було зроблено внесок до росту ролі партій, які і є головними агентами, що надавали кандидатів на ці посади.

Дуже важливою стороною модернізації кіпрської партійної системи стала європеїзація політичних партій. Європеїзація та її вплив на політичні партії та партійні системи стали об'єктом дискусії науковців відносно нещодавно. Найбільш ґрунтовні розробки цієї тематики належать британському політологу Р. Ладреку. Загалом європеїзацію Ладрек визначає як поступовий процес переорієнтації напрямів і форм політики, в міру того як політичні та економічні сили ЄС стають частиною організаційної логіки національної політики і розробки політичного курсу, де організаційна логіка це адаптивний процес організацій у зміненому середовищі. Він виділяє п'ять сфер діяльності політичних партій, які зазнають змін: політична програма, організаційна структура, моделі партійної конкуренції, відносини партії-уряд, відносини за рамками національних партійних систем [121]. Кіпрські дослідники А. Сепос [142], Я. Кацуридес [112], К. Агапіу-Йозефідес [57] відносять до головних і

явних рис європеїзації політичних партій Республіки Кіпр зміни політичних програм партій, а також питання внутрішньопартійної демократії та структури.

Зміни політичних програм тісно пов'язані з головними питаннями кіпрського порядку денного. Перш за все це стосується питань вирішення кіпрської проблеми та євроінтеграції. Кіпрська проблема завжди була найбільш уразливим питанням для кіпріотів, але на початку 1990-х рр. політичні сили стали займатися нею більш активно, кіпрська проблема стає головною тезою передвиборчих програм. Саме це питання було головним в президентській кампанії виборів 1993 р., коли головною темою став «Пакет ідей Галі» ООН з вирішення кіпрської проблеми. «Пакет ідей» був підтриманий з деякими розбіжностями кандидатами Й. Васіліу (підтриманий АКЕЛ) та Г. Клірідісом (ДІСІ) Водночас ЕДЕК та ДІКО відкидали компроміс запропонований Галі та напередодні виборів сформувавши «Фронт сил боротьби» та висунули свого кандидата П. Пасхалідіса, який набрав 18% голосів. В другому колі ДІКО все ж підтримала Г.Клірідіса, а ЕДЕК, не підтримала жодного з кандидатів. В результаті президентом був обраний Г. Клірідіс [312]. На основі позиції щодо шляхів вирішення національної проблеми створювалися партії. В 1996 р. було створено партію правого спрямування «Нові горизонти» (Νέοι ορίζοντες), головною метою якої було вирішення кіпрської проблеми шляхом створення унітарної держави на Кіпрі. «Нові горизонти» різко виступали проти федеративного вирішення. В результаті на парламентських виборах 1996 р. всі партії з різними акцентами виступали проти Нових горизонтів та її позицій [269]. Така активізація партій з обговорення можливостей завершення конфлікту, на нашу думку, була пов'язана не лише з національною ідеєю об'єднання острова. Важливу роль тут відіграв курс Кіпру на євроінтеграцію і активізація ініціатив ЄС що до вступу вже об'єднаного острова.

Але наприкінці 1990-х рр. зосередженість громадян на кіпрській проблемі зменшилася. Це пов'язано як із відсутністю будь-якого прогресу з її вирішення, так і тим, що в 1997 р. було проголошено можливість прийняття Кіпру до ЄС попри неврегульованість конфлікту. Тому політичні партії на виборах 2001 р.

увагу приділяли і іншим темам, в першу чергу соціально-економічної сфери. Враховуючи очікуваний вступ до Європейського Союзу, євроінтеграція була включена до програм всіх партій з зазначенням очікувань і майбутніх перспектив. Тим не менш не можна говорити про те, що ця тема була головною на виборах. Тільки одна партія ДІСІ побудувала на цьому всю свою кампанію. Демократичний збір виступив з гаслом «Всі за Кіпр. Разом за Європу» [241]. Характерними для ДІСІ були активне використання європейського прапора на рекламних афішах партії, лексичне згадування Європи в виступах, агітаційних матеріалах і т.д. [356].

Таким чином після переходу на євроінтеграційний курс політичні партії змінювали акценти в своїх політичних програмах. Першочерговим питанням було вирішення кіпрської проблеми, як умова прийняття країни в союз. Але і навіть зі зникненням такої нагальної необхідності кіпрська проблема залишалася в колі уваги, а євроінтеграція так і не стала головним питанням. Причиною такої ситуації може бути відсутність серед населення незгодженості і певного конфлікту позицій щодо питань ЄС.

Процес розширення внутрішньопартійної демократії розпочався в 1990-х – на початку 2000-х рр. і був пов'язаний з рядом факторів. В першу чергу це зміна старого покоління політиків 1960-х рр. Це стосується лідерів старих основних партій. Наприкінці 1980-х рр. АКЕЛ переживала глибоку внутрішню кризу пов'язану з поразкою на виборах 1985 р., втратою 5% від частки голосів, проблеми ідеологічної орієнтації. Ускладнила ситуацію смерть Е. Папаіоанну, Генерального секретаря АКЕЛ протягом 39 років [154]. В результаті Головним секретарем АКЕЛ став Д. Хрістофіас. Також від політики відійшов засновник Демократичної партії С. Кіпріану, який працював на посаді президента Республіки та голови Палати представників. Після нього всі очікували закінчення політичної кар'єри і від засновника Демократичного збору Г. Клірідіса після закінчення його терміну президентства в 2003 р. Теж саме і стосовно 80-річного засновника соціалістичної ЕДЕК та єдиного представника так званого історичного керівництва Кіпру 1960 р. [184]. Така ситуація

означала настроєність кіпрського суспільства на кардинальні зміни, особливо з урахуванням того, що на Кіпрі політичні партії асоціювалися головним чином зі своїми лідерами.

З оновленням керівництва почала поступово впроваджуватися демократія і брати участь в прийнятті партійних рішень почали самі їхні члени. Наприкінці-1990-х – на початку 2000-х рр. політичні партії ввели процедури, що давали всім членам партії право обирати керівні органи і вищих посадових осіб. ДІСІ була першою партією, що запропонувала всім членам партії такі права. АКЕЛ також відкрила свої рішення з висунення кандидатів на керівні партійні посади для членів, дотримуючись принципу демократичного централізму. Кандидат в президенти від АКЕЛ обирається з початку голосуванням в партійних осередках, а потім голосуванням на спеціальному виборчому з'їзді. ДІКО встановила прямі вибори керівництва членами партії після 2000 р. Однак, всі кандидати від партії обираються Центральним Комітетом [79]. До того ж відбувалися і інші зміни в організаційній структурі партій. В рамках партій створювалися спеціальні секретаріати та комітети у справах ЄС, збільшилось членство спеціалістів з ЄС в великих партіях та в їхніх інститутах. АКЕЛ створила офіс у справах ЄС, ДІСІ та ДІКО – секретаріати з питань ЄС. Ці структури відображали необхідність інформування членів партії і громадян загалом про ситуацію в Європі і її наслідки для Кіпру [142].

Таким чином розвиток внутрішньопартійної демократії та структури стали проявом адаптації партійної системи до нових умов загальної демократизації на фоні курсу на євроінтеграцію.

Важливим вбачається також вивчення особливостей кіпрської партійно-політичної системи, які характеризували її протягом періоду становлення. Це стосується активного залучення профспілок в політичне життя країни та проблеми політичного патронажу. Після стабілізації в 1980-х рр. в політичній сфері кіпрські профспілки збільшилися, розширилися в членстві, фінансових ресурсах, але залишилися в тіні відповідних партій. На додаток до Всекіпрської

федерації праці/РЕО, що пов'язується з АКЕЛ, Кіпрської конфедерації працівників/SEK, пов'язаної з ДІСІ та ДІКО, та Демократичної робітничої федерації Кіпру/ДЕОК, з'явилася ще одна невелика спілка, яка відкололася від SEK та пов'язувала себе з соціал-демократичною партією ЕДЕК [108]. Тісні зв'язки профспілок з партіями були взаємовигідними: профспілки мали можливість впливати на процес прийняття важливих рішень, а партії на заміну отримували підтримку їхніх членів на виборах [100, с. 19-20]. Таким чином проявлявся безособовий партійний патронаж, а партії підкріплювали своє центральне місце в політичній системі. До того ж, той факт, що найбільші профспілки були пов'язані саме з чотирма основними партіями АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК не давали розвиватися новому поколінню партій. З іншого боку протягом 1990-х рр. трансформувалося і громадянське суспільство. Якщо до цього всі організації громадянського суспільства (спортивні, культурні, молодіжні організації і т.д.) як і профспілки були пов'язані з політичними партіями, то починаючи з 1990-х рр. ситуація змінилася. Почали з'являтися організації другої хвилі: екологічні групи, організації за політичні права іммігрантів та осіб, що шукають притулку, організації за модернізацію суспільства, культурні об'єднання і т.д. Ці організації діяли вільно, вони не мали ніякого явного відношення до політичних партій [113]. Тобто, паралельно із посиленням профспілок в контексті взаємовигідних зв'язків з політичними партіями активно йшов процес формування громадянського, що призводило до втрати впливу партій.

Окремо порушуючи питання системи патрон-клієнтських відносин слід зазначити, що вона продовжувала вкорінюватися в формування державної служби. Протягом десяти років президентства Клірідіса кількість державних службовців виросла від 8000 до 44000. Тільки деякі з цих призначень в державній службі могли бути виправдані процесом вступу Кіпру до ЄС. Не дивно, що членство в партії ДІСІ в цей час зросло з 18400 до 33000 [72, с. 34]. Цікавим є і той факт, що адміністрація Клірідіса прийняла в 2001 р. закон, який ввів покарання за практику русфеті (практики суспільних та приватних

взаємовідносин в умовах високорозвиненої системи взаємних сприянь та послуг). Отже, з 2001 р., вплив на владу в питаннях зайнятості, заохочення, передачі або здійснення дисциплінарної влади в державній установі на свою користь або на користь іншої особи стало кримінальним злочином і каралося строком до 12 місяців у в'язниці, обкладанням штрафом [264]. Прийняття такого закону свідчить з одного боку про прагнення відповідати вимогам ЄС. Але з іншого боку про узгодженість між політичними партіями щодо збереження існуючої системи відносин, адже така легка міра покарання відображає несерйозність підходу до протидії клієнтелізму. Така ситуація дозволяла політичним партіям продовжувати контролювати більшість сфер життя в країні. Безособовий партійний патронаж в поєднанні з індивідуальним партійним патронажем головними своїми наслідками мали збільшення кількості держслужбовців і поширення практики купівлі голосів. Таким чином великі партії мали можливості для розподілу влади між собою. Це закріплювало домінування в партійній системі АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК.

Всі ці результати модернізації партійної системи відобразилися відповідно на зміні її структури. Перші зміни в більшій мірі були пов'язані саме з ідеологічною переорієнтацією після розпаду Соціалістичного блоку та прийняття курсу на євроінтеграцію. Так, на початку 1990-х рр. від ДІКО відділилася частина членів та було створено Ліберальну партію. На фоні кризи в комуністичному русі деякі лідери АКЕЛ сформували Оновлений демократичний соціалістичний рух/АДІСОК (Ανανεωτικό Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κίνημα/ΑΔΗΣΟΚ). АДІСОК піддавала критиці АКЕЛ за недемократичну поведінку і застарілий менталітет. Також було створено Всекіпрську партію біженців/ПАКОП (Παγκύπριο Κόμμα Προσφύγων/ΠΑΚΟΠ). А перед парламентськими виборами 1990 р. АКЕЛ розширилася, представляючи від тоді об'єднанні ліві сили, і виступивши на виборах єдиним блоком АКЕЛ – Ліві – Нові сили. Такий крок пояснювався необхідністю розширення звернення партії до середніх класів. ДІСІ також вирішила йти на вибори широким фронтом і домовилася з Лібералами про співробітництво. Тим

не менш такі зміни стали малозначними і не змінили загальну картину представництва партій в парламенті. За результатами парламентських виборів 1990 р. знову до парламенту пройшли чотири основні партії: ДІСІ – Ліберали (20 місць), АКЕЛ – Ліві – Нові сили (18 місць), ДІКО (11 місць), ЕДЕК (7 місць) [178].

Імпульсом для створення нових партій стали зміни у виборчій системі, що давало партіям більше шансів увійти до парламенту. Так ще в 1993 р. Й. Васіліу після поразки в президентських виборах створив Рух вільних демократів (Κίνημα Ελεύθερων Δημοκρατών/ΚΕΔ). А в 1996 р., як вже зазначалося вище, було створено партію правого спрямування «Нові горизонти». Того ж року невелика група громадян, залучених до різних екологічних організацій, організацій із захисту тварин створила політичний рух, щоб отримати своє представництво в парламенті Кіпру. На виборах члени цієї групи представили виборче об'єднання «Екологи-борці за охорону навколишнього середовища» [269]. Створення цього об'єднання ми вважаємо одним з проявів модернізації партійної системи в умовах підготовки до вступу в ЄС. Адже це стало проявом розширення політичного порядку денного, підняття питань, які раніше не піднімалися в кіпрській політиці, але вже давно вирішувалися в країнах ЄС партіями зелених, що ще в 1993 р. створили Європейську федерацію Зелених партій.

Відтак, у парламентських виборах 1996 р. спостерігається участь найбільшої кількості політичних утворень. В результаті ДІСІ та ДІКО набрали 34.47% і 16.43% відповідно. Об'єднавшись, партії мали більшість в парламенті отримавши 30 місць на обох. АКЕЛ досягла 33% відсотків, а ЕДЕК – 8,13%. Рух вільних демократів з часткою в 3,69% отримав одне місце. Тобто лише одна з новоутворених партій спромоглася увійти до парламенту. Рух за екологію та охорону навколишнього середовища отримав лише 1% голосів [269]. Але не увійшовши до парламенту, представники руху вже в тому ж році взяли участь в муніципальних виборах, коли був обраний один із кандидатів до муніципальної ради [65].

Один із кіпрських дослідників Л. Маврос позначає середину 1990-х рр. відносною стабілізацією в партійній системі позицій ДІСІ як головної правої сил та АКЕЛ як головної лівої. В результаті такої поляризації партійної системи спостерігалось послаблення «середніх» ДІКО та ЕДЕК. В такій ситуації пройти до виборчого органу вдавалось двом полюсам. В той же час дослідник вказує на те, що співробітництво ДІСІ-ДІКО в питаннях кіпрської проблеми на президентських виборах змінило політику ДІСІ наближуючи її до позицій ДІКО. АКЕЛ, займаючи від тоді опозиційну позицію, все більше сприймала та наближувалася до політики ЕДЕК. Тобто відбувалося наближення полярних позицій до «середніх» [269].

Водночас ЕДЕК мала намір об'єднати всі політичні сили, які ідеологічно займали поле між комуністичною АКЕЛ та консервативною ДІСІ. ЕДЕК намагалася об'єднати маленькі партії для того щоб сформувати нову центристську партію на початку 1998 р. Протягом початкових переговорів існувало чотири сили, які могли бути об'єднані: Рух за реорганізацію, Рух політичного оновлення, Об'єднані демократи та Демократична партія. Тим не менш, в середині 1999 р. ЕДЕК вийшла з переговорного процесу з останніми двома партіями. Рух політичного оновлення також залишив ці спроби. В лютому 2000 р. ЕДЕК врешті об'єднується з Рухом за реорганізацію. Цим було позначене перейменування ЕДЕК/Об'єданого союзу центру в КІСОС/Рух соціал-демократів (Κίνημα Σοσιαλδημοκρατών/ΚΙΣΟΣ). Перейменування та передбачуване розширення розумілися як зближення з європейськими соціал-демократичними цінностями. Але в такому форматі союз проіснував лише два місяці, коли в квітні Рух за реорганізацію відділився через недовіру до членів ЕДЕК, керівництво якої сприймало КІСОС як продовження цінностей та ідеології ЕДЕК [110, с. 72]. Отже, відділення Руху за реорганізацію означало, що нова КІСОС залишилася старою ЕДЕК.

Напередодні парламентських виборів 2001 р. структура партійної системи була знову дещо змінена. Рух вільних демократів, об'єднався з АДІСОК в партію Об'єднані демократи/ЕДІ (Ενωμένοι Δημοκράτες/ΕΔΗ). Також було

створено Демократичний рух боротьби/АДІК (Αυθιστικό Δημοκρατικό Κίνημα/ΑΔΗΚ) [269]. За результатами виборів АКЕЛ отримала 20 місць у парламенті, ДІСІ –19, ДІКО – 9, ЕДЕК – 4, «Нові горизонти» – 1, Об'єднані демократи – 1 місце, Демократичний рух боротьби – 1 місце, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища – 1 місце [202]. АКЕЛ була підтримана ЕДЕК та ДІКО. Така коаліція вперше за багато років привела АКЕЛ до влади. А співробітництво в рамках коаліції цих трьох партій продовжувалося і після парламентських виборів. В 2003 р. партії домоглися обрання голови ДІКО Т. Пападопулоса на посаду президента. Генеральний секретар АКЕЛ був обраний головою парламенту. Вперше в історії Кіпру комуністи брали участь у державному керівництві [184]. До того ж невеликі молоді партії все ж спромоглися отримати кількість голосів, яка їм дозволила отримати представництво в парламенті. І в перше до парламенту Республіки Кіпр увійшло 8 політичних партій [356].

Таким чином, новою рисою партійної системи стає, те, що невеликі молоді партії отримують парламентське представництво. З одного боку це є важливим результатом модернізації. Адже протягом 1980-х і на початку 1990 рр. до парламенту стабільно проходили лише чотири партії АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК. З іншого боку така ситуація кардинально не змінила ситуації. Адже водночас все ті ж чотири партії залишилися найбільш впливовими складовими партійної системи. Водночас АКЕЛ та ДІСІ на двох отримували майже дві третини місць. А молоді партії не мали достатньої сили.

Таке розставлення сил проявилася і в рамках президентських виборів. ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК висували своїх кандидатів. АКЕЛ, хоча жодного разу не представляла свого кандидата, підтримуючи якусь із кандидатур не залишалася осторонь від розподілу влади. Молоді партії підтримували певну з кандидатур від вищезазначених партій. Тільки президентські вибори 2003 р. стали першим виключенням із правил. Тоді кандидата від ДІКО Т. Пападопулоса підтримали АКЕЛ, ЕДЕК та екологи, кандидата від ДІСІ Г. Клірідіса підтримали ЕДІ та АДІК, а «Нові горизонти» висунули окремо свого кандидата Н. Кутцу. За

результатами голосування Н. Кутцу отримав лише 2,12%. Президентом став Т. Пападопулос, а АКЕЛ та ЕДЕК увійшли до коаліційного уряду [135]. Тобто, молоді партії починали робити спроби отримати важелі впливу і в рамках виконавчої влади.

В контексті розгляду структури партійної системи Республіки Кіпр цікавим вбачається думка кіпрського дослідника С. Стильянідіса. Він пояснює партійний феномен країни, який полягає в тому, що поява політичних сил на Кіпрі пов'язана з суспільно-політичними подіями, які розділили свідомість кіпрського суспільства. Партії, які виникли через ці зіткнення, це партії, які досягли значного політичного статусу – АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО, ЕДЕК. Подальшу стабільність партійної системи Кіпру дослідник пояснює тим, що сила та вплив ідеологічних розколів минулого зникали, після 1974 р. не відбувалося суспільно-політичних подій, які б могли створити серйозні зіткнення. Це мало за результат врівноваження між основними партійними утвореннями [334]. Таким чином дослідник вказує на стабільність кіпрської партійної системи, заснованої на пануванні в ній чотирьох партій.

Отже, на момент вступу Республіки Кіпр до ЄС в 2004 р. партійна система країни складалася з восьми партій, кожна з яких на той момент мала представництво в парламенті: АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО, ЕДЕК, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища/КОП, «Нові горизонти», ЕДІ, Демократичний рух боротьби/АДІК. За типологією партійних систем Дж. Сарторі для Республіки Кіпр характерною є багатопартійна система помірного плюралізму. Демократично збалансований законодавчий механізм складають вісім партій, чотири з яких є ведучими з постійним парламентським представництвом. Усі партії орієнтовані на участь в уряді, можливо шляхом коаліційних угод. Позасистемної опозиції немає. Для більш детального аналізу необхідно розглянути ідеологічні орієнтації партій.

Прогресивна партія трудового народу/АКЕЛ як наступниця Комуністичної партії Кіпру є представницею лівих сил. Згідно зі статутом партія створена як вища форма організації робочого класу та трудящих і

керується в своїй діяльності марксистсько-ленінською ідеологією. В статуті також було зазначено, що АКЕЛ бореться за Кіпр вільний, суверенний, федеральний, демілітаризований та вивільнений від іноземних військ та переселенців. Партія вважає зближення греків-кіпріотів та турків-кіпріотів складовою єдиного фронту боротьби [247]. В 1990 р. на з'їзді АКЕЛ було прийнято документ «Наше сприйняття соціалізму», який став новим ідеологічним маніфестом партії. Основним елементом змін була інтерпретація лівих сил як широкого масового руху робітничого класу, в якому партія звертається і до середніх класів. Було розроблено програму «оновленого соціалізму». Соціал-демократія розглядалася не як противник, а як союзник, людина і демократичні права були поставлені на перший план [224]. Отже, ідеологія АКЕЛ коливалася між марксизмом-ленінізмом і соціал-демократією. Тим не менш завдяки достатньо швидкій реакції на зміни партія вчасно модернізувалася, проблеми комуністичного руху партія здолала практично безболісно.

Демократичний збір/ДІСІ знаходиться на протилежному кінці політичного спектра. Загалом, політична філософія Демократичного збору, як зазначено в статуті партії, заснована на грецькій культурі і європейських принципах і цінностях [244]. Згідно з Декларацією принципів партія має за принцип обслуговування всіх класів і всіх громадян Республіки Кіпр. Кіпрська проблема займає окреме місце в Декларації принципів. ДІСІ підтримує лінію за мирне врегулювання кіпрської проблеми і пошук ефективного рішення, політику тісної співпраці з кіпрської проблеми з грецьким урядом. Проголосивши необхідність обороноздатності ДІСІ займала пронатовську позицію [193]. В 1998 р. Демократичний збір приймає Декларацію про євродемократію, яка являє собою пропозиції партії для ХХІ ст. Згідно з документом політичні терміни «ліві», «центристи», «праві» визнаються застарілими доктринами і ненаповненими ніяким істотним змістом. Визнається, що в сучасному світі домінують три складові: ринкова економіка, прагматизм, необхідність соціальної єдності. Тому ідеологічний напрям ДІСІ на сучасному

етапі визначається соціальним лібералізмом, прагматизмом, соціальною єдністю [215]. Таким чином, Демократичний збір дотримується ідеалів західної демократії, свободи й справедливості. ДІСІ позиціює себе осторонь від крайніх політичних поглядів, відкриваючи можливість до розширення свого електорату. Загалом, ідеологія партії заснована на цінностях політичних сил правого спрямування.

Рух соціал-демократів/ЕДЕК створений як Об'єднаний демократичний союз центру став першою соціалістичною партією на Кіпрі. Стимулами до створення ЕДЕК стали, по-перше, необхідність вирішення кіпрської проблеми, по-друге, необхідність уникнення поляризації в політичному житті країни. ЕДЕК була покликана прокласти міст між лівими та правими [226]. У 2000 р. після спроб переформатування партії було прийнято статут, який визначає суттю ідеології партії правове суспільство, в якому людина, якість життя, навколишнє середовище, здоров'я, право на працю, освіта та культура є пріоритетними. Окреме місце займає кіпрська проблема серед цінностей партії. ЕДЕК виступає за мирне вирішення проблеми, за єдиний Кіпр в мирній, демократичній, політично сильній єдиній Європі. ЕДЕК також виступає за економічний розвиток та повагу до навколишнього середовища, визнає важливою модернізацію суспільного сектору, просування меритократії [245]. Таким чином, Рух соціал-демократів ЕДЕК від заснування позиціює себе як серединну ланку між традиційними лівими та правими силами. Фактично партія знаходиться в ідеологічному полі лівоцентристських сил.

Демократична партія/ДІКО була створена спочатку як Демократичний фронт/ДІПА, що являв собою правоцентристське угруповання. Партія мала за мету заповнити запобігти поляризації в кіпрській політиці і сприяти відновленню країни після турецького вторгнення [238]. У 1978 р. Демократичний фронт було перейменовано в Демократичну партію. У 2000 р. після обрання головою партії Т. Пападопулоса було проведено Установчий з'їзд Демократичної партії, прийнято Ідеологічну декларацію та Статут партії [78, с. 86]. В Ідеологічній декларації партії зазначається, що вона пропонує

кіпрському суспільству політичну філософію соціального центру, що пропонує соціальну єдність, політичну перспективу, поліпшення умов життя. Ідеологія центру не містить доктрини, вона має в центрі людину і спрямована на поліпшення її життя. Ідеологія націлена на змішану систему, яка комбінує приватну ініціативу та державне планування, піклується про навколишнє середовище, на зміцнення соціальної єдності, справедливості та демократії. Ідеологія центру відкрита для всіх [236]. Згідно зі статутом її діяльність засновується на таких основних напрямках як кіпрська проблема, політична, соціальна та економічна демократія, співпраця з Грецією [243]. Таким чином, Демократична партія представляє центристські сили Республіки Кіпр. На відміну від ЕДЕК, партія адаптуючись приставала до табору лівих або правих, що відповідає філософії соціального центру. Тим не менш, позиції партії щодо тісних стосунків з Грецією та тези щодо соціальної єдності і т.д. зближують ДІКО з ДІСІ та розташовують Демократичну партію в таборі правих, правоцентристів.

Рух за екологію та охорону навколишнього середовища/КОП згідно з його статутом є Партією зелених Кіпру. Ідеологія партії та її політична філософія засновується на цінностях Всесвітнього екологічного руху. Серед основних принципів були визначені: функціонування руху на принципах екології, демократії, сталого розвитку та рівності, соціальної справедливості, політична і соціальна рівність. Партія націлена на об'єднання всіх кіпріотів, які розуміють важливість підтримки збалансованої екосистеми і охорони навколишнього середовища [246]. Маніфест КОП достатньо відрізняється від інших партій зелених в Європі. Наприклад, вона фокусується на кіпрській проблемі, а інші її цілі загалом визначені головними течіями в кіпрській політиці: заборона поліцейного насильства, розширення прав робітників, боротьба зі злочинністю, боротьба з корупцією і клієнтелізмом і т.д. Члени партії позиціують себе як партію в центрі політичного спектра [65]. Тобто, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища загалом відноситься до партій зелених, а в ідеологічному спектрі займає позиції центристів.

Партія «Нові горизонти» являла собою націоналістичну партію правого спрямування. Головною метою партії було повернення до унітарної держави. Партія також була спрямована на модернізацію суспільства, охорону навколишнього середовища, повагу громадян і людський вимір політики [276].

Партія Об'єднані демократи/ЕДІ була створена з Руху вільних демократів, що належав до політичних сил центру, АДІСОК, що відколовся від АКЕЛ. ЕДІ, як зазначалося в установчій декларації, повинен був стати носієм нових політичних ідей і цінностей і сприяти оновленню політичного життя [208]. Партія займає, таким чином, серединні позиції, ставши ще одним представником центристів в кіпрській партійній системі.

Демократичний рух боротьби/АДІК, як зазначено в Установчій декларації, дотримується принципів та ідеалів демократії. В центрі партійної ідеології – Кіпр та інтереси його народу «далеко від догм і абсолютних філософських і світоглядних меж» [162]. Таким чином, і ця партія належала до сил центру.

Аналіз головних ідеологічних орієнтирів кіпрських партій на момент вступу до ЄС 2004 р. дозволяє нам говорити про те, що загалом партійна система Республіки Кіпр представлена партіями різного спрямування, але великих розбіжностей серед партій не має. Дві найбільші партії АКЕЛ та ДІСІ займають протилежні позиції ідеологічного поля, що сприяє загальній поляризації партійної системи. Інші партії мають більш помірні погляди, дотримуючись центристських позицій. Лівоцентристська ЕДЕК та правоцентристська ДІКО намагаються зайняти проміжну ланку між АКЕЛ та ДІСІ. Молоді невеликі партії займають ланку в центральному спектрі ідеологічного поля. Вони майже не мають ідеологічних розбіжностей і набувають лише коаліційного потенціалу.

Таким чином, розглянувши модернізацію партійної системи Республіки Кіпр, що відбувалася в контексті підготовки до вступу країни в ЄС, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, фактично партійна система починає набувати нових характеристик з початку 1990-х рр., коли було подано заявку на

вступ до Європейського Співтовариства та розпочалися геополітичні зміни пов'язані з розпадом соціалістичного блоку та переходом євроінтеграції на новий рівень. По-друге, модернізація партійної системи полягала в більшій мірі в адаптації до європейських стандартів та норм. Перш за все це вплинуло на створення більш чіткого правового поля діяльності партій. Подальша демократизація партійно-політичної системи проявлялася у зниженні виборчого віку, посиленні ролі інституту парламенту, впливу недержавних організацій, закріпленні ролі ЗМІ як важливого елементу демократії. Окремим аспектом виступає європеїзація партій, що проявилася в зміні акцентів в політичних програмах, запровадженні принципів внутрішньопартійної демократії. По-третє, зазначені аспекти модернізації прямо відобразилися на трансформації структури кіпрської партійної системи. На момент вступу країни до ЄС вона могла бути охарактеризована як багатопартійна система помірною плюралізму з чотирма ведучими партіями, що мають постійне представництво в парламенті. По-четверте, з погляду на розподіл партій в політико-ідеологічному спектрі слід виділити дві партії, що розташовуються на протилежних позиціях: ліва АКЕЛ та права ДІСІ, дві партії, що націлені стати головною центристською силою: ЕДЕК та ДІКО, а також молоді партії, що займають центристські позиції. По-п'яте, не зважаючи на ідеологічні погляди кіпрських політичних партій, є одне питання, в якому всі вони виступають за одне. Так темою, яка об'єднує партії, яка є головною в їхніх програмах, є кіпрська проблема.

2.3. Позиції кіпрських партій щодо членства країни в ЄС

В демократичних країнах зовнішньополітичний курс є в першу чергу реалізацією бачення і колективної роботи всіх політичних сил. Тому обрання курсу на євроінтеграцію стало важливим напрямом партійної діяльності країн Європи. Адже питання вступу до ЄС можуть використовуватися партіями для обслуговування своїх електоральних та інших стратегічних інтересів. В умовах Республіки Кіпр, для якої характерним є центральне місце партій в політичній

системі країни, цей аспект набуває ще більшої важливості. Тому в рамках дослідження кіпрської партійної системи в умовах євроінтеграції вкрай важливим є аналіз позицій політичних партій країни щодо членства в ЄС.

Найбільший інтерес викликає позиція до питань євроінтеграції Кіпру АКЕЛ, як комуністичної партії. З 1960 р., коли кіпрський уряд активно намагався набути офіційного статусу відносин з ЄЕС з метою досягнення митного союзу, Прогресивна партія трудового народу виступала проти Співтовариства та тісних зв'язків з ним [168]. Існує три основні причини, якими пояснювалася така позиція партії. Серед них, по-перше, вибір Республікою Кіпр політики неприєднання і підтримка допомоги СРСР, що вступало в конфлікт з характером ЄЕС. По-друге, в існуючих економічних умовах вступ до ЄЕС означав би несприятливу конкурентну позицію кіпрської економіки. По-третє, на думку партії можливий вступ до ЄЕС сеперечив її довгостроковій ідеологічній орієнтації [352].

АКЕЛ зайняла ворожу позицію, яка розширила її ідеологічну риторику, акцентувавши увагу на необхідності протистояти підпорядкуванню імперіалізму. Така позиція АКЕЛ складалася також з протистояння економічній інтеграції в рамках невдоволення капіталістичною системою та переконаннями, що європейська інтеграція скерована американським та натовськими імперіалістичними інтересами [163]. В рамках такої позиції партія виступала з гаслом «ЄЕС та НАТО – один і той же синдикат», порівнюючи обидві організації з імперіалістичним світом, прирівнюючи політичне об'єднання з військовим [225]. Таке ставлення до європейських питань не зменшувало електоральної підтримки в той час. Крім того, уряд Макаріуса, хоча і не був ідеологічно ворожим західному світу, але офіційно підтримував Рух неприєднання [163].

Замість митного союзу, АКЕЛ протягом багатьох років виступала на користь простої торговельної угоди з ЄЕС адже необхідність створення економічних відносин з країнами співтовариства була неминучою. Наприкінці 1980-х рр. АКЕЛ була позитивно настроєною до розвитку політичних та

економічних відносин зі Співтовариством, але знову ж не в формі митного союзу. Члени АКЕЛ продовжували критикувати такий союз, ґрунтуючись на захисті кіпрських працівників від іноземного капіталу і західного імперіалізму. Відповідно і ставлення партії до подання заявки Кіпром на приєднання в 1990 р. до ЄЕС, було повністю негативним [230, с. 234].

Одна з останніх кампаній пропаганди АКЕЛ проти приєднання до митного союзу відбулася наприкінці 1989 р. коли Д. Хрістофіас сказав, що АКЕЛ намагатиметься відмовити президента Васіліу від інтеграції. Крім того підкреслювалась несвоєчасність подання заявки через те, що ЄЕС ясно дало зрозуміти, що заявка не буде прийнята до вирішення кіпрської проблеми. Водночас Д. Хрістофіас заявив, що, якщо стане ясно, що політико-економічною ціною інтеграції буде вирішено національну проблему, то АКЕЛ буде готова її обговорити [190].

Крах соціалізму залишило АКЕЛ в міжнародній ізоляції і під загрозою ідеологічної делегалізації. На з'їзді партії 1990 р. кіпрськими комуністами було підкреслено, що Кіпр залишається в Русі неприєднання. В той же час, досить спокійно та тихо було озвучено відмову прийняти вступ до ЄЕС [70, с. 88]. Після 1990 р. згадування питань митного союзу починають рідшати і до парламентських виборів 1991 р. сильний опір інтеграції та аргументи проти митного союзу були виключені з партійної пропаганди [56, с. 166]. Так в передвиборчій програмі АКЕЛ зазначалося: «ЄЕС має сили та керівництво, які сприятливо впливають на вирішення регіональних проблем. Кіпр повинен серйозно вивчити розставлення сил в ЄЕС і активно працювати, щоб використовувати позитивний потенціал, який воно пропонує... Одночасно Кіпр в якості європейської позаблокової країни може відігравати позитивну роль у побудові «спільного європейського дому»...» [167].

Важливим стає з'їзд 1995 р., який адаптував ідеологічну платформу АКЕЛ. Тоді партія змінила своє рішення щодо приєднання Кіпру до Європейського Союзу. З огляду на можливості АКЕЛ залишитися в міжнародній ізоляції й делегалізації, стратегія партії була спрямована на

підтримання життєздатності. Так в рішенні з'їзду зазначалось, що перспектива європейського зближення не мала на той час альтернатив і «враховуючи вкрай позитивне ставлення всіх інших політичних сил Кіпру щодо інтеграції та місце, яке сьогодні займає ця тема, здається що головне завдання з істотно практичним значенням, перейшло від «так» або «ні» до інтеграції» [346].

Слід підкреслити, що зміна ставлення до Європейського Союзу засновувалася на необхідності вирішення кіпрської проблеми. Для АКЕЛ приєднання до ЄС означало, що турецьку експансіоністську політику можна було б запобігти за допомогою законної діяльності ЄС і держави-члени будуть націлені на швидке вирішення кіпрської проблеми, а заявка на членство Туреччини могла призвести до критичних переговорів [352]. Тому АКЕЛ бачила членство в ЄС як єдиний шанс сприяти політичній та ідеологічній меті возз'єднання.

Тези, представлені на 18-му з'їзді АКЕЛ в 1995 р. щодо можливості чинити тиск на Туреччину для вирішення конфлікту через центри прийняття рішень ЄС; зміцнення почуття безпеки в обох громадах і зниження загрози від односторонніх дій Туреччини; перетворення інтеграції Кіпру на точку зближення і домовленості з майже всіма турецько-кіпрськими силами, остаточно закріпили позицію партії [346]. Крім того, перед з'їздом керівництво партії мобілізувалося та розпочало публікацію і розповсюдження документу з питань Європейського Союзу «Пропозиція про перегляд позиції АКЕЛ з питання приєднання Кіпру до ЄС». В результаті 60% делегатів проголосували за зміни в позиції до ЄС [352].

Надалі партія залишалася дуже обережною у своєму відношенні до ЄС. Це було ясно на різних стадіях, але особливо після зустрічі на вищому рівні в Гельсінкі в 1999 р., де оцінювалися відносини Туреччини з Союзом, і з'їзду АКЕЛ 2000 р. Так політичним рішенням з'їзду наголошувалося, що АКЕЛ підтверджує, що інтеграція має значення якщо вона допомагає у вирішенні кіпрської проблеми на основі резолюцій ООН, і що процес вступу Кіпру до ЄС не повинен стати заручником політики вичікування Туреччини [315].

Загалом бачення та аналіз ЄС АКЕЛ засновуються на очікуванні покращення характеру кіпрської економіки та соціальної політики. Партія уникала частих і інтенсивних дебатів про події на рівні ЄС. Результатом було те, що АКЕЛ зосереджувалася майже виключно на різниці між її ставленням до окремих питань, поставлених на голосування в Європарламенті і позицією правих сил [111].

К. Агапіу-Джозефідс, розглядаючи євроскептицизм на Кіпрі, виділяє якісні періоди його розвитку. Так дослідниця визначає період 1960-1995 рр. періодом жорсткого партійного євроскептицизму. Цей ідеологічний євроскептицизм висловлювався саме АКЕЛ. Тим не менш АКЕЛ підтримує кандидатуру Й. Васіліу на посаду президента попри його бачення майбутнього Кіпру в рамках європейського співтовариства. А після подачі заявки на членство партія не саботувала такий стратегічний крок, а змиралася з ним. Так доводиться теза про те, що комунізм АКЕЛ видався набагато м'якшим на практиці ніж в риторичі. І з 1995 р. визначається початок другого періоду та переходу до м'якого євроскептицизму [56, с. 169-171].

Загалом, середина 1990-х років дійсно була періодом фундаментальних змін у сфері європейських відносин АКЕЛ. Але слід зазначити, що не зважаючи на свою ідеологію партія ніколи не була кардинально проти ЄС, шукаючи прийнятні для країни шляхи співробітництва в рамках партійної філософії. Крім того партія повинна була модернізуватися, що сприяло зайняттю позиції м'якого євроскептицизму.

Демократичний збір представляє кардинально іншу картину по відношенню до ЄС. Європейську спрямованість партії було відображено в Установчій декларації ДІСІ: «...Демократичний збір вірить у необхідність шукати всіма можливими засобами більш тісний зв'язок між Кіпром і Європейським економічним співтовариством як крок на шляху до нашого приєднання до нього як повноправного члена...» [237]. Більш детально позицію партії розкрито в Декларації принципів серед положень стосовно зовнішньої політики ДІСІ. Так, Демократичний збір вважає, що історично, географічно і

культурно Кіпр належить до Заходу, і особливо до Європи. Тому Кіпр повинен зміцнювати свої зв'язки із Заходом розвивати торговельні й дружні відносини з усіма державами [193].

Слід, однак, зазначити, що європейська спрямованість партії визначається не тільки зовнішньополітичним курсом ДІСІ на Європу. Про це говорить і ідеологія партії та головні її цілі зазначені в Декларації принципів. Крім того, в статуті партії визначено, що політична філософія ДІСІ засновується на європейських принципах. Також партія бореться за те, щоб мирний та єдиний Кіпр функціонував на основі європейських принципів та цінностей [244]. Отже, питання ставлення до Європи загалом та відносин з ЄЕС зокрема піднімалися Демократичним збором ще в рамках установчих документів партії.

На підтвердження обраного зовнішньополітичного курсу ДІСІ стала першою кіпрською партією, яка брала участь в європейських та міжнародних організаціях. В 1980 р. вона підписала декларацію про створення та вступ до Європейського демократичного союзу/EDU. До того ж це Європейський союз християнських демократів/EUCD, Центристський демократичний інтернаціонал/CDI, Міжнародний демократичний союз/IDU та Європейська народна партія/EPP [142, с. 65]. Наприкінці 1980-х рр. партія рішуче підтримала подання президентом Васіліу заявки на вступ Кіпру до ЄЕС [189].

Урядування ДІСІ протягом 1993-2003 рр. на чолі з президентом Клірідісом було позначене в першу чергу вагомим просуванням в питаннях євроінтеграції острова. Саме в цей час оголошено офіційну думку ЄС щодо питань приєднання Кіпру, розпочато предметні переговори та процес гармонізації з нормами ЄС. Всі ці досягнення було зараховано Демократичному збору загалом та президенту Клірідісу зокрема [265].

ДІСІ бачила єдиний Кіпр в рамках Європи та намагалася якомога швидше виконати всі вимоги для вступу. В цих спробах відзначимо в першу чергу пропозицію Клірідіса туркам-кіпріотам призначати представників для повноправної участі в команді для проведення переговорів про приєднання Кіпру до Європейського союзу [268]. Це в умовах, коли Демократичний збір

ніколи не прагнув зближення з турками-кіпріотами. По-друге, уряд Клірідіса запровадив тісну співпрацю з грецьким урядом ПАСОК, попри різні ідеологічні погляди партій. Це також стало дуже важливим в просуванні євроінтеграції Кіпру [268]. В цьому контексті С. Ставрідіс зазначає, що ДІСІ, розглядаючи Кіпр як західноєвропейську державу, наблизилася до грецької колеги Нової демократії/НД. Водночас він протиставляє переваги співробітництва з НД та ПАСОК. Адже саме завдяки поштовху міністрів з уряду ПАСОК обговорювалися та просувалися подача заявки та вступ до ЄС як фактори, які б сприяли вирішенню кіпрської проблеми [145].

Зазначений курс був підтверджений положеннями Декларації про євродемократію 1998 р. В ній поміж іншого зазначалося наступне: «Найближчі роки це роки, коли ми станемо на шлях до Європи... Велика демократична родина Європи є нашою природною середою. Цей курс буде мати успішний результат, якщо ми зміцнимо Кіпр і на міжнародному рівні, і на внутрішньодержавному». Знову зроблено акцент на тому, що для партії Європа це не тільки інститути, але принципи та цінності. Через ці цінності, а також цінності, які Кіпр несе в Європу, визначається динамічна ідеологічна перспектива для ДІСІ, що полягає в понятті євро демократія [215].

Таким чином, Демократичний збір не тільки був заснований на європейських принципах та усіяко підтримував вступ Кіпру до ЄС. Партія також активно працювала в цьому напрямку, особливо протягом президентства Г. Клірідіса.

Позиція Руху соціал-демократів/ЕДЕК стосовно питань євроінтеграції не була постійною. ЕДЕК була створена ще до перших кроків Кіпру в бік ЄЕС. В установчих документах партії немає конкретних положень щодо питань співпраці або приєднання до європейського співтовариства. Тоді була обрана лінією поведінки зовнішня політика неприєднання, політика позитивного нейтралітету [226]. На Всекіпрському установчому з'їзді партії така позиція була роз'яснена тим, що приєднання до якогось блоку країн могло призвести до мультиколонізації країни [303].

Отже, ЕДЕК за часів свого заснування не визначав конкретної позиції щодо європейських питань. Але вибір зовнішньополітичного курсу партії на неприєднання дає нам змогу говорити про негативне ставлення до інтеграції та союзи, в тому числі і до ЄЕС. Ще одним підтвердження такої позиції є те, що погоджуючись з лівими, в 1980-х рр. ЕДЕК також використовувала гасло «ЄЕС та НАТО – один і той же синдикат», але в рамках політики неприєднання та антинаатовського курсу [225].

У вересні 1986 р. ЦК ЕДЕК обговорював проект доповіді про діяльність партії перед з'їздом 1987 р. В цьому проекті підіймалися питання митного союзу Кіпру і критикувався уряд Кіпріану за прийняття несприятливих умов ЄЕС. На засіданні було запропоновано уточнити в документі, що партія не виступає проти європейського курсу на інтеграцію, але є противником умов підписаної угоди. Така пропозиція була відхилена. В цьому контексті слід зазначити, що деякі члени партії в інтерв'ю говорять, що справа в особистій позиції В. Ліссарідіса до ЄЕС. Тобто члени партії підтримували позитивний курс щодо євроінтеграції, але через ставлення голови ЕДЕК до середини 1980-х рр. офіційно партія виступала проти. Такою ситуацією можна пояснити затримку приєднання ЕДЕК до Соціалістичного Інтернаціоналу, перебування в статусі консультативного члена. В той самий час Головний секретар ЕДЕК Т. Хадзідімітріу виступав за поглиблення відносин та вступ до Соцінтерну, вимагав орієнтації на західноєвропейський соціалізм [200].

З 1988 р. позиція партії була змінена на користь членства. Так, кінець 1980-х рр. визначаємо як початок другого етапу у процесі становлення позиції ЕДЕК щодо євроінтеграції. Серед можливих причин зміни курсу, по-перше, було те, що не були виправдані очікування В. Ліссарідіса на підтримку АКЕЛ на президентських виборах 1988 р. за умови невідтримки європейського курсу [166]. По-друге, можливим фактором впливу є ініціативи ПАСОК щодо вступу Кіпру до ЄС з огляду на розширення можливостей вирішення кіпрської проблеми [200]. В результаті ЕДЕК підтримав подання заявки Кіпру на вступ до ЄЕС [145].

Відтак, в сучасній програмній декларації партії використання участі Кіпру в ЄС визначається як необхідний вектор діяльності в рамках ефективної стратегії вирішення кіпрської проблеми. Поміж іншим зазначається наступне: «Важливо систематично працювати для більш активної участі ЄС у питаннях з вирішення конфлікту... В той же час потрібно використовувати курс на євроінтеграцію Туреччини для створення передумов які призведуть до відмови від непримиренних позицій та досягнення рішення, яке буде відповідати *Acquis communautaire*». В рамках багатовекторності зовнішньої політики Європейський союз займає центральне місце [197].

Таким чином, на позицію Руху соціал-демократів стосовно євроінтеграції Кіпру вплинуло обрання політики неприєднання при створенні партії. Тим не менш умови на міжнародній арені наприкінці 1980-х рр. призвели до необхідності змінювати зовнішньополітичні орієнтири. Так, ЕДЕК змінила ставлення до питань євроінтеграції, головною умовою чого стала надія на вирішення кіпрської проблеми.

Демократична партія була створена в період коли головним напрямом діяльності було визначено вирішення кіпрської проблеми. Щодо євроінтеграційних питань в установчих документах новоствореної партії не було жодних положень [236]. Отже, для ДІКО тема співробітництва з європейським співтовариством за часів заснування не була пріоритетом. В той же час ДІКО не визначала і ніяких принципів та векторів діяльності які б суперечили європейському майбутньому острову.

Вже через рік після створення Демократичної партії її засновник та голова С. Кіпріану став президентом Республіки Кіпр. Цю посаду він займав аж до 1988 р. За цей період Кіпр став членом митного союзу з ЄЕС в 1988 р., логічним продовженням чого стала подача заявки на вступ [305]. Цей факт говорить про те, що ДІКО мала позитивне ставлення до євроінтеграції.

З даних Британського державного архіву, який опублікував документи 1985-1986 рр., стає зрозумілою позиція С. Кіпріану. В них розкриваються деталі переговорів щодо вирішення кіпрської проблеми в рамках зустрічей президента

Кіпру з М. Тетчер. Повідомляється що на одній з таких зустрічей в 1985 р. Кіпріану попросив вступу Кіпру до НАТО та до ЄЕС. На той час така пропозиція могла здаватися нереалістичною, але Кіпріану був переконаний, що вона була кращою надією на вирішення кіпрської проблеми [173]. Тобто питання євроінтеграції розглядалися головою ДІКО в рамках вирішення кіпрської проблеми, як засіб для об'єднання острова. Разом з ДІСІ та ЕДЕК партія підтримала президента в 1990 р. при поданні заявки на вступ до ЄС.

В сучасній ідеологічній декларації ДІКО вже містяться положення стосовно ЄС. Ідеологія соціального центру, яку пропонує ДІКО, передбачає функціонування Європейського Союзу, який би сформував систему принципів і цінностей, що зробить його союзом між народами і культурами, а не інструментом політичних і економічних центрів сили [236]. В статуті 2003 р. знову серед положень щодо кіпрської проблеми партія визначає свою позицію до ЄС: «Демократична партія працює заради європейської інтеграції Кіпру з метою впровадження принципів справедливості, прав людини та *Acquis communautaire*, а також рівноправної та ефективної участі Кіпру в європейських інститутах» [243].

В тому ж 2003 р. кандидат від ДІКО Т. Пападопулос стає президентом Республіки Кіпр. В своєму виступі на церемонії присяги перед Палатою представників Пападопулос запевнив керівництво Європейського Союзу, що інтеграція не є самоціллю, але може стати каталізатором для належного вирішення кіпрської проблеми [294]. У своїй промові до народу Кіпру 1 травня 2004 р. щодо вступу до ЄС Т. Пападопулос також відзначив: «Цей момент є важливою віхою в історії Кіпру. Другою віхою після проголошення незалежності Республіки Кіпр... Ми розчаровані через відсутність рішення нашої національної проблеми...» [295].

Отже, ставлення ДІКО до вступу Республіки Кіпр до ЄС можна охарактеризувати як позитивне. Від самого початку партія бачила ЄС лише як інструмент на шляху до вирішення кіпрської проблеми.

Всі інші партії, відносно молоді та невеликі, загалом приймали та підтримували приєднання Кіпру до ЄС. Така ситуація може пояснюватися в першу чергу тим, що більшість з них були створені вже після офіційного прийняття курсу на євроінтеграцію. Так, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища вважав перспективу євроінтеграції Кіпру позитивною, особливо з урахуванням досягнень ЄС у сфері прав людини і навколишнього середовища [65]. Об'єднані демократи також мали позитивне ставлення до членства Кіпру в ЄС. В Політичній декларації партії зокрема зазначається, що «цілі і досягнення Європи вказують шлях і для Кіпру, який через участь в інститутах і політиці ЄС може просунути до нового завтра». Підкреслюється, що принцип поваги прав людини має бути використаний в процесі пошуку взаємоприйняттого рішення кіпрської проблеми в рамках формули двозональності двох громад [319]. Офіційно проголошеною метою АДК був Кіпр як член об'єднаної Європи ХХІ ст. [162]. «Нові горизонти» також мали проєвропейську позицію [276].

Тобто, загалом погоджуючись з європейським курсом країни, кіпрські партії мають різні погляди на потенційні наслідки приєднання, як на політичному так і на економічному фронті. Проте, було б важко класифікувати будь-яку з партій євроскептичною, у вузькому сенсі цього терміну.

Кіпрський дослідник А. Сепос досліджуючи європеїзацію Кіпру пояснює таку проєвропейську позицію партій частково південним територіальним характером і загальною відсутністю популярного партійного євроскептицизму в таких країнах і частково тим, що кіпрські політичні партії визнали важливу роль, яку ЄС може відіграти у врегулюванні кіпрської проблеми. Іншими словами, дослідник говорить про ідеологічне зближення між усіма партіями щодо принципу використання ЄС як каталізатора для вирішення проблеми [142]. Я. Кацуридес доводить, що загалом всі політичні сили Кіпру бачили інтеграцію як, по-перше, належність до широкої європейської родини, по-друге, шлях до забезпечення безпеки острову від військових наступів Туреччини, по-

третє, як інструмент вирішення проблеми розділу острова через вплив на Туреччину [112].

Таким чином, кіпрські політичні партії бачили європейську інтеграцію як потенційно позитивний фактор в пошуку внутрішньої уніфікації острова. Ця віра мала далекосяжні наслідки для їхньої загальної оцінки інтеграції в ЄС. В цьому контексті важливим аспектом виступає розгляд позицій партій щодо плану Аннана, який був останньою спробою знайти рішення для об'єднання острова перед вступом Кіпру до ЄС. Документ включав пропозиції щодо створення на Кіпрі єдиної держави Об'єднаної Кіпрської Республіки з двох автономних частин – грецької та турецької, скорочення території турецької частини острова до 28,5%, та повернення майже 85 тисяч грецьких біженців на північ Кіпру і т.д. [150].

Реалізація плану залежала від схвалення обома громадами на референдумах. Ставлення греків-кіпріотів залежало від позицій політичних партій Республіки Кіпр, які активно цим користувалися. Так Демократичний збір закликав своїх виборців голосувати на референдумі на підтримку плану Аннана. Але не всі члени партії були згодні з позитивним ставленням керівництва до пропозицій ООН. І хоча ДІСІ проголосила рішуче «за», референдум ознаменував остаточний поділ в керівництва правої сили [69]. Демократична партія дотримувалася лінії свого президента за відмову від плану. Т. Пападопулос закликав греків-кіпріотів відповісти «проти» на референдумі ґрунтуючись на тому, що прийняття пропозицій ООН призвело б до постійного розділу країни, не вирішувало багато питань біженців, безпеки і т.д. [61]. Найбільш цікава ситуація склалася з Прогресивною партією трудового народу Кіпру. На нараді Політбюро партії 6 квітня 2004 р. було прийняте рішення «за», коли її члени проголосували 10 на користь, 4 проти і 1 утримався. Однак на засіданні ЦК партії 10 квітня було прийнято рішення про запит відстрочки референдуму для обговорення проблемних пунктів плану, який на думку партії мав як позитивні так і негативні сторони. Це й запит був відхилений ООН. Водночас АКЕЛ не могла проголосувати за план в такому

вигляді, в якому він був. Тому партія була змушена в останній момент зайняти позицію «м'якого проти» [135]. Невеликі молоді партії виступили проти плану Аннана. Так, наприклад, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища засуджував запропонований план Аннана, не зважаючи на те, що Європейська партія зелених закликала виборців проголосувати «за» на референдумі «щоб не втратити історичну можливість об'єднання» [65]. «Нові горизонти» також не могли прийняти цей план, адже він заперечував головній тезі політичної програми партії щодо боротьби за возз'єднання острова в рамках унітарної держави [66].

За результатами референдуму план Аннана був відхилений греками-кіпріотами. 24,17% проголосували «за», 75,83% проголосували «проти». І, не зважаючи на підтримку більшістю турків-кіпріотів, план Аннана визнавався недійсним. А. Варнава та Г. Фаустман розглядають співвідношення голосів «за» на референдумі відповідно до позиції партії, яку підтримували виборці [159].

Таблиця 1.

Політична партія	Позиція до плану Аннана	Відсоток тих, хто проголосував «за»
ДІСІ	рішуче «за»	40%
АКЕЛ	нейтральна / м'яке «проти»	25%
ДІКО	рішуче «проти»	10%
ЕДЕК	рішуче «проти»	10%

В контексті того, що кіпрські партії мають великий вплив на громадську думку, дані представлені в таблиці виявляють нові аспекти електоральної поведінки. Адже, наприклад, попри те, що ДІСІ висловилися за рішучу підтримку плану Аннана, тільки 40% її електоральної бази дослухалися її заклику. І, навпаки, аж 25% виборців АКЕЛ проголосувало за план, не зважаючи на її кінцеву позицію партії щодо плану. На нашу думку, така ситуація пояснювалася відходом як правих так і лівих сил від своїх традиційних поведінкових моделей, які закріпилися в очікуваннях виборців (націоналізм і позиція за примирення відповідно). Така поведінка партій була ідеологічно і

історично незвичайною. І тому саме вона могла стати основною причиною чому позиції партій щодо плану не вплинули на вибір виборців.

Отже, проаналізувавши позиції політичних партій Республіки Кіпр щодо членства країни в ЄС ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, на момент вступу Республіки Кіпр до ЄС загалом всі політичні партії підтримали цей курс. Тобто можна говорити про ЄС як про об'єднуючий фактор для політичних партій, на основі якого відбулося їхнє ідеологічне зближення. Проте існувала різниця у підходах і методах використання фактору ЄС. До того ж, прийняття європейської платформи ДІСІ, зміни в програмних документах АКЕЛ щодо ставлення до ЄС і загалом позначення партіями позитивної ролі Союзу в статутах і деклараціях протягом 1990-х-початку 2000-х рр. також є аспектом європеїзації кіпрських партій. По-друге, жорсткий євроскептицизм в умовах Кіпру мав місце в більшій мірі лише до початку 1990-х рр. Він був характерним для риторики комуністичної партії АКЕЛ та соціалістичної партії ЕДЕК що було пов'язано з ідеологічними питаннями. Зміна ситуації у світі після розпаду соціалістичного табору та СРСР призвела до зміни позиції цих партій на користь членства в ЄС. АКЕЛ перейшла до м'якого євроскептицизму. По-третє, головним фактором, що вплинув на єдність всіх політичних сил в питаннях підтримки членства в ЄС є необхідність вирішення кіпрської проблеми. Саме це питання визначалося всіма партіями головною причиною необхідності вступу до союзу, що міг сприяти створенню нових важелів впливу для вирішення національного питання, об'єднання та забезпечення безпеки острову. По-четверте, позиції партій з плану Аннана, що став останньою спробою вирішення кіпрської проблеми перед офіційним вступом Республіки Кіпр до ЄС, не підтвердили ані характерного для партійної системи розколу між лівими та правими, ані єдності партій як в питанні членства в ЄС. Характерним стало те, що політична приналежність до партії не відіграла очевидної ролі в прийнятті/відхиленні греками-кіпріотами плану Аннана. Це могло бути проявом ослаблення впливу політичних партій на електорат.

Висновки до розділу 2

1. Політична система Республіки Кіпр пройшла декілька періодів становлення: 1940-1950-ті рр., 1960-1970-ті рр., 1970-х-1990 рр., 1990-2004 рр., 2004 р. – до теперішнього часу. При цьому становлення кіпрської політичної системи в її сучасному вигляді позначається рамками від появи перших політичних організацій на острові в 1940-х рр. до встановлення центрального місця інституту партій і стабілізації партійної системи навколо чотирьох основних партій АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК на початку 1990-х рр. Цей процес був обумовлений цілим рядом факторів, серед яких політизація етнічних відмінностей і закладення Конституцією Республіки Кіпр інституційних основ держави з урахуванням етнічного чинника, ранній розкол політичних сил на лівих та правих, особлива роль церкви на Кіпрі, діяльність і вплив профспілкових організацій, могутність лідерів політичних партій і політичний патронаж. Особливе місце серед факторів займають зміни виборчої системи від мажоритарної до пропорційної, що відповідно до законів Дюверже мало свої наслідки. Всім цим пояснюється те, що остаточне становлення кіпрської політичної системи і її партійної системи проходило паралельно і збігається за хронологією.

2. В умовах реалізації курсу Республіки Кіпр на початку 1990-х рр. на європейську інтеграцію в рамках трансформації політичної системи починається процес модернізації її партійної системи. Це припало на період геополітичних змін в світі загалом, розпаду СРСР і кризи комунізму, краху біполярної системи, переходу євроінтеграційного процесу на новий рівень. Модернізація партійно-політичної системи проявлялася в появі законодавчих норм щодо політичних партій та їхньої діяльності, змінах виборчого законодавства, двоякої ситуації стосовно статусу політичних партій в політичній системі Кіпру як центральної сили в умовах інституційного розвитку та розвитку громадянського суспільства, приході нового покоління політичних лідерів. Йшов процес європеїзації самих партій. Переорієнтація

напрямів і форм політики кіпрських партій на цьому етапі зачіпала оновлення політичного порядку денного і програм партій, а також питання внутрішньопартійної демократії. Все це мало вплив і на структуру партійної системи. Станом на 2004 р., коли Республіка Кіпр стала членом ЄС, багатопартійна система країни складалася з основного ядра у вигляді АКЕЛ (ліві), ДІСІ (праві), ДІКО (правоцентристи), ЕДЕК (лівоцентристи), а також невеликих центристських партій КОП, ЕДІ, АДІК. В таких умовах помірного плюралізму складалася ситуація коли влада в країні належала або правим силам або лівим та завжди існувала сильна конструктивна опозиція.

3. Процес євроінтеграції країни потребував позитивного ставлення до ЄС населення і головних політичних сил Республіки Кіпр. В 90-і рр. всі партії підтримували цей курс. При цьому деякі політичні партії (АКЕЛ та ЕДЕК) кардинально змінили свої позиції. Головним мотивом в цьому контексті послугувало вирішення кіпрської проблеми. Політичні партії як і народ Кіпру вірили в те, що вступ до ЄС створить реальні умови для об'єднання країни, в тому числі через тиск на Туреччину. Референдум з плану Аннана в контексті необхідності вирішення кіпрської проблеми міг стати індикатором загальної оцінки партіями інтеграції в ЄС. Натомість, Кіпр вступив до ЄС розділеним, залишаючи перспективи об'єднання важливим фактором впливу на єдність партій як в питанні членства в ЄС.

РОЗДІЛ 3.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ КІПР В РАМКАХ ЄС

3.1. Особливості функціонування партійної системи Республіки Кіпр 2004-2016 рр.

Вступ Республіки Кіпр до ЄС у 2004 р. ознаменував якісно новий етап в історії країни, коли змін зазнало політичне життя, економічні орієнтири, з'явилися нові перспективи, нові виклики та проблеми. Вплив на партійну систему країни позначається загальноновизнаними тенденціями, пов'язаними з соціально-економічними змінами (послаблення соціальної бази лівих сил), зі змінами національної політичної культури, з трансформацією структур політичної комунікації, зі змінами політичного порядку денного, з економічними проблемами обумовленими зростом взаємозалежності між європейськими державами [125]. Але для Кіпру важливим фактором став також новий соціальний розкол, який виник у 2004 р. між прихильниками плану Аннана та його критиками. Тобто, починаючи з 2004 р. головним фактором впливу на партійну систему Республіки Кіпр стає фактор Європейського Союзу. Особливістю, однак, постає те, що цей фактор був пов'язаний не з характерним для багатьох країн Європи соціально-політичним розколом щодо ставлення до членства країни в союзі, а зі специфічним для Кіпру новим розколом щодо перспективи воз'єднання острова. Зокрема план Аннана розділив суспільство і став предметом широких дискусій в партіях, виявивши в них розкол, що створювало передумови для створення нових партій

Таким чином, першими змінами в кіпрській партійній системі в перші роки членства в ЄС стало створення невеликих партій або виборчих груп здебільшого колишніми членами ДІСІ, незгодними з позицією партії щодо кіпрської проблеми, а саме прийняттям партією плану Аннана. Так у 2004 р. колишнім членом Демократичного збору Я. Матцісом було створено партію «За Європу». Метою її стало отримання голосів на виборах тих прихильників ДІСІ

які не погодилися з підтримкою партії плану Аннана [78, с. 85]. Партія «Європейська демократія»/ЄВРОДІ (Ευρωπαϊκή Δημοκρατία/ΕΥΡΩΔΗ) була створена П. Продрому також у 2004 р. ЄВРОДІ прийняла позиції правоцентристських сил [178]. У 2005 р. деякі члени ЄВРОДІ відділилися щоб у співробітництві з партією «Нові горизонти» створити Європейську партію/ЄВРОКО (Ευρωπαϊκό Κόμμα/ΕΥΡΩ.ΚΟ.), яку очолив Д. Сулуріс. Курс партії характеризувала теза про те, що єдиним життєздатним варіантом рішенням кіпрського питання є європейське рішення, яке може гарантувати демократичний характер і принципи, на яких заснований ЄС. З цієї причини партія виступала проти будь-якої спроби відновлення плану Аннана [222]. Тобто головним наслідком стає фрагментація партійної системи Республіки Кіпр. Надалі така фрагментація також мала прояви й знову була пов'язана з ДІСІ. У листопаді 2015 р. відділилася від партії євродепутат Е. Феохарус виражаючи розчарування щодо курсу партії, а саме позиції лідера і на той час президента Н. Анастасіадіса у переговорах щодо кіпрської проблеми. В січні 2016 р. Е. Феохарус створила партію Рух «Солідарність» (Κίνημα Αλληλεγγύη). Першочерговою метою партії стало повне звільнення Кіпру шляхом досягнення демократичної угоди, яка буде ґрунтуватися на правах людини, принципах і цінностях ЄС і ООН [249]. Перед парламентськими виборами 2016 р. ЄВРОКО приєдналася до Руху «Солідарність» [341]. Отже, непримиренність позицій серед правих сил стала причиною фрагментації. І хоча загалом ці позиції стосуються кіпрської проблеми, слід зазначити, що саме референдум з плану Анна став відправною точкою змін в партійній системі.

Забезпечення 76% голосів проти плану Аннана і зміна партійного поля на Кіпрі позначило партійну деідентифікацію кіпрських громадян. Громадяни в своїй більшості перетворилися з прихильників партій у виборців, які не вагалися в залежності від політичних позицій партії, за яку вони голосували на попередніх виборах. Така позиція громадян робила більш важкою роботу політичних партій [354]. До того ж ситуація, що виникла після 2004 р. показувала, що влада політичних партій стрімко зменшується. За даними

Євробарометру 2005 р. 72% опитаних не довіряли політичним партіям [213]. У 2008 р. вже 75% не довіряли політичним партіям, а 37% опитаних кіпріотів відповіли, що вони не відчувають належності до будь-якої партії [90]. У 2010 р. 76% респондентів не довіряли партіям і 51% відповіли, що не відчувають близькості до партії, за яку вони голосували на попередніх парламентських виборах [214]. В такому політичному середовищі політичним партіям необхідно було відповідати потребам часу, адже громадяни в цих умовах стають схильними не до партій, а до конкретних політичних позицій. Це багато в чому пояснює нову сторону партійного життя на Кіпрі – дискусії щодо реформування виборчого законодавства, що в першу чергу торкається запровадження горизонтального голосування, що надає виборцю права вільно голосувати за того кандидата, якого він вважає гідним, незалежно від партійного походження.

Слід зазначити, що пропозиції щодо переходу до нової системи голосування почали з'являтися ще в середині 1990-х р. Обговорення ініціювалися КОП, а також ДІСІ. Але актуальною ця тема стала вже після вступу до ЄС і в 2005 р. була вперше винесена на обговорення в парламенті партією зелених. В останні роки, дійсно, було представлено комплексну пропозицію щодо модернізації виборчого законодавства. За цим напрямом працює Платформа груп громадян «Прозорість зараз!». Так в листопаді 2013 р. організацією за підтримки вищезазначених партій було проведено дослідження з реформування виборчої системи Республіки Кіпр. В ньому, зокрема, серед недоліків пропорційної системи виділяється неможливість обирати окремих кандидатів, а тільки партії, що призводить до неявки на вибори чи до великої кількості недійсних або незаповнених бюлетенів [272].

З того часу питання горизонтального голосування активно обговорюються політичними партіями Кіпру. Найбільш активно цим займається ДІСІ. Голова партії А. Неофіту говорить, що горизонтальне голосування надасть громадянам можливість обирати найбільш кваліфікованих кандидатів з кожної партії, створюючи сильну, ефективну і представницьку

законодавчу владу [229]. Позиція зелених полягає в тому, що запровадження системи горизонтального голосування надасть можливість виразити свою думку на виборах громадянам, які не належать до певної партії [274]. Протилежну позицію займає АКЕЛ. Генеральний секретар партії А. Кіпріану стверджує, що горизонтальне голосування підвищить популізм політиків [164]. Інтерес в цьому контексті представляє стаття в газеті «Харавгі», яка є однією з найбільших на Кіпрі та є видавничим органом АКЕЛ. Автор доходить висновку що система горизонтального голосування призведе до політичного «хамелеонізму», коли кожний кандидат буде намагатися задовольнити виборців всіх партій. Це призведе переходу депутатів з одної партії до іншої коли їм це буде вигідно [314]. ДІКО проти запровадження горизонтального голосування як окремої реформи, а погоджується обговорювати цю пропозицію в рамках цілого пакету реформ. ЕДЕК висловлює побоювання і виділяє проблемні питання стосовно горизонтального голосування: можливість деполітизації, виникнення дефіциту демократії через складність системи і т.д. [309]. Представник партії ЄВРОКО М. Йоргалас, визначив, що «Європейська партія виступає за зміни в виборчому законодавстві з метою встановлення виборчого процесу, який буде більш демократичним, та демократії, яка буде більш представницькою [355].

В березні 2015 р. Робоча група за горизонтальне голосування з представників ДІСІ, КОП та «Альянсу громадян» за підтримки групи «Прозорість зараз!» представила проект закону, який дозволяє громадянину голосувати по горизонталі, або в рамках партії чи коаліції партій, або за незалежних кандидатів. В опублікованому документі також детально пояснена процедура підрахунку позначок вибору і розподілу місць [301].

Важливою пропозицією, яка обговорюється і досі партіями паралельно з питаннями горизонтального голосування, є підвищення прохідного порогу в парламент. Підвищення порогу на виборах до 5% запропонувала ДІСІ в 2014 р., спираючись на необхідність недопущення можливого проходу крайніх політичних сил [302]. Вже в червні 2014 р. А. Неофіту розпочав консультації з

іншими партіями щодо реформування виборчого процесу і представив остаточні пропозиції: одночасне проведення парламентських та місцевих виборів; збільшення прохідного порогу до 4%; введення горизонтального голосування. Стосовно введення горизонтального голосування, то воно буде поширене лише на обмежену кількість місць. Для цього ДІСІ пропонує створення додаткових місць в парламенті, на які будуть обиратися депутати не за округами, а за єдиним державним округом [310].

Найбільше протиріч викликає питання підвищення порогу. Позиції партій активно обговорюються в рамках інтерв'ю з громадськими діячами та представниками політичних сил. АКЕЛ підтримує цю ідею, ґрунтуючись на тому, що з такої поріг не дозволить випадковим утворення без свого бачення та політичних позицій увійти до «храму демократії» [328]. Менші партії, такі як ДІКО, ЕДЕК, Рух зелених, висловлюються проти такої зміни. Вони вбачають в цьому цілеспрямовану політику найбільших партій виключення з парламенту маленьких [81]. Тим не менш, в листопаді 2015 р. голосуванням в парламенті було прийнято зміни до виборчого законодавства і підвищено прохідний поріг до 3,6%. Крім того було змінено прохідний поріг до третього розподілу місць до 7,2%. «За» проголосували ДІСІ та АКЕЛ, «проти» – всі інші партії [175]. Таким чином, цей закон стає важливим фактором змін на кіпрській партійній карті, яка існувала протягом останніх 25 років з використанням порогу 1,8%. За пів року до парламентських виборів 2016 р. партії повинні були пристосуватися до нового виборчого середовища. Прийняття цього закону може розглядатися останньою спробою великих партій обмежити можливості нових політичних сил щодо впливу на існуючу систему.

Поправки до закону про вибори 2015 р. крім того встановили вперше в Республіці Кіпр правові рамки виборчої кампанії. Було визначено конкретні терміни: виборча кампанія починається за три місяці до дня виборів і закінчується за 55 годин до початку голосування, коли всі агітаційні матеріали повинні бути видалені [138].

Відзначимо, що після вступу в ЄС на Кіпрі продовжувалося також вдосконалення законодавчої бази щодо виборчих прав. Так, в 2006 р. в Республіці Кіпр було надане право голосу на виборах ув'язненим. Крім того, відповідно до рішення Європейського суду з прав людини 2006 р. було прийнято закон, який дозволив туркам-кіпріотам, які проживають на територіях контрольованих Республікою Кіпр право обирати та бути обраним [161].

Важливим аспектом, що впливав на функціонування кіпрської партійної системи вже за часів членства в ЄС стало врегулювання питань фінансування партій та їхньої діяльності. Слід нагадати, що на момент вступу вся система партійного фінансування Республіки Кіпр засновувалася лише на виплатах з держбюджету тільки парламентським партіям. У 2004 р. вперше та невдало був представлений до розгляду законопроект з цього питання. Далі така спроба була зроблена в 2007 р. Ці законопроекти були предметом численних дискусій у парламенті протягом 2005-2010 рр. [196]. Помітимо, що така активізація обговорень вищезазначеної теми була обумовлена вимогами наближення до європейських стандартів не тільки стосовно діяльності партій, але і стосовно актуального для Кіпру питання боротьби з корупцією. Так, в 1999 р. Республіка Кіпр приєдналася до Групи держав проти корупції/GRECO. У 2001 р. ПАРЕ опублікувала Рекомендації щодо системи фінансування партій. Серед них зазначалося, що необхідно, з одного боку, розподіляти фінансові внески відповідно до політичної підтримки партій, яка оцінюється на основі кількості голосів на виборах, а з іншого боку, необхідно дозволити новим партіям увійти на політичну арену і конкурувати на справедливих умовах з усталеними партіями [136]. У 2003 р. на Кіпрі був створений Координаційний орган проти корупції. В тому ж році Республіка Кіпр прийняла рекомендації GRECO щодо прозорості в фінансуванні партій зобов'язуючись їх реалізувати [60].

В результаті в 2010 р. Комітет з діяльності інститутів мав справу з «приватним законопроектом 2009», названим Закон «Про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання». Важливим фактором стало прибуття на Кіпр в жовтні 2010 р. робочої оцінювальної групи GRECO в

рамках оцінювального раунду. Протягом цього візиту група оцінювала саме прозорість партійного фінансування і надала рекомендації. Всі матеріали і звіт був опублікований в квітні 2011 р. А ще в лютому 2011 р. парламент Республіки Кіпр прийняв Закон про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання [196].

Переходячи до аналізу закону, в першу чергу помітимо, що в ньому надається нове тлумачення політичних партій. Поняття «політична партія» означає союз або групу осіб, яка бере участь у формуванні політичної волі народу і бере участь в президентських, парламентських, муніципальних виборах і виборах до Європарламенту з метою реалізації своєї політичної програми, яка функціонує в правових рамках, встановлених Конституцією та законами держави, і включає як парламентські так і непарламентські партії». Правила створення та реєстрації партій залишилися незмінними, але дуже чітко підкреслювалося, що «внутрішня структура і діяльність партій повинні слугувати вільному функціонуванню демократичної держави» [282]. Введення тез стосовно Європарламенту, демократії дають змогу знову говорити про вплив євроінтеграційних процесів на рівні законодавства.

Основні положення Закону про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання полягають в наступному. В першу чергу, фінансування всіх зареєстрованих політичних партій. Розміри державного фінансування визначаються Радою Міністрів. Парламентські партії рівномірно розподіляють 22%, а другу частку отримують інші партії відповідно до кількості голосів на останніх виборах. Закон також передбачає фінансування партій на виборах. Таке фінансування залежить від мінімальної кількості висунутих кандидатів і кількості виборчих округів. Непряме державне фінансування надається політичним партіям під час парламентських виборів і кандидатам на президентських виборах в формі безкоштовного ефірного часу [282].

Приватне фінансування політичних партій та виборчих кампаній до приїзду робочої оцінювальної групи GRECO в 2010 р. не регулювалося. Воно

було дозволене без будь-яких обмежень [155]. Тобто, у 2011 р. на Кіпрі були вперше представлені норми, які регулювали фінансування політичних партій з приватного сектору. Відповідно до статті 5 закону, партії мають право отримувати законні приватні грошові внески, або від названої особи або анонімно. Однак, кожен такий внесок на рік не може перевищувати 8000 євро від фізичних осіб, 20000 євро від компаній з обмеженою відповідальністю і 30000 євро від компаній, перерахованих у фондовій біржі. Крім того, політична партія не має права приймати приватні внески від будь-яких державних органів, осіб або компаній, що беруть участь в роботі казино або тоталізаторів, незаконних підприємств або державних компаній, від компаній, які контролюються іншими державами. Тим не менш, передбачається, що внески можуть бути отримані без обмежень від державних органів якщо вони виступають як спонсори у заходах, організованих партіями. Не передбачається оподаткування ані державного ані приватного фінансування. Політичні партії не обмежені стосовно їхніх витрат. Однак принаймні 80% повинні бути передані виключно через банківські установи [282].

Окремою статтею розглядається не менш важливе питання контролю за фінансуванням та витратами партій. До прийняття Закону партії мали зобов'язання загальної звітності, що відносяться до будь-якої юридичної особи. Крім того, політичні партії, які отримували державне фінансування, зобов'язувалися надавати звіти про витрачання цих коштів Голові парламенту протягом трьох місяців після закінчення фінансового року. Не було ніякого зобов'язання надавати звіти про фінансування з приватних джерел [155]. Законом 2011 р. передбачається, що фінансове управління політичних партій, у тому числі їх доходів і витрат, підлягає щорічному аудиту Генерального аудитора. Всі зареєстровані на Кіпрі політичні партії зобов'язані вести книги звітності. Політичні партії мають оприлюднювати резюме своєї фінансової звітності, а Генеральний аудитор публікувати звіт з аудиту. Закон про політичні партії передбачається штраф (до 8000 євро) за його порушення. У випадках

повторення порушення може бути накладено санкції у вигляді часткового або повного позбавлення регулярного фінансування партії [282].

Таким чином, прийняття Закону про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання стало важливим кроком до прозорості та регулювання одного з найважливіших аспектів функціонування партій. Такий крок обумовлений процесами євроінтеграції Республіки Кіпр та необхідністю в результаті цього наближення до міжнародних стандартів. До того ж у зв'язку з відсутністю єдиного закону про партії, він став головним в цій сфері законодавчим актом Республіки Кіпр. Тим не менш, цей закон охоплює лише деякі сторони діяльності політичних партій, а представлені в законі положення загалом мають загальний характер. Наприклад, документ містить деякі загальні правила і критерії щодо виділення державного фінансування, але не має детального регулювання як і на що ці гроші повинні витратитися і т.д.

Закону 2011 р. була надана негативна оцінка Групою держав проти корупції/GRECO. У своєму звіті про оцінку третього раунду (квітень 2011 р.) організація надала ряд рекомендацій щодо вдосконалення документу [155]. З метою відповідності рекомендаціям у вересні 2011 р. почалося обговорення змін до закону, а в грудні того ж року був поставлений на голосування новий закон [196]. В результаті було прийнято Закон про реєстрацію та фінансування політичних партій 175(I)/2012. Аналіз змісту закону дає нам змогу виділити нововведення та зміни. Партії повинні представляти комплексні річні звіти для незалежного аудиту. Виборчі доходи і витрати повинні міститися в цих щорічних звітах. Змінені обмеження на приватне фінансування: 50000 євро на рік для названої особи та 1000 євро для анонімною особи. Також введені обмеження щодо внесків від державних органів у вигляді спонсорства для проведення заходів, організованих партіями до суми 20000 євро на рік. Змінені також розміри штрафу за адміністративні порушення до 20000 євро. До того ж стаття 6 закону 2012 р. зобов'язує партії надавати повну інформацію в бухгалтерських книгах, які ведуться на кожен рік окремо та поєднують в собі

данні і партійних організацій. Новою вимогою стала відповідність цих книг чинним Міжнародним стандартам фінансової звітності [278].

Таким чином, можемо дійти висновку, що закон 2012 р. відповідає на ряд пропозицій, піднятих GRECO. Закон спрямований на забезпечення більшої підзвітності та забезпечення єдиних стандартів бухгалтерського обліку політичних партій та перевірки їхніх рахунків. Закон охоплює політичні партії та пов'язані з ними організації.

Тим не менш, закон 2012 р. викликає багато дискусій, які призвели сьогодні до обговорення можливості прийняття іншого закону про політичні партії. Як зазначається у звіті ЄС про боротьбу з корупцією, цього закону не достатньо, щоб досягти необхідної прозорості та підзвітності партій. Неохопленими залишаються деякі аспекти; закон не містить окремих положень щодо моніторингу фінансів виборчих кампаній або окремими пожертвуваннями вище певного порогу, законом не передбачено своєчасне і комплексне видання партійних рахунків [60]. У 2013 р. GRECO опублікувала Звіт про відповідність третього раунду. Було зазначено, що задовільно здійснено два з восьми пунктів рекомендацій [156].

Організація «Громадянський фронт» («Πολίτες μλροστά») висунула свої пропозиції щодо фінансування партій, які були запропоновані до розгляду в парламенті, але відхилені партіями АКЕЛ, ДІКО, ДІСІ, ЄВРОКО та частково ЕДЕК. Серед таких пропозицій наприклад: покарання за затримки подання фінансової звітності у вигляді штрафу; публікація партіями фінансової звітності, а не тільки звіту Генерального аудитора; переміщення доходів, витрат партій лише через банківські установи країни; полегшення умов для фінансування непарламентських партій [196]. В червні 2014 р. було проведено нараду за темою «Закон про політичні партії та політичні рухи (модифікований) 2013-2014 рр.» за участю організації Міжнародна прозорість – Кіпр, яка внесла свої пропозиції щодо реформування Закону про політичні партії 2012 р. [199].

У 2014 р. вибухнув скандал щодо отримання партіями ДІСІ та АКЕЛ 2 млн. євро від фірми одного з грецьких бізнесменів Focus Maritime Corporation.

Він викликав резонанс у суспільстві [255]. Ця подія стала причиною внесення на обговорення проблем прозорості фінансування політичних партій Палатою Представників. На засіданні Комітету з діяльності інститутів в квітні 2015 р. було обговорено новий законопроект разом із зауваженнями Генерального аудитора та пропозиціями до закону від політичних партій [290].

У жовтні 2015 р. було прийнято Закон 171(1) 2015 про політичні партії (змінений). Положення закону змінили умови державного фінансування. Відтепер серед парламентських партій рівномірно розподілялося 15% від загальної суми. Чітко визначалося, що державне спонсорство партії отримують лише для участі у виборах і визначалися умови, за яких непарламентська партія може його отримати. Приватне фінансування не може надаватися анонімно і не повинно перевищувати 50000 євро на рік від тієї ж фізичної або юридичної особи. Більш жорстким став контроль за фінансами: партії повинні вести повний облік в бухгалтерських книгах фінансової звітності за кожний календарний рік, які можуть бути надані на незалежний аудит. Вся звітність повинна бути викладена на сайті партії. Тепер рух щонайменше 90% фінансів повинен здійснюватися через банківські установи. А рамки штрафу за порушення закону збільшено з 8000 євро до 20000 євро. Закон 171(1) р. включав і нові положення. Перші торкалися контролю за доходами і витратами передвиборчих кампаній, аналітичний звіт за якими повинен бути наданий не пізніше 3 місяців після виборів. Інші вказували на те, що всі положення закону щодо приватного фінансування і звітності стосуються і молодіжних, жіночих і сільськогосподарських партійних організацій [280].

Таким чином, питання фінансування партій стає одним із нагальних питань функціонування партійної системи в умовах членства Республіки Кіпр в ЄС. В цьому контексті залучені міжнародні організації та інститути по боротьбі з корупцією, кіпрські партії, громадянські організації. Головною метою стає набуття прозорості системи. Тим не менш, великі партії, що мають налагоджені канали та схеми отримання фінансування не дають змоги дійти консенсусу в парламенті для прийняття всеохоплюючого регулюючого закону.

Іншою особливістю функціонування партійної системи Республіки Кіпр в рамках ЄС вимірюється як за якісним параметром змін, а саме поширення радикалізму і популізму, так і за кількісним параметром – поява право-радикальних та популістських партій і політичних рухів. Так в 2008 р. було створено партію Національний народний фронт/ЕЛАМ (Εθνικό Λαϊκό Μέτωπο/ΕΛΑΜ), яка зайняла позиції крайніх правих сил. Напередодні парламентських виборів 2011 р. було створено ЗІГОС – Рух незалежних громадян (ΖΥΓΟΣ – Κίνημα Ανεξαρτήτων Πολιτών), «Кіпрське прогресивне співробітництво» (Κυπριακή Προοδευτική Συνεργασία/ΚΥΠΡΟΣ), об'єднаний рух Офіс прав громадянина – ЛАСОК (Γραφείο Δικαιωμάτων Πολίτη – ΛΑΣΟΚ). Перед виборами до Європарламенту 2014 р. було створено «Альянс громадян» (Συμμαχία πολιτών), об'єднання незалежних кандидатів «Послання надії» (Μήνυμα Ελπίδας). А в 2015 р. було створено партію «Дихання народу» (Πνοή Λαού)

ЕЛАМ було створено як продовження грецької ультраправої партії «Золота зоря» або «Хрісі Авгі» (Χρυσή Αυγή), з якою кіпрська партія пов'язана ідеологічно й організаційно. Лише ближче до 2011 р. ЕЛАМ набрала характерних ознак сучасної політичної партії, коли з нагоди виборів публічно з'явилося керівництво партії, а в травні Генеральний прокурор Кіпру затвердив її в якості законної політичної партії [106, с. 54-57]. Офіційною метою Національного народного фронту є робота для розвитку кіпрського еллінізму, зберігаючи його свободу і національну гідність. Серед позицій ЕЛАМ особливий інтерес викликають наступні: рішення кіпрської проблеми повинно ґрунтуватися на інтересах еллінізму; ЕЛАМ виступає проти федеративного рішення; необхідність сприяння кіпрській і грецькій продукції та ініціативи створення виняткової економічної зони з Грецією; скасування державного фінансування для партій, скорочення заробітної плати політиків і держслужбовців; політика в сфері оборони ґрунтується на ефективній співпраці з грецькими збройними силами. ЕЛАМ займає антимиграційну позицію, виступаючи за виселення всіх нелегальних іммігрантів, визначення

максимального числа іноземних іммігрантів, яким можна знаходитися на Кіпрі відповідно до потреб економіки, мінімізацію пільг політичних біженців і осіб, які шукають притулку. ЕЛАМ висловлює скептицизм по відношенню до ЄС, та виступає категорично проти євроінтеграції Туреччини [198].

Причинами створення Національного народного фронту саме в 2008 р. могли стати різні аспекти. З одного боку це можна пояснювати початком активних переговорів з турецько-кіпрською стороною щодо вирішення кіпрської проблеми після приходу до влади президента Хрістофіаса. З іншого боку це можна пояснювати ситуацією з мігрантами на Кіпрі і міграційною політикою уряду Хрістофіаса. З 1990 р. Кіпр вирішив відкрити свої кордони для трудових мігрантів для зменшення дефіциту робочої сили. 1999-2001 рр. були періодом «внутрішньої міграції» кіпрських циган з окупованих північних територій. Відкриття кордонів по лінії розмежування острова в 2003 р. сприяло масовому переходу турків-кіпріотів на південь і розширило масштаби націоналізму [158]. На додаток до цього уряд Д. Хрістофіаса запровадив цілу систему грошових допомог мігрантам. До жовтня 2010 р. іноземцям загалом було надано 25 млн євро державної допомоги. Розміри допомоги в Республіці Кіпр тоді були найбільшими серед країн Європи [210]. Крім того зі вступом в ЄС відбувався прямий «імпорт» Європи в щоденні політичні дискусії, зокрема стосовно расизму, прав меншин, міграційного контролю і т.д. Тому міграція стала політизованою темою. Багато політиків навіть закликали ЄС допомогти Кіпру в управлінні мігрантами [158].

Отже, така ситуація була вагомою підставою для появи радикальної партії правого спрямування, якою став Національний народний фронт. Тим не менш, ЕЛАМ не є типовою крайньою правою, ксенофобською популістською партією, що зосередила б увагу на антиіммігрантському популізмі. Партія насправді має широку антимиграційну риторичку, вважаючи іммігрантів реальною загрозою для соціально-демографічної, релігійної та культурної самобутності греків-кіпріотів, загрозою збільшення безробіття. Але антимиграційна риторика не стала центральним елементом політичної програми партії.

Популістські партії і політичні рухи почали виникати в Республіці Кіпр у 2011 р. Це був перехідний період, який поєднував економічну кризу і довгострокові тенденції політичної недовіри, що і забезпечило родючий ґрунт для поширення популізму. Серед населення Республіки Кіпр ближче до 2011 р. також посилювалися антиєвропейські тенденції, що були пов'язані як із кризою, так і з незмогою ЄС вирішити кіпрську проблему. Згідно з даними Євробарометру в 2005 р. 56% громадян мали позитивний імідж ЄС [213], у 2010 р. – 47% [214], а в 2014 р. – лише 25% [345]. Аналіз головних засад новостворених рухів та партій дає змогу зрозуміти причини створення та цілі кіпрських популістів.

ЗІГОС – Рух незалежних громадян був представлений як платформа за горизонтальне голосування [223]. На організаційному з'їзді партії було проголошено, що ЗІГОС створено для того, щоб було почуто голос безкорисливих технократів, а до парламенту обрано справжніх представників народу [299]. «Кіпрське прогресивне співробітництво»/КІПРОС закликало до об'єднання всіх розчарованих у формі функціонування політики Кіпру, щоб показати їм, що їхня участь в іншому і нетрадиційному русі, може забезпечити вирішення хронічних проблем Кіпру [253]. Офіс прав громадянина – ЛАСОК головним вектором своєї діяльності визначив контроль за виконанням прав громадянина [212]. «Альянс громадян» було створено з центральною метою звільнення від умов Меморандуму з «трійкою». Засновник руху Й. Лілікас критикує й уряд Хрістофіаса, і уряд Анастасіадіса, і європейських кредиторів у зруйнуванні економіки Кіпру. Він закликає до об'єднання усіх громадян незалежно від ідеологічної ідентифікації, він займатиметься усіма проблемами, які стоять перед суспільством з метою служити інтересам країни, а не ідеології. [254]. Об'єднання незалежних кандидатів «Послання надії» було створено для участі в виборах до Європарламенту 2014 р. В основу було закладено принципи демократії як способу управління, горизонтального голосування як засобу для досягнення меритократії в партіях і управлінні державою, повної прозорості в економіці, прийнятті рішень і контролі інститутів та партій [273].

Проголошеною статутом метою створення партії «Дихання народу» є очищення політичної системи, відродження демократії, відновлення цінностей кіпрського народу, боротьба з корупцією і непрозорістю. Партією було проголошено декілька принципів, які мали привернути увагу електорату: термін дії в 7 років, протягом яких повинні бути досягнуті цілі; заборона членства в партії людей, які займали в минулому високу державну або партійну посаду [313].

Отже, ми можемо констатувати, що жодне з новостворених об'єднань не має конкретної програми, ідеології. По суті не представляючи інтереси жодної з груп населення, всі вони лише намагаються підлаштуватися під потреби народу, переслідуючи лише виборчі цілі. Їхні розмиті гасла спрямовані проти чинної системи, партій, або ж загалом на підтримку громадян Республіки Кіпр. Цікавим є той факт, що деякі утворення, всупереч їхнім гаслам, насправді, не є агентами оскарження системи. Адже вони складаються з політичних агентів, які раніше були пов'язані з основними партіями. Так, Й. Лілікас («Альянс громадян») пов'язаний з АКЕЛ, ДІКО і з ЕДЕК. С. Платіс («Послання надії») був кандидатом від ДІСІ на парламентських виборах 2011 р. Тобто вони використовують псевдопротестну риторику виступаючи за зміни державної еліти, а не охоплюють послідовну антисистемну позицію. Це свідчить про поширення популізму, який мав специфічний кіпрський характер.

В цьому контексті цікавою є теза Й. Хараламбуса, який вказував на те, що всі новостворені кіпрські політичні організації демонструють змішану картину різних видів радикалізму, в тому числі й популізму з акцентом на вдосконалення управління. Чим далі нова формація від партійної системи, тим більше вона використовує популізм. ЕЛАМ також використовує популізм, але більше як метод маркетингу. Він визначає, що заради максимізації підтримки на виборах популізм також став тактикою, яку використовують і основні політичні сили, їхні окремі представники [72]. Тобто такі форми радикалізму як популізм та правий радикалізм, заснований на антимигрантській риториці, стали головними на Кіпрі. Вони використовувалися як головна лінія новими партіями і окремими політиками, представниками великих партій.

Окремим пластом у функціонуванні партійної системи ми виділимо особливості, що стосувалися європеїзації кіпрських партій. Цей процес набув нових характерних рис, серед яких: участь в партійних групах Європейського парламенту, зміни моделей партійної конкуренції в рамках виборчих кампаній і боротьби за виборців, набуття європейськості партійної риторики.

Зі вступом в ЄС новим аспектом діяльності національних політичних партій стає участь в Європарламенті. Це стає поштовхом до кооперації національних партій з європейськими партіями та партійними групами. Як зазначають європейські дослідники Г. Маркс і К. Вілсон, національні партії мають значно більше спільного з партіями в тій же партійній сім'ї, ніж з іншими партіями в тій же країні [128]. Партійні групи стали точкою контактів між національними партіями різних країн, сприяючи притоку інформації до національних партій. До того ж приєднання до великих партійних груп збільшує шанси впливати на політику ЄС зсередини [121]. Це було можливістю для кіпрських партій у просуванні курсу країни в ЄС і досягнення прогресу у кіпрській проблемі. Таким чином в умовах євроінтеграції Республіки Кіпр в документах партій стали явними посилення на співпрацю з партійними федераціями й інститутами європейського рівня.

АКЕЛ є членом лівої політичної групи Європарламенту Європейські об'єднані ліві/Ліво-зелені Півночі/GUE/NGL (European United Left/Nordic Green Left). GUE/NGL є конфедеративною групою лівих сил, кінцевою метою процесу європейської інтеграції для яких визнаються більш якісні робочі місця і можливості для отримання освіти, соціальне забезпечення та соціальна солідарність, шанобливе ставлення до планети і її ресурсів, культурний обмін і різноманітність, стійкий економічний розвиток, а також послідовна мирна політика [99]. Як зазначається самою АКЕЛ, вирішення кіпрської проблеми є головним спрямуванням діяльності і всіх контактів та ініціатив, які взяла на себе партія в рамках GUE/NGL [221].

Рух соціал-демократів ЕДЕК є членом Європейської соціалістичної партії/PES (Party of European Socialists). PES об'єднує соціалістичні, соціал-

демократичні і робітничі партії. Партія націлена на зміцнення соціалістичного і соціал-демократичного руху; вплив на рішення європейських інститутів і т.д. В Європарламенті партія формує фракцію Прогресивний альянс соціалістів та демократів/S&D (Progressive Alliance of Socialists and Democrats) та займає друге місце за численністю депутатів в ЄП [132].

ДІСІ ще в 1994 р. стала членом Європейської народної партії/EPP (European People's Party). EPP відноситься до правоцентристів, регулюється ідеологічними принципами християнської демократії, консерватизму і соціального лібералізму. Прагне до сильної Європи на основі федеративної моделі. Європейська народна партія є найбільшою політичною організацією в Європі, а також найбільшою групою в Європейському парламенті [98].

Рух за екологію та охорону навколишнього середовища став одним із членів-засновників Європейської партії зелених/EGP (European Green Party) в 2004 р. EGP прагне до сталого розвитку, де використання поновлюваних джерел енергії, стале сільське господарство та зелені робочі місця складають основу економічного зростання [94].

Демократична партія через кризу ідентичності довгий час була нездатна приєднатися до будь-якої партійної сім'ї. Зараз ДІКО належить до Прогресивного альянсу соціалістів та демократів/S&D. Ця група виступає за інклюзивне європейське суспільство, засноване на принципах свободи, рівності, солідарності, різноманітності і справедливості [103].

ЕДІ є членом європейської партії Альянс лібералів та демократів за Європу/ELDR (European Liberal Democrat and Reform), яка є третьою найбільшою політичною силою в Європі. Цінностями ELDR визначаються демократія, верховенство закону, права людини, толерантність і солідарність; справедливе суспільство; сталий розвиток і мир у всьому світі; розширення ЄС, прозора, демократична і підзвітна Європа, Європейська конституція [58].

ЄВРОКО і «Альянс громадян» є членами Європейської демократичної партії/EDP (European Democratic Party), що являє собою коаліцію транснаціональний політичний рух, який має намір побудувати європейську

демократію, засновану на загальних цінностях миру, свободи, солідарності та освіти. EDP в Європарламенті належить до Альянсу лібералів та демократів за Європу [91].

Таким чином, зі вступом до ЄС всі основні кіпрські партії стали повноправними членами європейських партій і партійних груп відповідно до їхніх ідеологічних орієнтирів. Це вивело кіпрські партії за рамки національної партійної системи. Розвиток таких зв'язків діє як фактор легітимізації на європейському рівні для всіх партій. До того ж робота в Європарламенті надала можливість брати участь в законодавчому процесі, бюджетних процедурах, здійсненні зовнішньополітичних повноважень та контролю за діяльністю органів управління на рівні ЄС.

Аналізуючи моделі партійної конкуренції в Республіці Кіпр, слід зазначити, що кіпрські партії продовжують використовувати всі традиційні шляхи комунікації з електоратом: масові мітинги в містах та селах, дзвінки додому, поширення брошур та друкованих рекламних матеріалів, інтерв'ю та прес-конференції за актуальними темами [112]. Однак і ці традиційні шляхи мали свою специфіку, характерну для Кіпру. Так, особистий індивідуальний підхід членів партії до виборців був головною рисою тактики телефонних дзвінків та стратегії «від дверей до дверей». Підхід «від дверей до дверей» застосовувався ДІКО, АКЕЛ та ДІСІ як партійна тактика. ЕДЕК та ЕДІ дотримувалися традиційних методів. А от Демократичний рух боротьби з іншого боку вдавався до спілкування телефоном з виборцями, яким розкривалися основні напрями партійної політики. Масові мітинги в деяких випадках були завуальовані. Партії проводили великі зібрання на відкритих ділянках, на площах, стадіонах. Але вони проходили як культурні заходи, в основному концерти. В рамках таких заходів в тому числі мали місце виступи передвиборчого характеру [209].

Європеїзація кіпрських партій в цій сфері найбільш явно проявилася в професіоналізації організації передвиборчої кампанії. Професіоналізація торкнулася технічних аспектів, тематики, що використовувалася, та мобілізаційних ресурсів. Головним прикладом може слугувати використання

послуг професійних консультантів, що працювали на партійне керівництво і допомагали в проведенні кампанії. Цим користувалися всі партії. Крім того було розширено участь європейських парламентарів в кампаніях. ЕДЕК залучала їх до проведення лекцій та семінарів протягом кампанії. Кіпрські партії до того ж використовували логотипи та символи європейських партій на підтвердження своєї європейської ідентичності. Наприклад, ЕДЕК використовувала червону розу, що є символом європейських соціалістів. На відміну від професіоналізації кампанії інші аспекти були не такими явними, але не менш важливими. Отже, зі вступом Республіки Кіпр до ЄС всі партії проводили кампанії під впливом та за допомоги європейських партнерів. Деякі з них формували спеціальні органи для проведення передвиборчих кампаній, збільшували витрати бюджету [142].

На зрушення в моделях конкуренції також вплинуло загальне розповсюдження інтернету та використання телебачення. Так, у 2006 р. парламентом було прийнято Закон (змінений) про Радіомовну корпорацію Кіпру 83 (I) 2006. Цей закон стосувався політичної реклами. Він вперше офіційно дозволив політичну рекламу в електронних ЗМІ (радіо і телебачення), а також визначав умови трансляції платної реклами та забезпечував надання рівного ефірного часу політичним силам [279]. У зв'язку зі зниженням членства в партіях та політичної деідентифікації громадян для завоювання виборців партії винаходили нові організаційні моделі, виборчі моделі звернення до виборця. Їхньою метою було встановлення зв'язків із сегментами суспільства і групами інтересів, які раніше не були ними досягнуті [142]. До того ж в таких умовах з'являлися нові утворення, що претендували запропонувати більш ефективне управління. Серед них «Свобода», заснована колишнім деканом Університету Кіпру С. Зеніосом, та «Ми залишаємося в Європі». Ці організації залучалися партіями до приєднання в рамках виборчої кампанії («Ми залишаємося в Європі» підтримала ДІСІ). Це відобразило партійну реакцію на появу нових лідерів громадської думки. Так партії включали до своїх виборчих бюлетенів цих новостворених лідерів, а ці нові лідери громадської думки бачили переваги в перебуванні у впливових колах та співпраці з партіями [72].

Тобто, європейська інтеграція Кіпру, вплинувши на моделі партійної конкуренції, не ліквідувала традиційні форми боротьби за виборців, а лише сприяла їхньому доповненню новими методами. Однак, на нашу думку, деякі нові аспекти були не тільки продуктом європеїзації, але і результатом розвитку виборчих технологій загалом.

Питання змін у партійній риторичі кіпрських партій є ще одним проявом їхньої європеїзації. Зміни в партійних програмах, які мали місце ще з 1990-х рр., після вступу Республіки Кіпр до ЄС були розширені. Кіпрські партії почали широко використовувати теми функціонування ЄС та майбутнього євроінтеграційних процесів. Особливо це торкалося парламентських партій. Найпершим таким питанням, що надавало європейськості партійній риторичі стало обговорення Європейського конституційного договору. У 2005 р. Палата представників повинна була проголосувати з питання ратифікації документа. Тоді рішення про ратифікацію не було одностайним. АКЕЛ від початку зайняла негативну позицію стосовно конституції і не зважаючи на перебування в рядах коаліції разом із ДІКО та ЕДЕК, які були за, проголосувала проти [248]. Подібна ситуація відбувалася і навколо Лісабонського договору. На відміну від інших партій АКЕЛ розпочала негативну риторичу. Партія проголосувала проти договору ґрунтуючись на тому, що він не в інтересах Європи та особливо робітників. Тим не менш голосами правих сил разом із партіями лівого уряду ДІКО та ЕДЕК Кіпр ратифікував угоду [228].

Приєднання Кіпру до Європейського валютного союзу також стало одним з питань партійної риторичи. На 2008 р. планувався перехід на євро. Комуністи ж пропонувала розпочати цей процес пізніше, у 2009 р. Але інші партії не пішли на компроміс з АКЕЛ, та вступ до Єврозони відбувся в 2008 р. [267]. До цього ж блоку ми додаємо і питання приєднання до програми НАТО «Партнерство заради миру». Більшість кіпрських політичних діячів і дипломатів спиралися на тезу про те, що ще в 2002 р. Європейська Рада вирішила, що тільки країни-члени, які є також членами НАТО або учасниками ПЗМ, мали право на операції Європейської політики безпеки та оборони. Але з

іншого боку кіпріоти без ентузіазму сприймали ряд сфер діяльності НАТО. До того ж, саме турецька армія, друга найбільша армія НАТО, окупувала 37% території Кіпру. З 2009 р. це питання офіційно підіймалося на урядовому рівні. Тоді уряд, який очолював представник АКЕЛ Д. Хрістофіас, висловлювався негативно щодо приєднання, в основному, на тій підставі, що це дискредитує зусилля уряду для створення єдиної демілітаризованої зони на острові, а також через ідеологічні причини. Хоча, всі інші партії, у тому числі і ДІКО та ЕДЕК висловлювалися на користь такого кроку [82].

Боргова криза Єврозони не могла оминати риторичку кіпрських партій, особливо заважаючи на те, що вона безпосередньо торкнулася і Республіки Кіпр у 2012 р. З 2010 р. з'являються заяви та посилання в документах та програмах партій на необхідність відновлення економіки та протистояння негативним наслідкам кризи. Вже в 2012 р. Єврокомісія, Європейський центральний банк і Міжнародний валютний фонд розглядали питання про виділення фінансової допомоги Кіпру в розмірі 17 млрд євро. Однак переговори з «трійкою», зайшли в глухий кут. В першу чергу через незгоду уряду Хрістофіаса (АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК) прийняти умови виконання трирічної програми жорсткої економії, яка включала вимоги 15-відсоткового скорочення заробітної плати в державному секторі і продаж державних підприємств приватному капіталу, відмови від індексації заробітної плати і норми тринадцятої заробітної плати. Питання кризи активно використовувалися партіями протягом президентської кампанії виборів 2013 р. [32]. Тим не менш, з приходом до влади Н. Анастасіадіса та в умовах безвихідності і необхідності прийняти умови Меморандуму з «трійкою» головна полеміка розгорталася між АКЕЛ та ЕДЕК з одного боку, які голосували проти, та ДІСІ і ДІКО, що голосували за. Результати парламентського голосування (29 за меморандум, 27 - проти) [353] підкреслили принциповість питань кризи для політичних партій та загалом стали ще одним проявом розмежування партій за лінією ліві-праві.

Проблема міграційної кризи ЄС також зайняла своє місце в обговореннях на Кіпрі. Республіка Кіпр, в обличчі президента Анастасіадіса, що керує

урядом, для зупинення неконтрольованого потоку біженців вважає необхідним усунути першопричини такого становища, звернути більш пильну увагу на ситуацію на Близькому Сході [31]. Вирішення кризи для Кіпру набуває ще більшої актуальності в умовах, коли ЄС домовляється з Туреччиною про прискорення процесу вступу країни до ЄС в обмін на її допомогу в боротьбі з потоком мігрантів, які прямують до Європи. У свою чергу Кіпр має намір блокувати євроінтеграцію Туреччини, посиляючись на необхідність вирішення кіпрської проблеми [20]. Ці позиції загалом висловлюють всі партії. Однак АКЕЛ у своїй риториці засуджує ЄС стосовно біженців та мігрантів. Комуністи пов'язують існуючу ситуацію із західним капіталізмом та імперіалізмом. АКЕЛ виступає за проведення політики заснованої на правах людини і міжнародного та європейського права.

Таким чином, в результаті того, що Республіка Кіпр стала повноправним членом ЄС, усі питання функціонування і розвитку союзу тепер стали частиною національної політики. Риторика політичних партій в цьому контексті набувала рис європейськості. Питання, що виникали стосовно майбутнього ЄС та нагальних проблем його розвитку, показали деякі розбіжності серед партій. Риторика АКЕЛ характеризувалася м'яким євроскептицизмом. З усіх питань ліві сили мали відмінну позицію, яка обумовлюється їхньою ідеологією.

Отже, розглянувши особливості функціонування партійної системи Республіки Кіпр в рамках ЄС ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, з набуттям членства в ЄС з'явилися нові фактори впливу, які призвели до загальних змін в умовах функціонування партійної системи і до змін в політичних партіях, що мало прояв в подальшій їхній європеїзації. Всі ці фактори можна умовно поділити на внутрішні і зовнішні. По-друге, самі зміни в партійній системі мали як кількісний так і якісний характер. До якісних змін віднесемо фрагментацію партійної системи, засновану на позиціях з плану Аннана і кіпрської проблеми загалом; врегулювання питань фінансування партій; обговорення реформування і вдосконалення виборчого законодавства, що проявилися в дискусії щодо запровадження горизонтального голосування;

зміну прохідного порогу до парламенту, розширення виборчих прав; поширення радикалізму і популізму; європеїзація кіпрських партій. Кількісні зміни проявилися в зміні структури партійної системи: створенні після відколу від ДІСІ в правому фланзі партійної системи невеликих партій, появи праворадикальних та популістських партій. По-третє, європеїзація кіпрських політичних партій в рамках ЄС відобразилася в участі в партійних групах Європейського парламенту, змінах моделей партійної конкуренції в рамках виборчих кампаній і боротьби за виборців, набуття європейськості партійної риторики.

3.2. Розвиток багатопартійності в контексті національних виборів

Боротьба за державну владу і участь в політичному управлінні є найважливішою функцією політичних партій. В умовах демократії боротьба за владу проводиться в ході виборів. Вибори дають партіям доступ до важелів влади, в першу чергу до формування парламенту, який є основним полем їхньої діяльності, або органів виконавчої влади. В кіпрській політиці через президентську форму правління виборами першого порядку є президентські вибори, які мають потенціал стати точкою повороту в політичній конкуренції. Система проведення у два раунди дозволяє змінювати тактику в рамках виборчої кампанії, а також початкові міжпартійні угоди. Парламентські вибори на Кіпрі залишаються тим не менш також важливими, навіть не зважаючи на те, що загалом в умовах президентської форми правління парламент є достатньо слабким, а президент може працювати без більшості в парламенті. В цьому контексті важливо підкреслити також, що природа політичної системи Республіки Кіпр є такою що кожний уряд після смерті архієпископа Макаріоса обов'язково мав пряму підтримку однієї з двох головних партій АКЕЛ або ДІСІ, кожна з яких традиційно мала 30-35% голосів виборців у парламентських виборах [118]. У зв'язку з цим розстановку сил в кіпрській партійній системі

можливо прослідкувати лише комплексно, в контексті національних виборів, парламентських і президентських.

Першими національними виборами після вступу Республіки Кіпр до Європейського союзу були парламентські вибори 2006 р. Головним визначним фактором стає, те, що це були перші національні вибори після референдуму 2004 р. Вони повинні були показати як вплинуло негативне голосування щодо плану Аннана на розстановку сил. До того ж вибори 2006 р. проходили за президентства Т. Пападопулоса, який зайняв цю посаду в 2003 р. Тоді кандидат від Демократичної партії був підтриманий АКЕЛ та ЕДЕК, які і увійшли до коаліційного уряду. Таким чином, ДІСІ була офіційною опозицією. Наступним важливим чинником стало те, що наприкінці 2005 р. Туреччина розпочала переговори щодо приєднання до ЄС. Уряд Республіки Кіпр бачив в цьому можливість отримати від Анкари ключові поступки в ході переговорів [135].

Отже, у виборах до Палати представників брали участь АКЕЛ, ДІСІ, ЕДЕК, ДІКО, КОП, ЕДІ, ЄВРОДІ, ЄВРОКО, Рух вільних громадян (Κίνημα Ελεύθερων Πολιτών), який був утворений одним з депутатів ДІСІ, а також невеликі об'єднання Політичний рух мисливців (Πολιτικό Κίνημα Κυνηγών) та Народний соціалістичний рух (Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κίνημα) [178]. Така велика кількість політичних партій і рухів, що загалом дорівнює одинадцяти, стає визначною, адже це відбувалося вперше в політичній історії Республіки Кіпр.

Головною темою виборчої кампанії для основних партій фронту проти плану Аннана стала кіпрська проблема. АКЕЛ особливу увагу приділила підтримці зближення з турецько-кіпрською громадою [316]. Особливе наголошення своєї позиції використовувалося партією для реабілітації після референдуму та підтвердження дотримання традиційної лінії партії. ДІКО представила кампанію, засновану на обіцянках і досягненнях чинного президента [349]. Першочерговим стало вирішення кіпрської проблеми і для ЕДЕК. Як і ДІКО, Рух соціал-демократів виступав за «європейське рішення» кіпрської проблеми, яке полягало у відмові від плану Аннана, а також від двозональної федерації двох громад з політичною рівністю громад [338].

Соціал-демократи виступали за необхідність збільшення та поглиблення додаткової допомоги ЄС в кіпрському питанні щодо інтеграції Туреччини [206]. Тобто в програмах ДІКО та ЕДЕК явними були зрушення до націоналізму.

ДІСІ, як офіційна опозиція, будувала програму на критиці керівної урядової коаліції. Основна увага приділялася питанням економіки та реформам, зокрема йшлося про податкову реформу, нову житлову політику та політику боротьби з дорожнечею [296]. Демократичний збір рекламував себе як соціально спрямовану політичну партію і значну частину своєї програми присвятив політиці соціального забезпечення, було запропоновано дев'ять стовпів у сфері охорони здоров'я для створення сучасної європейської державної системи [207].

Питанням ЄС особливої уваги приділено не було. Загалом незмінною залишилася підтримка ДІСІ європейської інтеграції, в тому числі ефективне членство в Європейському валютному союзі [338]. Окремо слід виділити ЕДЕК, який офіційно агітував як представник європейської соціал-демократії на Кіпрі. А Партія європейських соціалістів у Європарламенті виступила з офіційною заявою на підтримку соціал-демократів на виборах і закликала до її підтримки на виборах [69]. Тим не менш питання європейської тематики лише частково та зверхньо розглядалися партією. Наприклад, партія запропонувала додаткові кроки, щоб здійснити приєднання Кіпру до Європейського валютного союзу. Також ЕДЕК висловлювалася за сувору бюджетну та інфляційну політику [69].

До того ж цікава ситуація прослідковувалася навколо партій центру протягом передвиборчої кампанії, ЕДЕК та ДІКО. Представляючи декларацію на вибори заступник голови ДІКО Н. Клеанфус визначив необхідність зміцнення регулювальної ролі партії, щоб ДІКО стала головною партією влади. Демократична партія збиралася демонструвати помірність на відміну від категоричності основних полюсів, АКЕЛ і ДІСІ. ДІКО закликала забезпечити сильний центр [332]. ЕДЕК також позиціював себе як важливу силу центру в умовах поляризації. Заступник голови партії М. Сізопулос зазначав що ЕДЕК є

партією, яка може стати частиною урядової коаліції [344]. Тобто на відміну від ДІКО соціал-демократи представляла себе не як можлива сила влади, а як регулювальний фактор в рамках коаліції.

Невеликі молоді партії свої передвиборчі кампанії загалом присвятили питанням економіки. Так ЄВРОКО закликала до стратегії розвитку, яка ґрунтувалася б на соціальному аспекті економіки і ринку, зі зростом зайнятості та соціальної справедливості [69]. ЄВРОДІ пропонувала європейську модернізацію держави і суспільства в інтересах громадянина [220]. Виключенням став Рух об'єднаних громадян, який особливу увагу приділив кіпрській проблемі, виступаючи за європейське рішення, яке гарантувало би всім грекам-кіпріотам і туркам-кіпріотам рівні права і можливості [250].

Явка на вибори склала 89%. АКЕЛ отримала 31,13% голосів і 18 місць в парламенті, ДІСІ – 30,38% голосів і 18 місць, ДІКО – 17,92% і 11 місць, ЕДЕК – 8,91% і 5 місць, ЄВРОКО – 5,75% і 3 місця, Рух за екологію та охорону навколишнього середовища – 1,95% і 1 місце [201]. Таким чином, загалом електоральні позиції партій залишилися колишніми, за винятком додавання нової Європейської партії. Зелені знову отримали 1 місце. Невеликі молоді партії продовжували грати роль аутсайдерів. Новий парламент лише трохи відрізнявся від попереднього. Адже більшість у парламенті, представлена коаліцією між АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК пройшла на другий термін повноважень Палати представників. Лідер АКЕЛ Д. Хрістофіас був обраний на другий строк головою Палати представників.

Стабільність основних політичних сил і самої партійної системи була ще раз підтверджена. АКЕЛ і ДІСІ втратили по 3% голосів і по 1 місце. В обох випадках виборчі втрати, в основному, впливали з дебатів щодо плану Аннана. Тим не менш, хоча АКЕЛ і отримала найбільшу кількість голосів, ліві сили потерпіли історичної поразки, яка пояснюється відходом партії від своїх принципів та засад в рамках діяльності уряду [348]. Двома великими переможцями були ДІКО та ЕДЕК, однак, центр не отримав перевагу в цих виборах. Вибори 2006 р. зробили центр просто більш сильним, що багато в

чому пояснюється лідерами партій. Таке зміцнення цих партій пов'язане зі зрушенням в громадській думці грецько-кіпрської громади, більшість з якої обирала на той час поділ, а не спільне проживання з турками-кіпріотами [348].

Вже в лютому 2008 р. проходили в Республіці Кіпр вибори президента країни. Було висунуто 9 кандидатур, серед яких І. Касулідес від ДІСІ, підтриманий Рухом вільних громадян, ЛАСОК та ЄВРОДІ, депутат Європарламенту; Д. Хрістофіас від АКЕЛ, підтриманий ЕДІ, Головний секретар АКЕЛ, голова парламенту; Т. Пападопулос від ДІКО, підтриманий ЕДЕК, ЄВРОКО та КОП, чинний президент; та ще шість незалежних кандидатів [312]. Одразу ж явною стає важлива деталь – вперше висунення свого кандидата Прогресивною партією трудового народу, голови партії. Цей крок означав зміну курсу на користь відігривання вирішальної ролі в державному управлінні.

До того ж ці чергові вибори мали специфічний історичний контекст, який не міг не вплинути на передвиборчу кампанію і розставлення сил. Це були перші президентські вибори після відмови від плану Аннана. Тому вони мали шанс як і парламентські вибори 2006 р. опинитися в тіні референдуму. Від кожного з таборів були висунені кандидати, але при цьому ліві і праві, тобто Хрістофіас і Касулідес, мали достатньо гнучкі позиції до цього питання і цілилися на спільний електорат. По-друге, це були перші президентські вибори на Кіпрі в рамках ЄС. Тому вони не тільки викликали більш безпосередній інтерес серед європейських еліт, але і стратегія кожної з партій включала додаткові питання, форма яких залежала від розвитку ЄС. Демократичний збір, який загалом має імідж проєвропейської партії, висунув кандидата, який безумовно був набагато сильнішим в цьому аспекті за інших кандидатів, адже він був депутатом Європарламенту. Це особливо виграно могло використовуватися ним на контрасті з євроскептицизмом АКЕЛ. З іншого боку вступ до ЄС зіграв негативну роль для Пападопулоса, який отримав погану репутацію в європейських колах через «негнучкість» в кіпрській проблемі [73].

Отже, в центрі виборчої кампанії знаходилися І. Касулідіс, Д. Хрістофіас та Т. Пападопулос. Кампанія кожного з кандидатів була збудована навколо

одного або двох загальних питань. Відправною точкою кампанії Хрістофіаса стали більш гнучкі і сильні зусилля з вирішення кіпрської проблеми. Курс на антропоцентричну модель держави також став важливим питанням його програми. Загалом тактика Хрістофіаса суттєво не відрізнялася від кампаній АКЕЛ щодо зв'язків за рамками виключно з робітниками і нижчими класами. Вагомими сторонами кампанії Касулідеса були його позиція проти менталітету домінування політичних партій та його проєвропейська орієнтованість і звернення до європейських лідерів, які могли б допомогти в переговорах з кіпрської проблеми. Кампанія Пападопулоса була зосереджена на досягненнях його уряду з кіпрської проблеми, успішному вступі Кіпру до Євросони, хорошому стані економіки. Гасло «Ми сказали – ми зробили» слугувало рекламою Пападопулоса як політика, якому можна довіряти [109].

Розглядаючи передвиборчі програми кандидатів, можна дійти висновку, що характерна для парламентських виборів ідеологічна диференціація простежувалася і в цих виборах. Особливо яскраво це відображається якщо порівнювати позиції в соціально-економічній сфері. Наприклад, Хрістофіас підтримував індексацію заробітної плати, пропонував широке державне забезпечення і припинення неоліберальної політики, відмову від підвищення пенсійного віку і зниження заробітної плати. В цьому полягала його політика антропоцентризму [336]. Касулідес зосередився на ринковій конкуренції і висококваліфікованих робітниках. Його політика соціального забезпечення була істотно більш обмеженою по відношенню до різних цільових непривілейованих соціальних груп [291]. Пропозиції Пападопулоса, що засновувалися на політиці його ряду 2003-2008 рр. загалом були обмеженими в ідеологічному аналізі. Говорячи про збільшення мінімальних пенсій та допомогу молодим сім'ям, інвалідам, більша увага приділялася конкретним сумах і цифрам. Така калькуляція пропозицій повинна була слугувати ознакою відповідального управління Пападопулоса [337]. Стосовно питань ЄС кандидатів також можна розділити за ідеологічною ознакою на євроскептиків і євроентузіастів. Отже, для Д. Хрістофіаса фокусування на ЄС зводилося до

пропозиції використання членства в ЄС для вирішення внутрішніх національних проблем. І. Касулідес і Т. Пападопулос в своїх програмах робили посилення на розвиток в політиці ЄС. Тим не менш, і для них дискусії з питань Європи слугували як додатковий аспект кіпрської проблеми [124]. Кіпрська проблема навпаки по іншому розділила політичні сили. Була очевидною збіжність між підходами лівих та правих у звинуваченні чинного президента у його політиці [73].

Визначним було те, що всі три кандидати мали загалом рівні шанси напередодні виборів. За два тижні до виборів відсоток підтримки кожного з них був більший ніж на 30% [327]. Результати голосування 17 лютого 2008 р. підтвердили такий стан справ і І. Касулідес отримав 33,51% голосів, Д. Хрістофіас – 33,39%, а Т. Пападопулос – 31.79% [93]. Таким чином кандидат від ДІКО був виключений з подальшої боротьби за посаду президента. А команди Хрістофіаса і Касулідеса мали два тижні для залучення на свій бік виборців ДІКО та ЕДЕК, КОП та ЄВРОКО. ЄВРОКО вирішила офіційно не підтримувати жодного з кандидатів. Соціал-демократи, ДІКО та КОП підтримали Хрістофіаса [320].

Оскільки обидва кандидати підтримували швидке, ефективне і гнучке рішення кіпрської проблеми, це питання не підіймалося у другому турі. Натомість протистояння по ідеологічній лінії ліві-праві загострилося і конкуренція зосередилася на трьох основних питаннях. По-перше, питання про реформу освіти, в якому Хрістофіас запропонував переорієнтуватися від етноцентризму до полікультурної концепції світу і націлювався переоцінити зміст історії. По-друге, питання ролі церкви, в якому Касулідес підривав християнські вірування АКЕЛ і Хрістофіаса і закликав архієпископа підтримати свою кандидатуру. По-третє, європейський аспект, який полягав у дискредитації програми Хрістофіаса, заснованій на членстві АКЕЛ лише в невеликому угрупованні Європарламенту GUE/NGL [73].

За результатами другого раунду переможцем та наступним президентом Республіки Кіпр став Д. Хрістофіас. Різниця між двома кандидатами склала

7% [93]. Перемога кандидата від комуністичної партії Хрістофіаса стала важливою подією як на національному рівні, так і на європейському, адже він став єдиним президентом-комуністом в усьому ЄС і першим на Кіпрі. АКЕЛ опинилася на вершині свого успіху за всю свою історію, адже становила головну політичну силу в рамках законодавчої та виконавчої влади. ДІСІ залишилася в опозиції. В умовах, коли для кіпрського народу головною метою було вирішення кіпрської проблеми, аргументи комуністів переважили аргументи ДІСІ щодо європейського курсу.

Таким чином, на президентських виборах 2008 р. біполярність партійно-політичної системи країни проявилася в повному об'ємі. В цій ситуації водночас в розставленні сил в партійній системі стало явним послаблення центру. З іншого боку політика партій в другому турі підтвердила політичну культуру корпоративізму, адже всі партії зробили своє рішення з огляду на своє майбутнє та впливовість у процесі прийняття рішень, а не на ідеологічній близькості до одного з кандидатів.

У 2011 р. на Кіпрі проходили вибори до Палати представників в умовах нестабільності як економічної так і політичної. Політична нестабільність була пов'язана з ситуацією в уряді Хрістофіаса. Дотримуючись своїх передвиборчих обіцянок Д. Хрістофіас проводив активні переговори з лідером турків-кіпріотів М. Талатом. Ця політика викликала критику не тільки серед опозиції в обличчі ДІСІ, але і серед партій коаліції. Так на початку 2010 р. Рух соціал-демократів прийняв рішення про вихід з уряду. Голова ЕДЕК зазначив, що партія виступає проти наступних пропозицій Хрістофіаса: президентство по черзі, зважене голосування, коли греки-кіпріоти і турки-кіпріоти разом обирають президента та його заступника, перебування 50000 поселенців на острові [172]. ДІКО також не погоджувалася з курсом переговорів. Ще в квітні 2009 р. заступник голови партії Н. Пападопулос підняв питання виходу з уряду. Основними суперечними пунктами переговорів визначені президентство по черзі, «угода про співробітництво» установчих держав замість єдиного суверенітету, прийняття та визнання всіх законодавчих, виконавчих і судових рішень, актів і дій

псевдодержави. Тим не менше партія залишилася в рядах коаліції [231]. Слід також зазначити, що загалом протягом 2006-2011 рр. ЕДЕК і ДІКО критикували АКЕЛ за збільшення рівня безробіття, відмову від подачі заявки на приєднання до програми НАТО «Партнерство заради миру», освітню реформу, пенсійну реформу, різні аспекти економічної та податково-бюджетної політики [133]. Так, до 2011 р. уряд Хрістофіаса працював у дуже агресивному середовищі. В рядах уряду не існувало єдності.

Економічна нестабільність була пов'язана з поширенням фінансової кризи в Європі, що на Кіпрі призвело до збільшення безробіття, стагнації сфери туризму, будівництва, промисловості та експорту [304]. Разом з цим важливу роль відігравала політика Хрістофіаса щодо економічних проблем. У виборчій кампанії 2008 р. він пообіцяв надання соціальних пільг розміром до 3 млрд євро протягом п'ятирічного терміну. В період 2008-2010 рр. політика уряду спиралась виключно на безперервне зростання доходів, а не на стримування державних витрат. Тим не менше на початку 2009 р. стали очевидними проблеми з ліквідністю банків. В той час Хрістофіас підкреслював, що уряд має ефективний план для вирішення кризи [240]. Купівля кіпрськими банками грецьких облігацій в 2009 та 2010 рр. та удар кризи по Греції в 2010 р. зробили Кіпр ще більш уразливим [304]. Отже, політична криза була загострена економічними проблемами.

Водночас основні партії-претенденти на вхід до парламенту мали конкретні завдання та цілі на ці вибори. Так, наприклад, АКЕЛ опинилася в невигащному становищі. Метою нового лідера партії А. Кіпріану було збереження лідерства партії або зведення до мінімуму відриву з ДІСІ [242]. Демократичний збір в останні роки залучав до своїх рядів відомих прихильників відмови від плану Аннана та колишніх членів ДІКО. Партія намагалася поліпшити свій імідж серед виборців без будь-яких істотних змін у традиційних позиціях з кіпрської проблеми [235]. В ДІКО виділилася група на чолі з Н. Пападопулосом, яка протистояла голові партії М. Карояну через те, що він допускав продовження політики Хрістофіаса стосовно кіпрської

проблеми [329]. Для ЕДЕК вихід з уряду за рік до виборів зміцнив довіру до її політики. Період відділення від керівної коаліції дав соціал-демократам часову перевагу вираження розбіжностей і критики. Тому перед виборами партія була націлена на збільшення виборчої сили, щоб мати вплив на вибір голови парламенту [235].

У виборах 2011 р. брали участь АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО, ЕДЕК, ЄВРОКО, КОП, ЕЛАМ, а також Рух незалежних громадян/ЗІГОС, «Кіпрське прогресивне співробітництво»/КІПРОС та Офіс прав громадянина / ЛАСОК.

У зв'язку з нагальністю для кіпрського суспільства економічних проблем відповідно всі партії протягом передвиборчої кампанії велику увагу приділяли питанням економічного розвитку, протистояння кризи, це в свою чергу пов'язувалося з гнучкою соціальною політикою і боротьбою з безробіттям. Найбільш широкі пропозиції в цій сфері були представлені ДІСІ та ЕДЕК. ДІСІ розробив систему пропозицій політики по виходу з кризи та розвитку, яка була представлена в формі політичної декларації «Кіпр 2020 – розвиток і солідарність». Головним аспектом декларації стала пропозиція запровадження нової моделі держави, яка буде продуктивною, виконавчою, наглядовою, соціально чутливою [318]. Ця стратегія заклала основу економічної програми партії, що будувалися на трьох стовпах: розвиток, управління державною власністю і обмеження державного марнотратства [195]. Тобто по суті пропонувалося створити нову модель економіки та розвитку, в рамках якої держава виконувала регулювальну і соціальну роль. Для ЕДЕК головним завданням стало зміцнення соціальної ринкової економіки і протистояння кризи шляхом створення умов для сталого розвитку. За формулою «10+1» були представлені конкретні пропозиції з цих напрямів [324]. Конкурентоспроможна і соціально орієнтована економіка стала одним з головних стовпів запропонованого партією народу Кіпру соціального договору [298]. АКЕЛ підтримала антропоцентричну економічну політику яка б засновувалася на безперервному збільшенні економічної продуктивності через технологічну модернізацію, безперервне навчання працівників; модернізацію політики у

сфері туризму, перетворення Кіпру в центр консалтингових послуг. Для протистояння та виходу із кризи визначалися вектори політики, спрямовані на бюджетну консолідацію. Досягнення президента в цьому питанні були поставлені на перший план [234]. ЄВРОКО представила пропозиції соціальної ринкової економіки, з метою подальшого розвитку та зростання, при збереженні держави загального добробуту і здорової вільної конкуренції [311].

Кіпрська проблема тим не менш залишилася в центрі уваги. Особливу увагу їй приділила ДІКО. Партія не погоджувалася приймати рішення, яке являтиме собою щось менше, ніж двозональну федерацію двох громад [292]. Подання заявки на приєднання Кіпру до ПЗМ вважалося основним компонентом, який нерозривно пов'язаний з ходом вирішення кіпрської проблеми [262]. Засновувалася на кіпрській проблемі передвиборча програма АКЕЛ. Партія головним чином спиралася на політику уряду Хрістофіаса та її досягненнях [234]. ЕДЕК представила пропозиції за формулою «6+1», які зокрема включали запит на призначення спецпредставника ЄС з кіпрської проблеми [325]. ЄВРОКО зробила кіпрську проблему головною темою своєї кампанії, критикуючи уряд і вимагаючи визначення нової стратегії. КОП представила традиційні позиції з кіпрської проблеми [311].

Слід виділити деякі нові риси передвиборчих програм 2011 р. По-перше, усі без виключення партії представили положення щодо міграційних питань. Це були пропозиції АКЕЛ, що засновувалися на правах людини та вимогах до ЄС щодо рівномірного розподілу зобов'язань та тягарів між країнами-членами в рамках Загальної європейської системи політичного притулку [234], пропозиції ДІСІ щодо прибуття до вільних районів Кіпру мігрантів з окупованих територій та плавної інтеграції мігрантів в соціальні реалії Кіпру [271]. Це була комплексна міграційна політика ЕДЕК за векторами інтеграції легальних мігрантів та нульовою терпимістю до тих, хто незаконно знаходиться на Кіпр [323]. Це пропозиції ДІКО щодо збалансованої політики, що поєднувала б одночасно і повагу до прав людини і захист прав громадян Республіки Кіпр [292].

Іншим аспектом стає те, що і ЕДЕК і ДІКО продовжували протистояння як головні центристські партії, але цього разу обидві партії були націлені на створення єдиної центристської сили. Соціал-демократи закликали виборців ДІКО створити єдиний центристський простір, метою якого була співпраця з відкритою перспективою об'єднання. Демократична партія закликала виборців створити «новий центр», який міг бути продуктивним компонентом надійної та ефективної владної коаліції, з вагомою участю у прийнятті рішень [176].

Третьою особливістю виділимо активізацію згадувань ЄС та питань його розвитку, що в більшій мірі стосувалося безпекового аспекту. ДІСІ визначала необхідною активну участь Кіпру в Європейській політиці безпеки й оборони. Участь в ПЗМ пов'язувалася з вирішенням кіпрської проблеми та проблеми у відносинах ЄС-НАТО [293]. ЕДЕК включив до своєї риторики питання майбутнього ЄС. Голова партії Я. Омїру визначав, що основною умовою для розвитку в економічному і політичному полі є Європейський Союз федерального характеру, який контролюється демократичним сильним Європейським парламентом [185]. А Прогресивна партія трудового народу питання ЄС широко розглядала в рамках 21-го Всекіпрського з'їзду партії наприкінці 2010 р. Так, визначалося, що уряд Хрістофіаса докладає зусилля для рівної участі Кіпру в європейських установах. Тим не менш в більшій мірі комуністи вдавалися до критики: «Сьогодні ЄС далеко від перетворення у простір, де панує право народів над інтересами монополій, капіталу і сильних держав-членів» [234].

Парламентські вибори пройшли 22 травня 2011 р. За їхніми результатами до Палати представників Республіки Кіпр пройшли шість партій: ДІСІ – 34,27% (21 місце), АКЕЛ – 32,67% (19 місць), ДІКО – 15,77% (9 місць), ЕДЕК – 8,93% (5 місць), ЄВРОКО – 3,88% (1 місце), Рух за екологію та охорону навколишнього середовища – 2,21% (1 місце). Неявка на вибори склала 21,32% [179].

Таким чином, переможцем виборів став Демократичний збір. Була досягнута вища мета – партія мала достатній відрив від комуністів, майже на

2% більше. ДІСІ вийшов з кризи. АКЕЛ, як не парадоксально для правлячої партії в умовах кризи, збільшила свої відсотки в порівнянні з попередніми виборами. На нашу думку, головною причиною такого результату стала саме соціальна політика президента Хрістофіаса. Тобто дві найбільші партії утримали свій електорат і навіть підвищили свою підтримку. Демократична партія не змогла реабілітуватися перед своїми виборцями за перебування в уряді та нездатність протистояти політиці Д. Хрістофіаса. Хоча зниження підтримки склало 2,2% у порівнянні з 2006 р., в реальному вираженні втратила з 75458 до 63763 голосів, тобто 15% падіння. Водночас ЕДЕК реально втратила 1420 голосів (3,7%) [180]. Зменшилася підтримка також і ЄВРОКО. Великою несподіванкою стали результати ЕЛАМ. Хоча партія і отримала всього 1,08%, що не дозволило їй пройти до парламенту, але такий результат в порівнянні з отриманими на виборах до Європарламенту 2009 р. 0,22% [171] здається проривом як для молодого неонацистської партії. До того ж з таким результатом і порогом проходження до парламенту 1,79% ЕЛАМ знаходився дуже близько до отримання представництва в парламенті.

На фоні такої розстановки сил, кандидатами на посаду голови парламенту були висунені голова ЕДЕК Я. Оміру та голова ДІКО М. Кароян. Кароян був підтриманий комуністами, як партнером по коаліції. ДІКО також запропонувала підтримати її кандидатуру всім партіям центру [261]. Тим не менш, завдяки підтримці ДІСІ новим головою Палати представників Республіки Кіпр став Я. Оміру [183].

Тим не менше, найважливішим результатом виборів, на нашу думку, стала неявка майже чверті населення. Такий результат не є характерним для Республіки Кіпр, де голосування є обов'язковим, а на останніх парламентських виборах неявка складала в 2001 р. 8,5%, у 2006 р. 11%. Ще більш невтішною ситуація вбачається за врахування того факту, що тільки третина молодих людей, що мали право голосу зареєструвалися для голосування, а загалом серед молоді неявка склала аж 50% [179]. Така ситуація виникла, на нашу думку, через розчарування кіпріотів в ефективності політичних партій та політичної

системи загалом, через нездатність вирішити кіпрську проблему, навіть після настільки активної фази переговорів. Додатковим фактором для молоді міг стати зріст рівня безробіття.

Таким чином, парламентські вибори в 2011 р., хоча і проходили в умовах економічної кризи, не принесли змін в партійну систему Республіки Кіпр. Як і раніше АКЕЛ та ДІСІ конкурували між собою за лідерство, ДІКО та ЕДЕК прагнули стати головними центристськими силами, регулювальним фактором в рамках коаліції. Єдиною відмінністю стає поява нового елемента партійної системи, представника ідеологічного спрямування не представленого раніше на партійній сцені Кіпру, крайнього правого ЕЛАМ.

Наступні національні вибори проходили на Кіпрі в 2013 р. Вибори президента на цей раз могли не просто вплинути на політичну конкуренцію і змінити розстановку сил в партійній системі, а повинні були визначити майбутнє держави, стали важливою подією і для ЄС. Це пов'язано було першу чергу з необхідністю виходу з глибокої економічної кризи. Безробіття в країні досягло рекордних 15%, а державний борг склав 14,5% ВВП. Кіпр стояв на межі дефолту. Єврокомісія, Європейський центральний банк і Міжнародний валютний фонд розглядали питання про виділення фінансової допомоги Кіпру в розмірі 17 млрд євро. Однак переговори між урядом і «трійкою», які почалися ще в липні 2012 р., зайшли в глухий кут. Чинний президент Хрістофіас тоді був не згоден прийняти фінансову допомогу ЄС, оскільки від Кіпру вимагалася виконання трирічної програми жорсткої економії [131]. Крім цього новий президент повинен був відновити переговори з турецькою громадою Кіпру. А серед інших питань порядку денного була розробка запасів родовищ нафти і природного газу у виключній економічній зоні Кіпру, відкритих у 2011 р. На той час воно розглядалося як можлива панацея від наслідків кризи [29].

До того ж більш ніж половина кіпріотів (55%) стверджувала, що вони розчаровані тим, як Хрістофіас керував вирішенням територіальної проблеми. На його популярність також негативно вплинув вибух в липні 2011 р. на складі боєприпасів на військово-морській базі Марі, в результаті чого загинуло 16

осіб, а поранено було 40. Це стало також остаточною причиною для ДІКО для виходу з уряду. Так, Д. Хрістофіас став першим президентом Республіки Кіпр, який не балотувався на другий строк, адже він не виконав свою головну обіцянку возз'єднання острова [84].

В цих умовах дванадцять кандидатів оголосили про свій намір взяти участь у виборах. Серед них були лідер ДІСІ Н. Анастасіадіс, підтриманий ДІКО; колишній міністр охорони здоров'я (2008-2012 рр.) С. Малас, висунений АКЕЛ; колишній міністр закордонних справ (2006-2007 рр.) Й. Ліллікас, підтриманий ЕДЕК; кандидат від ЕЛАМ Й. Хараламбос; лідер ЕДІ і колишній міністр торгівлі, промисловості і туризму (2011-2012 рр.) П. Антоніаді; лідер ЛАСОК Л. Іоанну та незалежні кандидати. Основними кандидатами, які мали шанси на виборах були Анастасіадіс, Малас та Ліллікас. ЄВРОКО та КОП вирішили не підтримувати жодного з кандидатів на президентських виборах. Таким чином, ці вибори відзначилися найбільшою кількістю кандидатур, серед яких в тому числі вперше були дві жінки [140]. Такий показник може свідчити, на нашу думку, про фактичне наближення Кіпру до європейських гендерних норм. До того ж кандидатура від ЕЛАМ стає показовою. Вона є ознакою того, що партія претендує на владу і привертає до себе увагу. А той факт, що АКЕЛ не обрала кандидата з членів партії, наприклад Генерального секретаря А. Кіпріану, був наперед продуманим кроком. Адже партія чинного президента не очікувала на перемогу в цих виборах, а таким чином вона себе застерігала від прямої поразки.

Однією з найбільш важливих особливостей виборчої кампанії 2013 р. було те, що кіпрська проблема не була головним питанням. Адже ризик неминучого банкрутства у випадку неприйняття фінансової допомоги від Єврозони був достатнім, щоб змістити інтерес кіпріотів з національної проблеми на економічну політику. Анастасіадіс, наприклад, виділяв як головну свою зброю для адекватного реагування на економічну кризу свої зв'язки з Європою. Через гасло «Кіпр не самотній», кандидат передбачав, що кіпріоти можуть розраховувати на підтримку з боку європейських союзників.

Європейська народна партія провела зустріч на вищому рівні в Лімасолі 11 січня 2013 р. та висловила свою підтримку кандидатурі ДІСІ [76]. Анастасіадіс хотів, щоб заохочувалася приватна ініціатива, як єдиний шлях створення багатства і досягнення зростання. Він стверджував, що дії його уряду будуть спрямовані на зростання через інвестиції і створення робочих місць [84]. Курс Маласа в економічній сфері по суті був узгоджений з позицією АКЕЛ, головним підтвердженням чого стало його протистояння приватизації державних підприємств. Економічна діяльність, згідно з позиціями кандидата, повинна була звернутися до зовнішніх інвесторів, в той час як місцеве підприємництво мало отримувати допомогу з боку держави [275]. А Й. Ліллікас виступав категорично проти будь-яких домовленостей з трійкою. Його рішення для економічної кризи полягало в продажі частини запасів вуглеводневої сировини, щоб заповнити порожню державну казну і «відігнати Трійку» [339].

Крім цього кандидати представили програми з достатньо широкого кола питань. Передвиборча програма Н. Анастасіадіса складалася з докладних пропозицій з усіх основних питань порядку денного. Основні її положення повинні були сприяти співпраці всіх сил з формуванням уряду національного порятунку. Демократичний збір представлявся як об'єднана сила. Програма управління Анастасіадіса, окрім економіки, ґрунтувалася на питаннях енергетики (створення Державної нафтової компанії, створення незалежного Національного фонду), кіпрської проблеми (колективне управління, переформатування Національної ради, активна участь ЄС), нової моделі держави (відновлення суспільної довіри, егалітаризм і меритократія, модернізація державної служби). Кандидат представив пропозиції також щодо молоді, освіти, міграції, охорони здоров'я, безпеки громадян [259].

С. Малас дотримувався концепції «новизни», нових пропозицій нової людини в новій ері. Протягом кампанії він головним чином підкреслював необхідність вирішення національного питання. Питання суспільства, економіки і ролі держави були поєднані Маласом з акцентом на наукові дослідження і розробки, соціальне забезпечення та охорону трудових прав,

енергетичної самодостатності та зростання з соціальною відповідальністю [340]. Намагання Маласа представити себе як незалежного кандидата мали мало успіху. У нього не було своєї команди і його позиції не відрізнялися від уряду й АКЕЛ [275].

Й. Ліллікас відрізняв себе від своїх опонентів. Він представляв себе як «кандидата від народу». Ліллікас представив дуже широку програму, у багатьох випадках заснованих на антитезі. Він виступав проти двозональності в федеральному рішенні, сучасного розвитку банківської системи, британських суверенних баз на Кіпрі, заходів жорсткої економії. З кіпрської проблеми Ліллікас зазначав, що «узгоджені рамки рішення федерації двох громад не враховують реалії сьогодення і повинні бути обговорені з нуля» [76].

Характерна особливість цієї кампанії полягала в тому, що кожен з основних кандидатів робив акцент на своїх особистих якостях. Так, Анастасіадіс вказував на свої лідерські навички. Навіть гасло «Криза потребує лідера» став центральним в його кампанії [85]. Малас представляв себе як надійного кандидата, який не змінює своїм ідеологічним переконанням. А Ліллікас охарактеризував себе як кандидата, що має навички, які повинен мати кожен президент [76]. Така особливість стала новим аспектом та позначала, на нашу думку, важливість, яку надавали цим виборам кандидати.

Анастасіадіс з початку виборчої кампанії був фаворитом виборів, йому приписувалися близько 43% голосів за тиждень до виборів [165]. Після голосування 17 лютого Н. Анастасіадіс отримав 45,46% голосів, С. Малас – 26,91%, Й. Ліллікас – 24,93% [92].

Такі результати зробили необхідним другий тур голосування. Протягом двох тижнів перед голосуванням другого туру Н. Анастасіадіс здебільшого підкреслював, що буде виправляти становище національної економіки і буде вести переговори з ЄС про найкращі можливі умови майбутнього меморандуму. АКЕЛ закликала до підтримки С. Маласа виборців Ліллікаса і лівих партій загалом. Перед другим туром ліві також вирішили зіграти на відмінностях, а тому особливо підкреслювалася ідеологічна стабільність

Маласа [275]. Тобто перед другим раундом виборів, коли конкуренція знову перейшла в рамки розколу між лівими та правими, була посилена критика опонентів.

Перегрупування партій та їхня остаточна підтримка зіграли на користь лідера ДІСІ. ДІКО та ЄВРОКО підтримали Анастасіадіса. А КОП закликала виборців голосувати на власний розсуд [321]. В такій ситуації Маласа та АКЕЛ могла врятувати тільки підтримка електорату ЕДЕК та виборців Ліллікаса. Однак Й. Ліллікас і ЕДЕК не вибрали жодну з двох сторін [258]. Тим не менш, С. Малас отримав підтримку в другому турі європейських лівих в обличчі GUE/NGL [104]. Цей факт, як і підтримка Анастасіадіса ЕРР, може свідчити про те, що в умовах євроінтеграції зв'язки з партійними групами Європарламенту активно використовувалися кіпрськими партіями в рамках виборчих кампаній на національному рівні.

За результатами голосування 24 лютого переміг Н. Анастасіадіс 57,48% проти 42,52% Маласа. Неявка на вибори склала 18,42% в порівнянні з 16,86% в першому турі [92].

Таким чином, результати обох раундів виборів 2013 р. в котрий раз закріпили біполярність партійної системи в Республіці Кіпр. Тим не менш, не зважаючи на проблемне президентство Хрістофіаса та обрання Анастасіадіса наступним президентом, С. Маласа та АКЕЛ не можна вважати такими, що програли. Малас виявився значною опозицією по відношенню до Анастасіадіса в період виборів. Адже йому, кандидату, який по суті з'явився перед виборами нізвідки, і в дуже складній політичній ситуації для АКЕЛ, вдалося забезпечити більш як 40% голосів. З іншого боку, програли вибори ЕДЕК та Й. Ліллікас. Натомість Анастасіадіс отримав найвищий відсоток в історії кіпрських президентських виборів. Тепер, коли він домогся перемоги на національному політичному рівні, настав час йому та його уряду показати свою майстерність на міжнародному рівні у вирішенні нагальних для країни питань. А це є набагато більш складним завданням аніж перемогти на виборах.

В травні 2016 р. пройшли чергові парламентські вибори в Республіці Кіпр. На хід і результати виборів мали вплив багато факторів, пов'язаних із подіями на національній і міжнародній арені. Серед найголовніших – завершення програми підтримки «трійки» кредиторів та активізація переговорів з вирішення кіпрської проблеми. По суті обидва ці досягнення стали результатом політики президента Н. Анастасіадіса. Отже, в березні 2016 р. уряд Кіпру офіційно повідомив МВФ про вихід з Меморандуму. Було позначено позитивне зростання в економіці та зміцнення банківської системи країни, Республіка Кіпр достроково виконала умови програми підтримки, яка мала термін дії до 14 травня [227]. Такий поспіх можна пояснити цілеспрямованим курсом ДІСІ для того, щоб заручитися більшою підтримкою населення перед парламентськими виборами. Вирішення кіпрської проблеми стало також одним з ключових напрямів Анастасіадіса. Активізація переговорного процесу стала можливою після обрання лідером турецько-кіпрської сторони в квітні 2015 р. М. Акінджи, націленого на об'єднання Кіпру. Лідери обох громад виразили намір здолати всі питання протягом 2016 року. За рік інтенсивних консультацій сторони погодили базові позиції й опрацювали більш детально чотири ключові сфери: управління, власність, європейські справи й економіку. Країну планують об'єднати в федерацію, де будуть гарантовані права турецької меншини. Підсумковий варіант угоди планується винести на референдум в обох частинах острова [40]. Унікальними ці вибори зробило також збільшення прохідного порогу до розділу місць в парламенті в два рази до 3,6%. Ще одним важливим елементом в цих виборах стало рекордне число нових виборців (23000), які досягли віку вісімнадцяти років [322]. Великий обсяг руху електорату до нових політичних сил став одним з визначних аспектів. Загальна кількість виборців, які долучилися до нових партій протягом останніх років, становила 25%, в той час як на попередніх виборах, відповідний рух виборці був на позначці 15%.

У виборах взяли участь наступні партії: ДІСІ, АКЕЛ, ДІКО, ЕДЕК, КОП, «Альянс громадян», ЕЛАМ, Рух «Солідарність», «Дихання народу». Серед учасників також були Партія за захист тварин, Соціальних рух Сімеа,

незалежне об'єднання «Всі на боротьбу», Організація борців за правосуддя. Рух за екологію та охорону навколишнього середовища напередодні виборів було перейменовано в Рух екологів – Співробітництво громадян (Κίνημα Οικολόγων – Συνεργασία Πολιτών) [289].

Передвиборча кампанія була сконцентрована довкола двох ключових питань: економічний розвиток після кризи 2012-2013, перспективи і шляхи вирішення кіпрської проблеми. На відміну від багатьох інших країн ЄС, партійна риторика на Кіпрі не містила теми мігрантів [40]. Така ситуація може пояснюватися тим, що Кіпру потік мігрантів не торкнувся, адже як острівна країна він не є зручним транзитним пунктом для мігрантів.

З одного боку всі партії можна було розділити на дві групи за критерієм головної теми передвиборчої кампанії. До першої групи віднесемо АКЕЛ і ДІСІ, які зосередилися на питаннях економіки. Щодо кіпрської проблеми обидві партії підтримували переговорний процес лідерів греків-кіпріотів і турків-кіпріотів і об'єднання Кіпру за моделлю двозональної федерації двох громад. Так, ДІСІ було відзначено, що таке рішення проблеми є єдиним можливим для забезпечення національного виживання кіпрського народу [192]. АКЕЛ в цьому контексті особливий акцент робить на зближенні грецько-кіпрської та турецько-кіпрської громад, політичній рівності [317]. В той же час позиції партій з питань економіки і подолання кризи є кардинально різними. Саме на цих відмінностях сконцентрували свою увагу АКЕЛ і ДІСІ перед обличчям звинувачень з боку маленьких партій про змову. Тому в рамках своєї передвиборчої кампанії Демократичний збір звинувачував АКЕЛ в особі уряду колишнього президента Хрістофіаса за небажання прийняти необхідні своєчасні рішення. ДІСІ підкреслював успішний достроковий вихід з Меморандуму, як головну заслугу чинного уряду [192]. АКЕЛ звинувачував ДІСІ в особі Н. Анастасіадіса і його уряду кажучи про катастрофічні наслідки жорсткої економії [317].

До другої групи віднесемо всі інші партії, які негативно ставилися до ходу переговорного процесу з кіпрської проблеми, обґрунтовуючи це

сумнівністю перспектив досягнення згоди або поразкою греків-кіпріотів, прирівнюючи досягнуті домовленості з планом Аннана і взагалі відмовляючись від об'єднання за федеративною моделлю. Соціал-демократи ЕДЕК, наприклад, називали двозональну федерацію двох громад гіршою формою поділу, адже така форма держави заснована на расовій сегрегації і є формою расистського режиму [330]. ДІКО виступила зі звинуваченнями президента Анастасіадіса в проведенні таємної дипломатії, переговорів щодо повернення до плану Аннана [188]. Але найбільш радикальні позиції займає партія ЕЛАМ, що є прихильником створення на острові унітарної держави. ЕЛАМ пропонує негайне закриття контрольних-пропускних пунктів, які відкривають шлях для підтримки окупаційної армії і псевдо-держави; зміцнення Національної гвардії та інших сил безпеки на Кіпрі, активізацію доктрини Об'єданого оборонного простору й ефективної співпраці з грецькими збройними силами [326].

Загалом всі партії критикували ДІСІ в обличчі президента Анастасіадіса за економічну політику обмеження витрат і залучення коштів від міжнародних кредиторів для подолання кризи. Лише ДІКО була близька до ДІСІ щодо курсу економічної політики. Спільними для обох партій стали питання боротьби з безробіттям і питання проблемних кредитів [286].

За результатами виборів до парламенту увійшли вісім партій: ДІСІ (30,68% - 18 місць), АКЕЛ (25,27% - 16 місць), ДІКО (14,49% - 9 місць), ЕДЕК (6,18% - 3 місця), «Альянс громадян» (6,01% - 3 місця), Рух «Солідарність» (5,24% - 3 місця), Рух екологів – «Співробітництво громадян» (4,81% - 2 місця), ЕЛАМ (3,71% - 2 місця). Неявка склала 33,26% [181]. Отже, великий рівень неявки, проходження до парламенту нових партій та зменшення підтримки традиційних партій стали головними характерними рисами виборів 2016 р.

Перш за все слід відзначити, що загалом третина виборців відмовилася від голосування. Простежуючи показники неявки виборців на парламентські вибори в Республіці Кіпр, можна зробити висновок про те, що починаючи з 2006 р. кожні п'ять років неявка збільшувалася більш ніж на 10% (у 2011 р. – на 10,32%, у 2016 р. – на 11,94%), що говорить також і про високі темпи

збільшення. Тобто неучасть у голосуванні стає системною особливістю кіпрської політики. Така ситуація пов'язана, на нашу думку, з економічною кризою та розчаруванням населення в існуючій політичній системі і партіях, зневірою в основах представницької демократії. По суті на Кіпрі спостерігаються тенденції, які раніше з'явилися в інших європейських країнах.

Інша сторона проблеми – криза традиційних партій. Маються на увазі найбільші чотири партії, які з 1980-х рр. мають стабільне представництво в парламенті ДІСІ, АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК. В той період ці партії разом отримували приблизно 90% голосів, а тепер це тільки 77%. Окремо аналізуючи ДІСІ та АКЕЛ, помітимо що традиційно вони отримували приблизно 70% місць в парламенті, а після виборів 2016 р. ця цифра зменшилася до 60%. Але серед цих ведучих партій найбільшим програвши стала саме АКЕЛ. У порівнянні з результатами 2011 р. АКЕЛ втратила 7,1% голосів і 3 місця в парламенті. Ці втрати стали наслідком політики уряду Хрістофіаса, якого громадяни вважають відповідальним за крах економіки. Водночас партія уряду ДІСІ отримала на 3,7% менше голосів попри непопулярну економічну політику.

Все це говорить про зміни моделей електоральної поведінки, що викликало дискусії серед дослідників кіпрської політики. Я. Мавріс говорить про прояви кризи представницької демократії, ослаблення партійної ідентичності на Кіпрі і збільшенні електоральної мобільності [186]. Я. Кацурідес підтверджує тенденцію вступу Кіпру в еру підвищеної плинності, адже 25% виборців за даними екзит-полів змінили партійну приналежність [114]. Й. Хараламбос кажучи про кризу представницької системи, стверджує, що вона призвела в більшій мірі до політичної апатії [68].

Детального розгляду вимагає питання кількісного складу парламенту. Вперше за останні 15 років Палата представників Республіки Кіпр включає депутатів з 8 партій. Збільшення кількості партій в кіпрському парламенті може мати серйозні наслідки, як для внутрішньої роботи парламенту, так і для відносин між законодавчим органом і президентом. У зв'язку з цим, співпраця й альянси між партіями будуть ставати все більш складним ніж будь-коли

раніше [114]. Говорячи про якісний склад слід зазначити, що новими партіями в парламенті стали ЕЛАМ, Рух «Солідарність» та «Альянс громадян». Особливість ситуації полягає в тому, що їм не завадило навіть двократне підвищення прохідного порогу. Найбільший резонанс отримало проходження націоналістів ЕЛАМ, що забезпечив 2 місця. Це стало підтвердженням загальноєвропейської тенденції результатів крайніх правих сил на виборах. На Кіпрі це стало результатом прийняття Меморандуму і політики жорсткої економії та загальної кризи партій. Важливим є той факт, що ЕЛАМ виступає проти об'єднання Кіпру в формі двозональної федерації двох громад, яка є основою нинішніх переговорів. Це може стати значною перешкодою, у зв'язку з тим, що як парламентська партія тепер стає членом Національної Ради з вирішення кіпрської проблеми. Загалом можна говорити про посилення в рамках кіпрського парламенту фронту противників об'єднання Кіпру за моделлю двозональної федерації двох громад, які отримали близько 40% місць.

Ще однією зміною в партійній системі Республіки Кіпр за результатами виборів 2016 р. стала зміна ідеологічного балансу між правими (правоцентристськими) і лівими (лівоцентристськими) силами. Так, АКЕЛ, ЕДЕК і Зелені в 2011 р. мали підтримку близько 44% населення, а в 2016 р. ця частка зменшилася до 37%. А сили правого спрямування (праві, правоцентристи, ультраправі), представлені ДІСІ, ДІКО, «Альянсом громадян», Рухом «Солідарність», ЕЛАМ підвищили свою підтримку з 51% до 60% [114]. Таке збільшення частки голосів правих сил, не зважаючи на посилення фрагментації серед них, може бути пов'язано, як стверджують дослідники, з нездатністю лівих (лівоцентристських) сил запропонувати можливі альтернативи в умовах небувалої економічної кризи, що і послужило посиленню консервативних поглядів серед електорату.

Таким чином, вибори 2016 р. принесли багато значних змін, які однозначно матимуть великий вплив на розвиток партійної системи. Високий рівень неявки і зміна моделей електоральної поведінки, зменшення підтримки традиційних партій, проходження до парламенту восьми партій, в тому числі й

ультраправого Національного народного фронту стали головними особливостями виборів і окреслили нові умови і тенденції розвитку партійної системи. В цьому контексті можна погодитися з дослідником Я. Мавросом, який позначає, що цикл розвитку кіпрської партійної системи, що була сформована після турецького вторгнення 1974 р., таким чином завершується. Партійна система вступає в перехідний період, адже для стабілізації в новій точці рівноваги знадобиться більше часу ніж одні вибори [186].

Отже, проаналізувавши розстановку сил в рамках партійної системи Республіки Кіпр в контексті національних виборів, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, провідні позиції двох основних партій ДІСІ та АКЕЛ зберігалися протягом всього цього періоду і за результатами президентських і за результатами парламентських виборів. Таким чином розкол між лівим та правими силами та існуюча з 1980-х рр. біполярність партійної системи підтвердилася і вкоренилася. По-друге, центристські партії, в основному представлені ДІКО та ЕДЕК, продовжували переходити до табору або лівого або правого уряду або коаліції в залежності від ситуації, обираючи найбільш вигідний варіант з огляду на можливості впливу на процес прийняття рішень та доступ до влади. По-третє, невеликі партії, створені вже протягом 1990-2000-х рр., так і не отримали достатньої виборчої сили в порівнянні з основними чотирма партіями. В результаті парламентських виборів лише деякі з них спромоглися отримати депутатський мандат. В рамках президентських виборів все більше молодих партій висували своїх кандидатів, а не підтримували кандидатів від більш сильних партій. Це простежується й у порівнянні кандидатур на вибори 2008 р. і 2013 р. І хоча цих кандидатів не враховували як загрозу і не приділяли їхнім програмам достатньої уваги, а головними опонентами були 2-3 кандидати від сильних партій, сам факт їхньої участі і присутності в бюлетенях вже був важливим кроком для Кіпру до змін в балансі сил. По-четверте, в рамках передвиборчих кампаній програми партій протягом досліджуваного періоду дещо змінювали акценти. Перші парламентські і президентські вибори після 2004 р. загалом проходили в тіні

референдуму з плану Аннана, тому саме питання вирішення кіпрської проблеми ставилося в центрі. Питанням ЄС особливої уваги приділено не було. Партії або висловлювали в підтримку європейської інтеграції, або поєднували питання членства в ЄС з перспективами вирішення кіпрської проблеми. Парламентські вибори 2011 р. і президентські вибори 2013 р. проходили в період економічної кризи. Тому програми партій в першу чергу торкалися економічних питань. Прослідковувалася також активізація згадувань Європейського Союзу, здебільшого щодо залучення до вирішення кіпрської проблеми та протистояння економічній кризі, та питань його розвитку та поглиблення інтеграційних процесів. На виборах 2016 р. програми сконцентрувалися навколо двох питань: економічний розвиток після кризи 2012-2013 рр. і шляхи вирішення кіпрської проблеми. Отже, тематика ЄС хоча і використовувалася політичними партіями після приєднання до Союзу, але не отримувала належної ваги серед актуальних питань кіпрської політики. По-п'яте, членство ЄС загалом не мало безпосереднього впливу на розстановку сил в кіпрській партійній системі. Воно загалом не змінило вподобання електорату, залишивши при владі чотири найбільші партії, які ще на початку 1990-х рр. закріпили свій статус ядра партійної системи. По-шосте, парламентські вибори 2016 р. позначили початок перехідного етапу розвитку партійної системи, який позначається тенденціями до зменшення сили традиційних партій на користь новостворених і збільшення байдужості населення до політичного життя, що проявляється у великій неявці на вибори. Так, ці вибори наблизили Кіпр до загальноєвропейських тенденцій.

3.3. Вибори до Європарламенту в Республіці Кіпр як фактор впливу на партійну систему країни

Зі вступом до ЄС у кіпрських політичних партій Республіки Кіпр з'явився новий напрям діяльності – участь у Європейському парламенті. І з 2004 р. Республіка Кіпр одразу ж стала брати участь в європейських виборах. Після

перших виборів до Європарламенту дослідники К. Райф і Г. Шмідт зазначили, що вони відрізняються від національних президентських або виборів до парламенту, що відносяться до першого рангу. Виходячи з цього спостереження вони розвинули аналітичні рамки для розгляду характеру «другого рангу» виборів до Європарламенту. Центральним припущенням К. Райфа та Г. Шмідта є модель того, що у виборах до Європарламенту на карту поставлено менше аніж у національних виборах. Така природа цих виборів зі слабкими стимулами визначає різні аспекти електоральної поведінки та результатів голосування. Більш конкретно дослідники пропонують гіпотезу, що участь у виборах буде нижчою, урядові партії втратять підтримку, а невеликі партії (особливо нові рухи й ідеологічно крайні партії) її збільшать [137]. Інші дослідники природи виборів до Європарламенту С. Гікс та М. Марш визначають, що розгляд європейських виборів як виборів другого рангу охоплює два елементи. Перший стосується того, що європейські вибори вторинні у порівнянні з національними парламентськими виборами. Другий стосується того, що ці вибори все ж є національним, а не європейським змаганням. Головною тезою дослідників є те, що виборці в основному використовують європейські вибори щоб покарати партії в уряді і висловити своє невдоволення їхньою політикою [105]. Отже, хоча вибори до Європейського парламенту не мають впливу на формування національного уряду, через них електорат має можливість впливати на політику партій.

Переходячи до специфічних моментів щодо проведення європейських виборів на Кіпрі одразу ж помітимо, що процедура обрання Європейського парламенту регулюється як європейським законодавством, що визначає загальні правила для всіх держав-членів, так і конкретними національними положеннями. Загальні правила встановлюють принцип пропорційного представництва. Визначається, що будь-який громадянин ЄС, який перебуває в державі-члені, громадянином якої він не є, має право голосу у виборах до Європарламенту в державі-члені, де він проживає. Інші важливі питання регулюються національним законодавством [347]. В Республіці Кіпр діє Закон

10/І «Про обрання членів Європейського парламенту» від 2004 р. Цим законом визначається зокрема наступне. З метою проведення виборів до Європейського парламенту на Кіпрі вся територія республіки визнається одним виборчим округом. Голосування є обов'язковим, однак законом не визначається покарання або штрафи за неявку. Кіпр обирає шістьох членів Європейського парламенту відповідно до кількості населення. Виборчий процес та розподіл місць проводиться згідно з постановами щодо проведення національних парламентських виборів. Зокрема використовується пропорційна виборча система та встановлено прохідний поріг 1,8%. Партиїні списки закриті і не заблоковані, що дозволяє виборцям висловити переваги серед кандидатів партії. Виборцем стає кожний зареєстрований громадянин Республіки Кіпр або громадянин іншої держави-члена ЄС, який постійно проживає на Кіпрі не менше ніж шість місяців до дня проведення виборів, які досягли 18 років. Особливістю у випадку Кіпру складає статус та права турків-кіпріотів. Законом 10/І визначається, що зареєструватися в спеціальному виборчому списку може громадянин Республіки Кіпр, який згідно з даними Системи реєстрації населення проживає на території неконтрольованій урядом Кіпру, який досяг 18 років та має посвідчення особи, видане Республікою Кіпр [283].

Ще одним специфічним моментом є кіпрська проблема і розділ острову. Це мало свій вплив на організацію виборчого процесу. Республіка Кіпр вступила до ЄС як єдина країна. Тому кількість місць кіпрських депутатів у Європейському парламенті була визначена з урахуванням турецько-кіпрського населення острову, а турки-кіпріоти, зареєстровані в окремому списку мають право голосу на європейських виборах. Хоча деякі турецькі дослідники висловлюють думку, що в такому випадку з шести кіпрських місць у Європарламенті два повинні бути відведені для турків-кіпріотів, а доки турки-кіпріоти не можуть бути обраними – пустувати.

Перші вибори до Європейського парламенту пройшли в 2004 р. 13 червня. З 25 передвиборчих кампаній якщо деякі і були зосереджені на європейських питаннях, то це стосувалося тільки протистояння

евроскептицизму та проінтеграціонізму [63]. Для Республіки Кіпр ці вибори позначилися тим, що вони були проведені тільки через шість тижнів після референдуму з плану Аннана, а також приблизно через місяць після офіційного вступу до ЄС. Число зареєстрованих виборців було 483311, з яких 503 були турки-кіпріоти. У виборах брали участь 59 кандидатів. Так у виборах 2004 р. брали участь ДІСІ (РР), коаліція АКЕЛ – Ліві – Нові сили (Партія європейських лівих/PEL), ДІКО, ЕДЕК (PES), «За Європу» (EDP), ЕДІ (ELDR), «Нові горизонти», ЛАСОК, КОП (EGP) [216].

Як ми бачимо, більшість представлених на виборах партій були членами європейських партійних сімей. Тим самим вони засновувалися на їхніх передвиборчих програмах, залишаючи в центрі уваги необхідність справедливого вирішення кіпрської проблеми [63]. Яскравим прикладом в цьому контексті є передвиборча програма Демократичного збору, що виступив з програмою «Краща команда в більшій європейській родині». В ній партія зокрема визначає наступне: «Беручи участь в найбільшій партії в Європі, Європейській народній партії, ми рішуче робимо свій внесок у формування європейського майбутнього, з нашими власними ідеями, пропозиціями, ініціативами. Програма Європейської народної партії є нашою пропозицією для сильного Кіпру в Європі: для спільної європейської зовнішньої й оборонної політики, для економіки та розвитку, для прозорості і раціонального управління, для молодих людей, освіти і наукових досліджень, для захисту навколишнього середовища, для Європейської Конституції і Європи громадян» [191].

Визначальною в процесі цих виборів була висока напруженість, яка мала місце в партійно-політичній системі країни після запеклих дебатів з приводу плану ООН і мала місце і на виборах до Європарламенту. Коли президента Т. Пападопулоса спитали як референдум вплине на результати виборів до Європарламенту, він відповів: «Неможливо ігнорувати волевиявлення народу на референдумі, але з іншого боку це не може бути єдиним визначальним чинником, тому що є багато дуже важливих питань стосовно ЄС, таких як

Конституція та майбутній курс Європи» [187]. Вплив референдуму з плану Аннана на вибори до Європейського парламенту також проявляється в участі коаліції «За Європу», яка була створена саме для участі у цих виборах з метою отримання голосів тих прихильників ДІСІ, які не погодилися з підтримкою партії плану Аннана [78, с. 85].

Іншою важливою особливістю кіпрських виборів до Європарламенту став відсоток тих, хто не прийшов на вибори. Майже кожний політичний лідер був стурбований цим питанням і намагався своїми заявами у день виборів мотивувати прихильників своєї партії до участі у виборах. Так Д. Хрістофіас, генеральний секретар АКЕЛ, закликав кіпріотів прийти на вибори і не показувати байдужість, адже рішення, прийняті в Брюсселі, стосуються долі кіпріотів. Заступник голови ДІКО Н. Клеанфус сказав, що на цих перших європейських виборах на Кіпрі кіпріоти повинні після референдуму «відправити повідомлення» стосовно їхньої політичної культури та інтересів, прихильності європейським ідеалам і т.д. [219]. В результаті відсоток кіпрських зареєстрованих виборців, які віддали свої голоси досяг 72,5% [216]. Цей показник був нижчим в порівнянні з явкою на попередніх національних виборах.

Отже, за результатами виборів до Європейського парламенту в Республіці Кіпр 2004 р. шість місць були розподілені серед наступних партій ДІСІ отримала 28,23% голосів (2 місця), АКЕЛ – 27,89% (2 місця), ДІКО – 17,09% (1 місце), «За Європу» – 10,80% (1 місце). Також ЕДЕК отримав 10,79%, ЕДІ – 1,95%, «Нові горизонти» – 1,65%, а інші партії та незалежні кандидати отримали менше ніж по 1% голосів [256].

З остаточних результатів виборів можна зробити наступні дещо суперечливі висновки. З одного боку, референдум з плану Аннана, який був проведений перед виборами, зіграв значну роль стосовно електоральної поведінки греків-кіпріотів в ході виборів. Так ДІСІ, яка підтримала план, отримала відсотки менші ніж на останніх парламентських виборах. З іншого боку, ДІСІ стала переможцем на виборах набравши найбільшу кількість

голосів. Це підтверджує її статус однієї з найвпливовіших партій Республіки Кіпр. В той же час АКЕЛ та ДІКО також підтверджують свій статус в партійній системі країни, отримавши 2 і 1 місце відповідно. Загалом чотири основні партії, набравши разом 84% голосів, зазнали електоральних втрат відповідно до невеликих і нових політичних формувань у порівнянні з попередніми національними виборами, коли вони набрали майже 90% голосів. Але знову таки, на нашу думку, на таке співвідношення вплинули умови, в яких проводилися вибори.

В червні 2009 р., проводилися наступні вибори до Європейського парламенту. Ці вибори були затьмарені міжнародною економічною кризою. Крім того, вибори не відбулися відповідно до нової європейської конституції. Замість цього, Лісабонський договір знаходився в очікуванні після ірландської відмови на референдумі 2008 р. [146].

Для Республіки Кіпр це був період президентства Д. Хрістофіаса та його коаліційного уряду трьох партій АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК. Рік, що минув після виборів 2008 р., однак додав урядові ряд політичних тягарів. По-перше, це прямі переговори з кіпрської проблеми між Д. Хрістофіасом і лідером турків-кіпріотів М. А. Талатом щодо двозональної федерації двох громад, але і поступове зменшення віри громадськості, що рішення буде знайдено [120]. По-друге, обговорення приєднання Кіпру до програми ПЗМ і відхилення цього курсу АКЕЛ. По-третє, початок економічної кризи, що призвело до серії зіткнень між АКЕЛ та урядом з одного боку і ДІСІ з іншого боку. Постійна заклопотаність вищезазначеними та іншими внутрішніми проблемами важливими для майбутнього уряду, відвернули увагу від пов'язаних з ЄС питань.

Головною темою передвиборчої кампанії стали переговори з вирішення кіпрської проблеми. Іншим питанням стало приєднання до програми ПЗМ. Всі партії, за виключенням АКЕЛ, підтримували вступ [146]. Отже, дві партії ДІКО та ЄВРОКО обрали кіпрську проблему наріжним каменем своїх програм. Обидві партії зробили ясною та чіткою свою незгоду з президентом

Хрістофіасом, який зробив неприпустимі для них поступки в переговорах з турецько-кіпрською стороною. Демократична партія увійшла в передвиборчу кампанію розділеною. Голова партії М. Кароян підтримував продовження співробітництва в рамках коаліції з АКЕЛ, а так звані «лідери» партії, в тому числі син колишнього голови Н. Пападопулос, штовхали партію на вихід з уряду. Керівництво партії, було розділене через прагнення внутрішньої гегемонії [71]. На передвиборчому з'їзді Демократична партія представляє себе своїм членам як найбільш європейська політична сила на острові, яка ідеологічно стояла на користь сильного соціального захисту, соціального ринку і змішаної економіки [204].

Рух соціал-демократів був сфокусований на отриманні місця в Європарламенті. PES заявила про офіційну підтримку ЕДЕК [331]. Маніфест соціал-демократів, по суті, дублював маніфест PES, з декількома додаваннями з внутрішньодержавних питань, з центральним гаслом «Займаємо позицію за Європу» До того ж партія також зосередилася на критиці інших партій – АКЕЛ та ДІСІ [205]. Така критика АКЕЛ і ДІСІ, а не стільки ДІКО або ЄВРОКО, можливо, була відображенням їхньої головної мети потрапити до виборного органу, яка потребувала підтримки виборців Демократичної партії.

Через те, що дві головні партії АКЕЛ і ДІСІ мали аналогічну позицію щодо кіпрської проблеми, що полягала у помірному курсі на возз'єднання, ДІСІ применшив це питання у своїй кампанії. Натомість кампанія партії засновувалася на її «європейській орієнтації». Називаючи АКЕЛ старомодною та євроскептичною партією, з усіх політичних сил ДІСІ була єдиною, яка намагалася направити передвиборчу кампанію в русло проєвропейськості або євроскептицизму [146]. Голова партії Н. Анастасіадіс виділив наступні головні аспекти: «Для Демократичного збору і Європейської народної партії економічне зростання має бути інструментом і засобом для добробуту людини й суспільства... Кіпр з важливим геополітичним розташуванням повинен відігравати важливу роль, приймаючи участь в європейських механізмах оборони та безпеки, включаючи «Партнерство заради миру» [297].

АКЕЛ увійшла в кампанію з новим генеральним секретарем А. Кіпріану. В цих передвиборчих перегогах було підкреслено рішучість партії зробити свій внесок у загальні зміни в теперішній політиці ЄС [71]. Партія стала єдиною, що підготувала програму з усіх основних питань, головним з яких стали вимоги щодо захисту прав працівників [169]. Для налагодження процесу передвиборчої мобілізації АКЕЛ підготувала 50-сторінковий внутрішній документ, який був направлений членам з метою надання їм інформації за всіма сферами ЄС. Крім того, допоміжні організації партії – молодіжна організація, жіноча організація, профспілка РЕО і партійна газета «Харавгі» вступили у виборчу кампанію разом із партією [71].

Програмні позиції зелених об'єднали детальні пропозиції щодо навколишнього середовища і негнучку позицію з кіпрської проблеми на користь «патріотичного» підходу [333]. На початку агітаційного періоду, партія провела переговори з ЕДЕК та АКЕЛ, для того, щоб домовитися про спільний виборчий бюлетень. Тим не менш, залишилась без підтримки і виступила з окремим бюлетенем. А Європейська партія намагаючись протистояти біполярності партійної системи звернулася до обох центристських партій з пропозицією спільного бюлетеня на європейських виборах [71].

Політичні партії доклали обмежених зусиль і коштів у відносно коротку передвиборчу кампанію, що знову свідчить про низьку значущість європейських виборів. Кожна партія вступила в гонку в різний час: ЕДЕК – лютий, АКЕЛ та ДІСІ – квітень, ДІКО – травень. Хоча звичайно на національних виборах кампанія триває приблизно п'ять місяців. Тим не менш, партії використовували всі доступні для отримання підтримки засоби. Всі партії провели позачергові з'їзди. Прес-конференції, щоденні звіти і різні інші заходи проводилися для того, щоб привернути увагу засобів масової інформації. Мав місце і особистий контакт з виборцями через зустрічі з громадськістю. До виборчих бюлетенів партії загалом включали чинних депутатів Європарламенту, членів Палати представників і партійних чиновників. Три партії зробили акцент протягом виборчої кампанії на належність до

європейських партійних сімей як джерела підтримки Кіпру. Так, наприклад ЕДЕК представив лідера європейських соціалістів П. Расмуссена в рекламі з проханням про підтримку, щоб забезпечити партії місце в соціалістичній групі. ДІСІ запропонувала спільну виборчу платформу з ЕРР. АКЕЛ запросила 14 партій з європейських лівих на зустріч на Кіпрі в середині квітня [148].

Особливостями передвиборчої кампанії стало те, що полеміка спрямована на міжпартійні відносини та уряд стала передвиборчою стратегією. Європейські проблеми дуже мало підіймалися протягом кампанії. ЄС ставав темою дискусії головним чином у зв'язку з його роллю в кіпрській проблемі і, по-друге, у зв'язку зі статусом та досягненнями кожної партії відповідно до партійної групи в Європарламенті. Гасла партій були загалом орієнтовані на внутрішню політику. Таким чином, в тій мірі, в якій підіймаються питання європейської тематики, можна констатувати, що на Кіпрі застосовувалася модель виборів другого рангу. Можливо, ще однією ознакою меншої важливості цих виборів для самих партій є те, що у всіх випадках, крім ДІСІ, тільки один з висунених кандидатів представляв провідні або керівні кола партії.

Вибори до Європейського парламенту 2009 р. пройшли в Республіці Кіпр 6 червня. Вісім політичних формувань і п'ять незалежних кандидатів взяли участь. Загалом 47 кандидатів без турків-кіпріотів серед них. Серед 526060 зареєстрованих виборців 1305 були турки-кіпріоти. За результатами виборів першою стала ДІСІ, а АКЕЛ другою. Вони на обох отримали 70% та по 2 місця в Європейському парламенті. Судячи з цієї частини результатів біполярна партійна система підтвердилася. ДІКО та ЕДЕК отримали 12,28% та 9,85% відповідно. Так Демократична партія зберегла своє одне місце, а соціал-демократи спромоглися отримати очікуване місце. ЄВРОКО отримала 4,12% голосів, а КОП – 1,50%. Неявка на вибори досягла 40,60% [217].

На європейському рівні ЕРР, членом якої є ДІСІ, зайняла перше місце отримавши 36,4%, другим стали європейські соціалісти з 27,2%, ALDE стала третьою з 12%, Зелені стали четвертими, а ось ліві GUE/NGL отримали лише 5,6% і т.д. [95] Тобто загальна картина не може бути перенесена на національну

кіпрську ситуацію, а кіпріоти голосували за національну партію, а не асоціювали себе з належністю до тієї чи іншої партійної групи.

Таким чином, другі європейські вибори, не дуже відрізнялися своїм змістом від виборів 2004 р. Місця в Європарламенті на 2009-2014 рр. були знову розділені між основними партіями. Рівень неявки на вибори був також достатньо високий. На цих виборах відсоток зареєстрованих виборців, які проголосували, був на 30% нижчим у порівнянні з парламентськими виборами 2006 р. і на 13,1% нижче у порівнянні з першими європейськими виборами на острові. Такий результат підтверджує модель виборів другого рангу. Але також він є результатом невиправданих сподівань кіпрських виборців. Адже кіпріоти очікували від ЄС, що він відіграє позитивну роль у возз'єднанні острова. Результати виборів показали, що, європейські вибори перетворюються у можливість масової неявки і вираження невдоволення партійною політикою і діяльністю уряду. ДІСІ та АКЕЛ, здається, потроху оговтувалися від проблем, викликаних їхніми позиціями на референдумі 2004 р.

Європейські вибори 2014 р. стали унікальними. На це є декілька причин. Вони стали першими після набуття чинності Лісабонського договору в грудні 2009 р. Так, по-перше, зросли повноваження Європарламенту. По-друге, новий договір, також передбачає, що Рада Європи при призначенні нового президента Комісії повинна брати до уваги результат виборів Європарламенту і цей кандидат повинен бути ним схвалений. До того ж в останні роки стала більш помітною роль ЄС у фінансовій кризі. Політичні відповіді ЄС на кризу мали більш глибокий вплив на національну політику та економіку, ніж будь-коли раніше. Інший фактор – це дискусія про майбутнє Європи. Після екстреного реагування під час економічної кризи ідеї про майбутній напрямок ЄС і відносини між Брюсселем і державами-членами стояли на порядку денному. Ці фактори визначають, чому європейські вибори 2014 р. можуть по-різному вплинути на виборців у всьому Європейському Союзі [147].

Разом з особливостями цих виборів, що мали загальноєвропейський характер і витікали зі зміни правового поля так і ситуації в ЄС загалом, в

Республіці Кіпр накладалися й особливості на національному рівні. Треті вибори до Європарламенту пройшли в нестабільній ситуації Дуже важливим став вплив економічної кризи. На початок 2013 р. країна стояла на порозі неконтрольованого банкрутства. В результаті переговорів «трійка» кредиторів надала допомогу Кіпру у розмірі 10 млрд євро, але на дуже жорстких умовах. Наслідками кризи і підписання Меморандуму з «трійкою» стали жорсткі заходи економії, «стрижка» депозитів, різкий зріст безробіття та зубожіння найбільш уразливих верств населення [21]. Трансформація кіпрської економіки і соціальної структури змістили акцент у фокусі на економіку і наслідки кризи. Це також сприяло подальшому зниженню довіри до політичних інститутів.

Так і національна кіпрська проблема, яка монополізувала партійну конкуренцію в минулому, прийняли у громадських дебатах другорядну позицію. До того ж у 2012 р. з'явилася нова тема для дискусій – відкриття запасів родовищ нафти і природного газу у виключній економічній зоні Кіпру. Це питання дискутувалося ще в передвиборчій програмі до президентських виборів 2013 р. На той час воно розглядалося як можлива панацея від наслідків кризи [29]. Перед виборами 2014 р., однак, постає інша сторона питання. Відкриття вуглеводнів зробило поштовх у процесі пошуку рішення кіпрської проблеми і США взяли від англійців на себе ініціативу в керівництві процесом пошуку рішення. Це було продемонстровано на прикладі візиту віце-президента США Дж. Байдена на острів за чотири дні до виборів. Це стало прикладом того, як пошук альтернативних енергетичних маршрутів в Європі сфокусував міжнародну увагу на єдиній розділеній країні континенту [115].

Нестабільність мала прояв і в іншому. Вибори відбулися трохи більше ніж через три місяці після розпуску керівної коаліції між ДІСІ, ДІКО та ЄВРОКО. ДІКО вийшла з уряду у лютому 2014 р. у зв'язку з відновленням переговорів між лідерами грецької та турецької громад, адже «президент Н. Анастасіадіс своєю згодою з лідером турків-кіпріотів Д. Ероглу на практиці анулював передвиборчу угоду, яку він уклав з ДІКО для формування коаліції».

В результаті, коаліція втратила свою більшість у парламенті лише через один рік після формування. Це викликало урядову кризу [308].

Крім того, під час виборчої кампанії виділялися три особливості. По-перше, була представлена найбільша кількість кандидатів, які претендували на місце в Європарламенті, загалом 61 кандидат [218]. По-друге, це був перший раз, коли турки-кіпріоти могли бути обраними, а не тільки обирати. Два з турецько-кіпрських кандидатів вийшли на вибори під прапором турецько-кіпрської Соціалістичної партії Кіпру, два інших як частина політичної платформи двох громад DRASY-EYLEM, а п'ятий виступив як незалежний кандидат [257]. По-третє, це був перший раз, коли невеликі протестуючі угруповання, брали участь у європейських виборах. Серед них «Альянс громадян», Партія за права тварин, об'єднання незалежних кандидатів «Послання надії». Вони виражають різні соціальні та політичні повідомлення від тематичного порядку денного і до антипартійних кампаній. Загалом, 10 партій і 8 незалежних кандидатів взяли участь у виборах. Так, ЕДЕК об'єднався з КОП, а ДІСІ виступила разом з ЄВРОКО [115].

Громадські обговорення в період, який передував виборам, були сконцентровані на поновленні зусиль до возз'єднання острову та на боротьбі з подолання наслідків фінансової кризи. Пов'язаним зі спробами відновлення економіки стало прагнення уряду Кіпру перетворити країну на транзитний пункт енергетичних мереж Близького Сходу і ЄС. Дискусія про роль ЄС була пов'язана з наслідками Меморандуму про взаєморозуміння з «трійкою» [62].

АКЕЛ в передвиборчій кампанії засновувалася в першу чергу на Спільній декларації комуністичних європейських партій до виборів до Європейського парламенту. Пропонувався альтернативний шлях Європи, що полягав у розриві політики ЄС з неолібералізмом, мілітаризацією, централізацією влади в руках керівництва великих держав [252]. В підтвердження положень Декларації на передвиборчих зустрічах кандидати від АКЕЛ висловили свої позиції у відповідних гаслах [350].

ДІСІ також спирався в своїй кампанії в першу чергу на документи своєї європейської партійної групи. Політична програма, заснована на Декларації принципів Європейської народної партії 2014 р., визначала, що ЄС є рішенням кризи, а не її причиною. Серед напрямків діяльності були визначені: створення прийнятних умов для розвитку середнього бізнесу та сімейних підприємств, інвестиції в освіту, науку та технології, побудова соціальної ринкової економіки, контроль за міграцією і т.д. [194]. Центральною в програмі діяльності ЕРР стала теза «Ми сповнені рішучості вивести Європейський Союз із кризи» [232]. ДІСІ, за урядування якого була підписана угода з «трійкою», розуміла свою відповідальність за її наслідки і тому спрямовувала увагу на необхідність реформ.

ДІКО представила детальну програму дій, яка торкалася повсякденного життя і кіпрської проблеми, нових проблемних питань. Серед положень можна виділити вимоги Європейського Союзу бути підзвітним представникам народів Європи, впровадження «кодексу поведінки» банків, вимога прозорості у політичному житті, прозорості фінансування політичних партій. Особлива увага приділялася енергетичним питанням: «Ми прагнемо, щоб Кіпр став енергетичним центром регіону з будівництвом терміналу скраплення природного газу, щоб покрити самостійно наші потреби і налагодити експорт зрідженого природного газу як основної форми природного газу в Європі» [287].

Соціал-демократи виступили на цих виборах разом з зеленими. Лідер ЕДЕК Я. Оміру заявив, що ці вибори є з одного боку, дорогою економії і виснажливої бюджетної дисципліни, якою спрямували Європу праві, а з іншого боку, це шлях інвестицій, економічного зростання, соціальної згуртованості та солідарності, який пропонують і підтримують політичні сили європейських соціалістів і європейських зелених [218]. Кандидат від ЕДЕК Д. Пападакіс заявляв про боротьбу за прогресивний напрямок Європи, далекий від логіки неоліберальної економії [306].

Радикальні погляди ЕЛАМ могли привернути увагу виборців в умовах жорсткої економії і невдалих спроб врегулювати кіпрську проблему. Тому партія активно працювала протягом передвиборчої кампанії з частими інтерв'ю та виступами кандидатів від партії. Програма була побудована в більшій мірі на критиці існуючої системи на Кіпрі і в ЄС, а також на вимогах і загальних тезах, аніж на конкретних пропозиціях. Першочергова увага, приділялася кіпрській проблемі з вимогою припинити переговори засновані на федеральній перспективі вирішення, а також блокувати вступ Туреччини в ЄС. Другою темою стала економічна криза, в рамках якої ЕЛАМ вимагав виходу з Меморандуму і покарання тих, хто призвів до такого економічного стану. Традиційно важливе місце серед положень праворадикальних партій зайняла тема міграції, в рамках якої вимагалось визначити рамки для мігрантів з країн ЄС, вислати всіх нелегальних мігрантів [285].

Популістські новостворені партії «Альянс громадян» та «Послання надії» виступали з критикою існуючої системи. Позиції «Альянсу громадян» ґрунтувалися на критиці ЄС і меморандуму. Партія представляла себе як патріотичну силу модернізації, яка бореться щоб захистити соціальну згуртованість, вразливі групи населення та державу і її інститути [233].

Таким чином, можна виділити загальну характеристику політичних програм партій. Ліві сили (АКЕЛ та ЕДЕК) засновувалися на критиці неолібералізму та правих сил. Праві сили і центристи (ДІСІ та ДІКО) зосередили свої програми на конкретних пропозиціях для виходу із кризи. Загалом публічні дебати сконцентрувалися знову на питаннях національного, а не європейського рівня. В основному дискусія оберталася навколо прийняття Кіпром угоди з «трійкою» і глибокої недовіри громадян до політичних інститутів. Тим не менш, це був перший раз, коли «європейське питання» зіграло невелику роль у будь-якому типі виборчої кампанії на Кіпрі. Гнів на ЄС призвів до значного сплеску громадського євроскептицизму. Тим не менш, це не було відображено в жодній партійній програмі, крім АКЕЛ.

За результатами виборів ДІСІ отримала 37,57% та 2 місця, АКЕЛ – 26,98% і 2 місця, ДІКО – 10,83% і 1 місце, ЕДЕК-КОП – 7,68% і 1 місце, «Альянс громадян» – 6,78%, «Послання надії» – 3,83%, ЕЛАМ – 2,69% та інші, які отримали менше ніж 1% [96].

Аналізуючи результати виборів, зазначимо, що, деякі дослідники, стверджують, що європейські вибори, як правило, характеризується тим, що виборці карають владну партію за її помилки [105]. У виборах на Кіпрі 2014 р. виборці, здається, покарали партію, але не владну, а колишню урядову партію АКЕЛ. Зберігаючи свої два місця, АКЕЛ втратила 8% своєї частки голосів виборців [89]. Партія була не в змозі подолати проблеми, викликані п'ятирічним президентством Д. Хрістофіаса. В той самий час урядова ДІСІ отримала впевнену перемогу отримавши найбільший результат у своїй історії. Такий успіх може пояснюватися представленням кандидатів з різними поглядами для задоволення суперечливих поглядів серед свого електорату, а також виходом на вибори єдиним фронтом з ЄВРОКО, яка на виборах 2009 р. отримала 4,2%. Тим не менше, попри сукупні втрати, ДІСІ і АКЕЛ продовжували становити більшість на Кіпрі, та об'єднували 65% виборців.

ДІКО продовжувала втрачати підтримку. Найбільшою проблемою партії була її внутрішньопартійна криза, яка виникла в 2013 р. [211]. Після виборів М. Кароян розкритикував керівництво партії за низький результат та закликав подолати розколи у партії [266]. ЕДЕК зуміла утримати своє місце у Європарламенті, але вона все ще втрачала свій електорат. Можливо саме союз з КОП врятував партію. А популістські заклики «Альянсу громадян» та «Послання надії» знайшли своїх виборців і їхні результати були достатньо близькими до ЕДЕК. Результат Національного народного фронту (ЕЛАМ) став сюрпризом цих виборів. Крайня права партія відчутно збільшила свою частку голосів, що продемонструвало загальні тенденції характерні для ЄС. Е. Іоанну представляє ЕЛАМ як партію з сильною популістською антисистемною риторикою і пояснює, що успіх популістських партій виходить за межі економічної кризи, родючий ґрунт для зростання правих популістів пропонує

загальна ситуація в Європі [106]. До того ж, слід зазначити, що нові партії сигналізували про основні течії альтернативних і додаткових питань, які досі були виключені з кіпрської політики. Вони також являють собою ще один прояв проблем в партійній системі країни, а для деяких громадян – це альтернативний канал для вираження свого невдоволення основними партіями.

В порівнянні з загальноєвропейським результатами як і на попередніх виборах до Європарламенту можемо констатувати їхню розбіжність з кіпрськими. Адже серед європейських партійних груп найбільшою підтримкою відзначилися EPP, до якої належить ДІСІ, S&D, до якої належать ДІКО та ЕДЕК, а GUE/NGL, до якої належить АКЕЛ, зайняла лише п'яте місце [96]. В Республіці Кіпр лідерами стали EPP та GUE/NGL, а члени S&D зайняли третє і четверте місця.

Всі перераховані вище фактори є, однак, вторинними факторами по відношенню до високого рівня неявки, що становить найбільш важливий аспект цих виборів. Адже від голосування відмовилися 56,03% кіпрських виборців (загальноєвропейський показник неявки склав 57%). З цього приводу наведемо данні останнього Євробарометру 2014 р. Кіпріоти показали величезну недовіру до їхніх політичних партій (91%), таким чином, відкриваючи приховану інституційну кризу. Що стосується ЄС, кіпріоти вважають, що він несе відповідальність за жорстку економію (77%) [345].

Таким чином, і на перший погляд, давно стабільна кіпрська партійна система ще раз показала дивовижну стійкість. Розподіл місць залишився таким же як і в 2009 р. В той же час маленькі молоді партії, такі як «Альянс громадян», «Послання надії» та ЕЛАМ заклали базис для потенційного представництва в Палаті представників. Динаміка змін останніх років ставала все більш помітною, хоча ще не відображалася в партійній системі. Найбільш суттєва зміна відноситься до триваючого підвищення рівня неявки на вибори.

Отже, проаналізувавши участь кіпрських партій в виборах до Європарламенту, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, вибори до Європейського парламенту стали новим напрямом діяльності політичних партій

Республіки Кіпр. Аналіз цих виборів на Кіпрі переконливо свідчить, що їх можна віднести до виборів другого рангу. По-друге, результати європейських виборів на Кіпрі підтверджують стабільність кіпрської партійної системи. Чотири основні партії ДІСІ, АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК ділять між собою шість відведених для Кіпру місць. До того ж вибори до Європарламенту не внесли великих змін до політичних програм партій. Лише тільки на виборах 2014 р. кіпрські партії почали розглядати питання майбутнього Європи, і це внаслідок кризи та необхідності виходу з неї. З іншого боку, вибори до Європарламенту стали фундаментом для маленьких молодих партій, як у 2014 р. «Альянс громадян», «Послання надії» та ЕЛАМ, для потенційного представництва в Палаті представників. Ці два фактори, загалом, визначають неоднозначність впливу виборів до Європейського парламенту на кіпрську партійну систему. По-третє, характерною для європейських виборів на Кіпрі стає високий рівень неявки на вибори, яка з кожним роком зростала. Це можна пояснити розчаруванням в ЄС. Адже в 2014 р., враховуючи відсутність прогресу з національного питання, а також через наслідки Меморандуму про взаєморозуміння кіпріоти зрозуміли невиправданість своїх надій та неефективність політики ЄС. Але з іншого боку є зневіра і недовіра до існуючих політичних партій. В таких умовах передбачаємо можливі зміни в партійній системі з послідовним збільшенням підтримки нових політичних об'єднань, можливо більш крайніх, як наприклад ЕЛАМ.

3.4. Партійна система Республіки Кіпр в контексті євроінтеграції і проблеми возз'єднання країни: досвід для України

Євроінтеграція є головним зовнішньополітичним пріоритетом для України. Від часу проголошення незалежності вона поступово наближалася до європейських цінностей. На якісно новий етап у формат політичної асоціації й економічної інтеграції відносини між Україною та ЄС перейшли в 2014 р. після підписання Угоди про асоціацію. В цей же період Україна в результаті російської агресії проти суверенітету і територіальної цілісності постала перед

проблемою возз'єднання країни. Російсько-український конфлікт став загрозою європейській безпеці та реалізації євроінтеграційного курсу нашої країни. Для протистояння загрозі важливою є наявність міжнародного досвіду, пов'язаного з такою ситуацією. В цьому контексті особливий інтерес може представляти досвід Республіки Кіпр, яка здійснювала кроки до членства в ЄС за наявності невирішеного конфлікту.

Слід зазначити, що кіпрське питання являє собою одне з найскладніших явищ в сучасній світовій політиці з високим рівнем напруги та загрозою регіональній і міжнародній безпеці. Проблема возз'єднання острова, розділ якого відбувся ще в 1974 р., постає першочерговим питанням кіпрського порядку денного, адже ані сторони конфлікту, ані міжнародна спільнота, в тому числі і Європейський Союз, досі не можуть знайти рішення і модель возз'єднання країни. Для кіпріотів ця проблема включає не тільки питання визволення певних територій від іноземного військового контингенту, але і проблему біженців, відновлення культурної спадщини, повернення населення до своїх домівок і т.д. Тому її вирішенням на державному рівні займаються і виконавча влада в обличчі президента Республіки Кіпр і законодавча влада в обличчі Палати представників. З урахуванням кіпрської політичної культури та особливого місця політичних партій в кіпрській політичній системі саме позиції і діяльність партій стають визначними в питанні вибору курсу у вирішенні національної проблеми і возз'єднанні країни. Багаторічний досвід діяльності, накопичений партіями Республіки Кіпр, пов'язаний з вирішенням проблеми об'єднання країни може стати корисним для інших країн, які стали жертвами збройної агресії та мають невирішену територіальну проблему пов'язану з окупацією окремих районів.

Цей досвід є надзвичайно актуальним і може мати практичне значення для України в силу схожості цих конфліктів. Російсько-український конфлікт становить не тільки політико-дипломатичне і військово протистояння двох країн, але і гостре протистояння на глобальному рівні по лінії Захід-Росія [35]. Подібність з кіпрською проблемою знаходить відображення в декількох

аспектах. В першу чергу це те, що Україна, як і Кіпр, має вигідне геополітичне і геостратегічне положення на перетині різних культур і менталітетів, на кордонах областей інтересів світових полюсів сили. Причинами конфліктів на території обох країн стали геополітичні амбіції сусідніх більш великих держав Туреччини і Росії відповідно, серйозні сперечання між центральними і регіональними елітами, прагнення певної групи населення (за етнічною або територіальною ознакою) розширити свої права і вплив коштом іншої країни (знову ж таки Туреччини і Росії). Крім того в обох випадках мають місце втручання у внутрішні справи держави-гаранта незалежності країни, присутність іноземних військових сил на державній території, спроби суверенізації окупованих територій, відмова від військового вирішення проблеми і будування переговорів на основі мирного діалогу, курс на євроінтеграцію навіть в умовах конфлікту [38]. Також в обох випадках спроби міжнародної спільноти з врегулювання конфлікту виявилися безрезультатними. Хоча в кіпрській проблемі важливим гравцем була ООН, яка не тільки визнала факт військової агресії, але і висувала свої пропозиції та плани з врегулювання. У випадку України ООН не виконує якихось істотних функцій, крім гуманітарної, Парламентська асамблея Ради Європи / ПАРЄ засудила агресію Росії [4].

Звертаючись до можливостей використання досвіду партій Республіки Кіпр слід розглянути самі партійні системи країн, в рамках яких функціонують українські і кіпрські партії. З одного боку і в Україні і в Республіці Кіпр партійна система є багатопартійною, яка протягом певного періоду приймала форму системи поміркованого плюралізму. Спільним також є поширення популізму загалом і посилення позицій популістських партій. Економічна ситуація в обох країнах сприяє створенню передумов для використання в політиці популістської риторики і методів. Політичні сили звертаються не до конкретного виборця чи групи громадян, а до народу загалом, простих людей, що протиставляються еліті, обіцяють швидкі зміни, не говорячи про конкретні кроки і шляхи досягнення покращення. Підкреслимо, що в рамках цього

питання мова йде не тільки про новоутворені популістські партії, а також про поширення використання популістських гасел усіма партіями, як наприклад протягом виборчих кампаній 2012 р. і 2014 р. в Україні [28].

Але безперечно є і розбіжності, що відрізняють партійні системи країн. Виділимо головну з них. Кіпрська партійна система створювалася та розвивалася за класичним розмежуванням між лівими і правими політичними силами. Основні партії є ідеологічними, традиційними представниками того чи іншого напрямку політико-ідеологічного спектра. В Україні ж ситуація інша, партії будуються не навколо певних ідеологічних поглядів, а навколо інтересів певних олігархічних кланів. Ідеологія переважною більшістю партій України використовується лише в електоральних цілях і в боротьбі за владу стає лише складовою частиною виборчої стратегії, яка не має першочергового значення. Цей фактор стає найвагомим і визначає таким чином різницю характеру не тільки самих партій, але і відносин в рамках партійної системи в Україні і Республіці Кіпр. Отже, кажучи про можливість використання кіпрського досвіду українськими партіями слід враховувати як схожість ситуацій, так і різницю.

Таким чином, аналізуючи досвід розвитку кіпрської партійної системи в контексті євроінтеграції і боротьби за возз'єднання країни, слід визначити декілька окремих напрямів.

Враховуючи важливість питання фінансування партій перш за все слід виділити перший напрям – регулювання партійних фінансів. Як вже зазначалося в Республіці Кіпр це питання було включено до порядку денного лише з 1990-х рр. до прийняття в 2011 р. першого законодавчого акту, що регулював фінансові питання діяльності партій, «Закону про реєстрацію, фінансування політичних партій та інші подібні питання після проголошення курсу на євроінтеграцію». Тобто цей процес пов'язаний з проголошенням курсу на євроінтеграцію та необхідністю наближення до європейських норм і стандартів. В Україні це питання стало активно порушуватися лише протягом останніх років, коли почали впроваджуватися зміни до законодавства

спрямовані на прозорість фінансування політичних партій і виборчих кампаній. Такі нововведення мали місце в першу чергу в рамках боротьби з корупцією, яка є національною проблемою як для українців так і для кіпріотів і обов'язковою умовою євроінтеграції країни. Отже, в Україні ще в 2011 р. група GRECO визначила головні недоліки та надала пропозиції, але лише в жовтні 2014 р. було прийнято Антикорупційну стратегію на 2014-2017 роки, яка включала також положення стосовно політичних партій (запровадження прямого державного фінансування діяльності політичних партій, визначення вимог щодо прозорості поточного фінансування партій, чітке регламентування здійснення і встановлення обмежень пожертв і дарунків партіям, визначення змісту і форми річних звітів політичних партій). У 2015 р. Верховна Рада підтримала проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», що передбачав фінансування статутної діяльності політичних партій за кошти державного бюджету та торкався і інших питань, порушених Антикорупційною стратегією [28]. Практична реалізація цих законодавчих ініціатив відбувається з моменту набуття чинності Закону 1 липня 2016 р. В цьому контексті може бути використаний приклад вдосконалення кіпрського законодавства у відповідності до зауважень GRECO. Адже, на наш погляд, законодавство Республіки Кіпр щодо фінансування політичних партій є більш ефективним в питанні державного контролю за партійними фінансами. В тому числі це може стосуватися запровадження більш чітких вимог до прозорості системи моніторингу фінансів виборчих кампаній, публікації партійних фінансових звітів та рахунків тощо.

Наступний напрям розвитку партійної системи торкається програмного курсу партій проголошеного в партійних документах, а також в рамках передвиборчих кампаній. Окремі аспекти цього питання вже розглядалися в попередніх розділах нашого дослідження, тому тут визначимо лише загальні риси. Перш за все слід підкреслити, що кіпрська проблема залишалася одним з найважливіших питань порядку денного для партій. Деякі з них навіть

визначали в своїх статутах, що метою створення партії була необхідність вирішення національної проблеми і що вона посідає особливе місце серед системи цінностей партії (ЕДЕК) [245], в декларації принципів справедливе вирішення проблеми ставилося на перше місце (ДІСІ) [193], а деякі партії створювалися шляхом відділення від інших на основі різниці позицій з кіпрської проблеми (ЄВРОКО) [222] і т.д. Водночас кіпрські партії в своїй риторичі об'єднали вступ до ЄС з вирішенням кіпрської проблеми в єдиний інтегрований напрямок. Тут мається на увазі те, що Європейський Союз розглядався як каталізатор у вирішенні конфлікту. Слід зазначити, що тільки ДІСІ підтримувала курс на євроінтеграцію острова від самого створення партії, про що свідчать відповідні положення її програмних засад. АКЕЛ була єдиною партією, яка не підтримувала курс на Європу, але змінила свою позицію, розглядаючи вступ до ЄС позитивно в більшій мірі через необхідність вирішення конфлікту. Також політичні партії пов'язують вирішення кіпрської проблеми з питаннями євроінтеграційного курсу Туреччини, участі Кіпру в Європейській політиці безпеки та оборони, НАТО і т.д.

Важливим є також однакове бачення партіями кіпрської проблеми, як проблеми вторгнення і окупації, а також необхідність її вирішення саме мирним шляхом після демілітаризації і виведення окупаційних військ. Партії Кіпру могли слугувати також прикладом з огляду на те що більшість з них підтримували одну і ту ж саму модель об'єднання країни у вигляді двозональної федерації двох громад. Однак загальмований процес пошуку шляхів виходу з кризи після військового конфлікту, що призвело до замороження ситуації на десятиліття, а також зростання націоналістичних ідей на фоні загальноєвропейських тенденцій, сприяли зміні ситуації. Першим проявом цього стали позиції партій з плану Аннана. А зараз, коли проходять предметні переговори між турецько-кіпрською і грецько-кіпрською сторонами, явною стала відсутність серед кіпрських партій єдності у баченні форми майбутнього об'єданого Кіпру, коли частина з них визначає федеральну форму правління в об'єданому Кіпрі найбільш життєздатною, а інша частина

відмовляється від цього варіанту на користь унітарної держави. Така ситуація сильно ускладнює переговорний процес і віддаляє перспективи возз'єднання. Це може стати предметом аналізу для українських партій, особливо з огляду на негативний кіпрський досвід. Адже в Україні ситуація ускладнюється тим, що відхиляючи ідеї возз'єднання в формі федеральної держави, критикуючи Мінські домовленості, а також відмовляючись від військового вирішення проблеми возз'єднання країни, українські партії в той же час не пропонують альтернативного рішення.

Парламентська дипломатія виступає окремим видом роботи партій, досвід якої може перейняти Україна. Робота в парламенті є основною формою діяльності політичних партій. Саме тому на шляху до членства в ЄС і вирішення кіпрської проблеми кіпрські партії використовували в першу чергу цей ресурс, а саме парламентську дипломатію. Після розділу острова в 1974 р. першими проявами парламентської активності на Кіпрі стала реінтеграція до ПАРЄ в 1983 р. Кіпрські депутати робили зусилля щоб викликати розуміння і співчуття до важкого становища кіпрської проблеми. Парламент Республіки Кіпр був також представлений в рамках таких інститутів як Парламентська асоціація Співдружності націй, Парламентська асамблея ОБСЄ, Міжпарламентський союз, які також зіграли свою роль в зусиллях Кіпру, щодо пошуку вирішення проблеми розділу і окупації острова. Особливо активно парламентська дипломатія на Кіпрі почала працювати саме в період переговорів щодо вступу Республіки Кіпр до ЄС наприкінці 1990-х і на початку 2000-х рр. Центральне місце отримали двосторонні відносини з іншими національними парламентами і особливо національними парламентами держав-членів ЄС, а також багатосторонні відносини між Палатою представників і ЄС, в основному Європейським парламентом. Ці два аспекти стали дуже важливими в контексті подачі Кіпром заявки на вступ до ЄС і початку переговорів 1998 р.

Кажучи про двосторонні відносини, слід зазначити, що за винятком Великобританії і Греції більшість інших національних парламентів ЄС тільки

наприкінці 1990 – початку 2000-х рр. почали торкатися кіпрської проблеми і в основному через питання про розширення ЄС. Ближче до вступу Республіки Кіпр в ЄС цей інтерес ставав більшим. Отже, міжнародні зусилля кіпрського парламенту і кіпрських партій, зокрема з проблеми возз'єднання країни, мали свій прояв в наступних заходах: візити на Кіпр так званих «груп дружби» з інших національних парламентів як з країн членів ЄС так і з країн-кандидатів на вступ; відвідування Нікосії парламентарями, будь то голова або заступник голови парламенту, голови профільних комітетів; візити за кордон і до країн-членів ЄС голови кіпрського парламенту або депутатів, представників різних партій [145].

Традиційно союзником Кіпру і його парламенту є грецький парламент. Крім традиційної історичної близькості, це засновується на тісних зв'язках між партіями обох країн, аналогії можна провести між кіпрською АКЕЛ та Комуністичною партією Греції, кіпрською ЕДЕК і грецькою ПАСОК, кіпрською ДІСІ і грецькою Новою демократією. Ці особливі відносини знайшли своє відображення в офіційній політиці Греції та Кіпру і були відкрито визнані в контексті прийняття на початку 1990 р. доктрини «єдиного оборонного простору». Доктрина є практичним підтвердженням того, що напад на Кіпр буде являти собою привід для війни для Греції [170]. Також важливим аспектом зусиль грецьких парламентарів став випуск книги про руйнування культурної спадщини на окупованих територіях в Північному Кіпрі в 1998 р. Загалом ситуація навколо кіпрської проблеми була б набагато гіршою без підтримки Греції особливо в рамках ЄС. Всі інші національні парламенти країн ЄС також мали справу з кіпрською проблемою. Так, наприклад, протягом 1998-2002 р. чотири кіпрські парламентарі, а також Комітет Палати представників у справах ЄС відвідали Німеччину в рамках зустрічей з головою Бундестагу, членами його комітету з питань ЄС і Генеральним секретарем Міністерства закордонних справ Німеччини. Парламентарі Великобританії (в тому числі депутати Європарламенту) належать до групи Друзів Кіпру, яка прагне знайти спільну мову на острові. Позиція провідних політичних партій в парламенті

Великобританії полягала в підтримці вступу острову до ЄС або з вирішеною національною проблемою або без неї. Що стосується Франції, то у жовтні 2001 р. кіпрські депутати відвідали Францію і зустрілися з Комітетом із закордонних справ Сенату Франції. Крім того, депутати від ДІСІ зустрілися з політиками і парламентарями з партій UDF і RPR. Візит у відповідь відбувся в березні 2002 р. в Нікосії. Французький парламент опублікував у травні новий звіт про розширення, що включав і Кіпр і загалом був схильним до вступу острову в ідеалі об'єднанням, але не виключав і приєднання де-факто розділеного (але де-юре об'єднаного) острову. По відношенню до Іспанії, то тут мали більше значення особисті зв'язки. Це стосується не тільки депутатів, але це може бути Генеральний секретар або інші посадова особа певної політичної партії. Так, наприклад, ДІСІ, що має відмінні зв'язку з ЕРР. Іншими прикладами налагодження кіпрськими партіями двосторонніх відносин є присутність політиків на з'їздах партій. Так 9 лютого 2002 р. кіпрський політик В. Ліссарідіс, в минулому голова ЕДЕК, був присутнім на молодіжному конгресі ПАСОК в Греції, де було представлено багато плакатів на користь «вільного Кіпру» [145].

Відносини з ЄС і Європейським парламентом в рамках парламентської дипломатії мали форму зв'язків з європейськими партіями і роботи Об'єднаного парламентського комітету ЄС-Кіпр / JPC (Joint Parliamentary Committee). Ще до вступу до ЄС основні кіпрські партії налагодили контакти з партіями і політичними угрупованнями ЄС, що було важливим і загалом кажучи і зокрема стосовно перспективи євроінтеграції країни. Отже, ДІСІ мала найдовші постійні зв'язки з партіями ЄС. Вона є членом Європейської народної партії / ЕРР, а також належить до групи ЕРР в Європарламенті. ЕДЕК належить до Європейської соціалістичної партії / PES. АКЕЛ пов'язана з комуністичною групою в Європарламенті. Рух за екологію та охорону навколишнього середовища / КОП належить до європейського і міжнародного угруповання Зелених. Такі зв'язки в більшості своїй використовувалися кіпрськими партіями як з огляду політики ЄС щодо кіпрської проблеми, так і з огляду на питання

відносини ЄС з Туреччиною. Мається на увазі можливість кіпрської сторони звертати увагу європейських парламентарів на питання порушення Туреччиною прав людини і тим самим впливати на перспективи приєднання Туреччини до ЄС [112].

Об'єднаний парламентський комітет ЄС-Кіпр / JPC, створений в 1992 р., займався в основному кіпрською проблемою і звичайно ж вступом Кіпру до Європейського Союзу. Він складався з дванадцяти членів Європарламенту і такої ж кількості членів Палати представників. Функціонування JPC передбачало два засідання щороку, одне в Брюсселі, а інше на Кіпрі [151]. Більшістю парламентарів і партій на початку 2000-х рр. широко розглядався як надзвичайно важливий форум, який в порівнянні з ПАРЄ не страждав від антагонізму. Загалом JPC займав позицію за приєднання Кіпру до ЄС і за вирішення кіпрської проблеми відповідно до резолюцій ООН і угод 1977 і 1979 рр. на користь федерального устрою об'єднаного Кіпру. При цьому за результатами роботи Комітету за оцінкою депутатів від ДІСІ найбільш добре налаштованими до Кіпру були соціалісти PES і праві EPP, а ліберали, зелені і євродепутати крайніх правих сил розглядалися як особливо проблематичні і відкрита для турецької пропаганди. До того ж саме особисті контакти партійних діячів мали дуже важливе значення в питанні позитивного ставлення до Кіпру. В цьому контексті у налагодженні особистих контактів відігравали свою роль і знання кіпрськими парламентарями іноземних мов [145].

Отже, ключовим елементом кіпрської парламентської дипломатії був її взаємодоповнюючий характер. Тобто одна з форм парламентської діяльності впливає на інші подібні форми. Слід відзначити, що тут мають важливе значення формальні і неформальні механізми, оскільки всі вони засновані на особистих контактах. Для України такий досвід активної роботи партій в рамках парламенту з налагодження взаємозв'язків з парламентами, партіями і політичними діячами інших країн, а також з міжнародними інститутами має стати корисним для того, щоб сприяти підтримці міжнародною спільнотою України на шляху до членства в ЄС та її територіальної цілісності, донести

об'єктивну інформацію щодо подій на Донбасі і подолати наслідки інформаційної війни проти нашої країни. Особливого значення набуває цей аспект зважаючи на поєднання євроінтеграційного курсу і невирішеної проблеми вторгнення, окупації і фактичного розділу країни. Адже ситуація з Кіпром в цьому випадку може вважатися прецедентом, коли за умови виконання всіх вимог ЄС щодо відповідності певним стандартам, територіальна проблема може не бути перешкодою на шляху до приєднання до союзу.

Функціонування Національної ради є іншим напрямом діяльності кіпрських партій в питанні возз'єднання країни. Національна рада (Εθνικό Συμβούλιο) була створена після турецького вторгнення в 1975 р. у складі представників виконавчої влади (президента, трьох представників уряду: міністр закордонних справ, генеральний прокурор, речник уряду), а також з представників політичних партій (по два від кожної, лідер партії і ще один з членів), що мають представництво в парламенті. Рада створювалася як президентський консультативний орган з метою розроблення спільної позиції по кіпрській проблемі серед грецько-кіпрської громади [145]. До того ж таким чином президент був в курсі позицій політичних партій та їхньої можливої реакції в різних ситуаціях. У зв'язку з тим, що Рада функціонує як неофіційний орган, вона не має ані адміністративного персоналу, ані фінансових ресурсів. На відміну від аналогічних установ, які включають сильне виконавче представництво, наприклад, Рада національної безпеки США, Національна рада є більш партійно-політичною за своєю природою. В умовах президентської форми правління в Республіці Кіпр партії використовували раду як додаткову форму дипломатії, як додатковий ресурс впливу і збільшення своєї ролі в політичній системі. Тобто Національна рада грає роль сполучної ланки між виконавчою владою і парламентом.

Такий формат функціонування НР робить дуже залежною ефективність її діяльності від рівня партійної узгодженості або конфронтації. Так, наприклад, протягом 1985-1988 рр. рада де-факто була дезактивована через інтенсивну партійну боротьбу, хоча зазвичай збиралася кожного місяця для проведення

консультацій. Партіям вдалося досягти майже одностайної згоди лише з двох суттєвих питань: наприкінці 1970-х рр. щодо формату возз'єднання країни в двозональну федерацію двох громад, а також в 1989 р. коли вони погодилися з рамками для вирішення кіпрської проблеми на основі рівності двох громад [117]. Одностайність політичних партій залишається важко досяжною. З огляду на те, що протягом 1980-х - початку 1990-х рр. до кіпрського парламенту входило чотири основні партії, а тому і в НР брали участь представники чотирьох партій, після початку процесу євроінтеграції країни разом зі збільшення партій в парламенті досягнення компромісу між партіями в рамках Ради стає ще більш складним. Адже за підсумками останніх виборів парламентське представництво, а відповідно і право участі в Раді мають вже вісім партій. Однак не тільки збільшена численність впливає на її силу і ефективність, але і різниця точок зору її членів. Особливо це стосується ультраправого Національного народного фронту/ЕЛІАМ, який вперше пройшов до Палати представників у 2016 р. Крім того, динаміка, що лежить в основі партійної конкуренції, особливо в періоди передвиборчих кампаній, далі перешкоджає зусиллям по досягненню консенсусу.

В ситуації, яку переживає останнім часом кіпрська партійна система, політична апатія і недовіра до основних інститутів національної демократичної системи на фоні економічної кризи ще більше посилюються. В результаті зменшується і довіра населення Національній раді. З іншого боку поширення процесу європеїзації мало вплив на Національну раду за трьома різними напрямками: по-перше, звуження державного суверенітету підриває владу уряду і партій, а отже ставить під загрозу їх легітимацію; по-друге, просування ЄС ідей громадянського суспільства, яке поступово змінює політичну культуру острову; по-третє, залучення Європи до участі в переговорах щодо кіпрської проблеми. Однак не зважаючи на це, Рада не має прямого відношення до ЄС. Сума перерахованих факторів лише вказує на нову політичну культуру, в якій колись сильні інститути втрачають свою впливовість, а користь нових, менш традиційних політичних діячів, таких як організації громадянського суспільства

та засоби масової інформації, а також механізми ЄС. Це вказує на відхід від інституційного плюралізму. В цьому контексті на перший план виходить питання про корисність і перспективність діяльності Національної ради в сучасній політичній ситуації на Кіпрі. З одного боку, поки кіпрська проблема залишається невирішеною і продовжує бути пріоритетною в політичному порядку денному, існують передумови для того щоб Національна рада відіграла активну і впливову роль в переговорному процесі. Але з іншого боку, той факт, що економічна криза зайняла центральне місце в кіпрській політиці, і зменшення довіри і авторитетності як ради, так і зокрема президента і партій, може сприяти баченню Національної ради як непотрібного інституту. На думку Я. Кацурідеса, для того, щоб Рада мала значущість, вирішальне значення має отримання легітимності, прямої або непрямої. Національна рада повинна показати можливість досягнення мінімального консенсусу між політичними силами, адаптуватися до умов, що змінюються, стати більш ефективною з точки зору досягнення єдиної позиції грецько-кіпрської сторони з кіпрської проблеми [117]. Все це стає особливо актуальним в сучасних умовах, коли активізація переговорного процесу між лідерами грецької та турецької громад Кіпру Н. Анастасіадісом і М. Акінджи активізувалися і дійшли до небаченого раніше зсуву і домовленостей з певних питань воз'єднання країни.

В умовах української політики слід чітко відрізнити як реальні шанси ефективного функціонування такого інституту, так і можливі перешкоди на шляху до консенсусу партій для досягнення того чи іншого рішення. За основу може бути взята сама ідея запровадження такої форми взаємодії українських політичних партій щодо узгодження позицій з вирішення конфлікту для якнайшвидшого воз'єднання країни і можливості вступу до ЄС. Однак методи діяльності інституту, його відносини з іншими політичними інститутами можуть різнитися та бути адаптовані до національного характеру та особливостей ситуації в Україні для досягнення ефективності роботи. Модель Національної ради в українських реаліях може бути використана партіями також в контексті питання про демократичний контроль політики з вирішення

національної проблеми, вона може стати не просто інститутом діалогу, але і, наприклад, формою участі громадянського суспільства.

Зближення з турками-кіпріотами є ще одним прикладом діяльності партій по курсу на об'єднання країни в контексті євроінтеграції. В умовах розділу країни для її возз'єднання важливим стають не тільки певні політичні кроки та переговори на міжнародному рівні. Важливим стає в першу чергу зближення народу в його бажанні об'єднатися. В ситуації на Кіпрі співпраця греків-кіпріотів і турків-кіпріотів в перші роки окупації була ускладнена недавньою пам'яттю протистояння та різним розумінням того як досягти мети самовизначення, індивідуальних прав і безпеки своєї громади. Євроінтеграційний курс Кіпру вплинув на стимули до зближення і переговорні позиції сторін. Так, одним із головних аргументів для АКЕЛ у визначенні позиції партії до євроінтеграції країни було позитивне ставлення переважної більшості турецько-кіпрської громади до ЄС, що могло виступати як чинник згуртування для об'єднання острова. Перші переговори за круглим столом між лідерами партій обох громад пройшли в 1989 р. Поступово населення двох громад зближалося, чому сприяли спільні заходи, організовані в основному АКЕЛ і її молодіжною організацією ЕДОН. Всі інші партії знайшли себе в процесі налагодження контактів в рамках двосторонніх зустрічей, де обговорювалися всі аспекти об'єднання.

Турки-кіпріоти бачили в ЄС спосіб вирватися з ізоляції, нав'язаної після турецького вторгнення в 1974 р. і, таким чином, можливість підвищення рівня життя, зниження рівня безробіття і використання всіх переваг європейських громадян. Це прослідковувалося в заявах багатьох турецько-кіпрських політиків і була продемонстрована в бажанні турків-кіпріотів знайти рішення проблеми і увійти до ЄС разом із греками-кіпріотами. Грецько-кіпрські партії також вказували на великий вплив євроінтеграційного курсу Кіпру на знаходження способів спілкування з турками-кіпріотами.

ЄС також сприяв співробітництву між громадами і здійснював тиск на вирішення проблеми з тим, щоб до співтовариства увійшла єдина країна. Було

ясно вказано на те, що в разі врегулювання конфлікту окупованій північній частині буде надана допомога з фондів ЄС щоб зрівняти економічний стан з розвинутим півднем. Вищезазначені фактори здійснювали тиск на всі політичні сили Республіки Кіпр, навіть на ті, що без особливого бажання (ДІКО, ЕДЕК), а іноді і ворожо (ДІСІ) ставилися до турків-кіпріотів. Зараз багато двосторонніх заходів і спільних зустрічей організовується між партіями обох громад. У 2002 р. ДІСІ вперше запросила турецько-кіпрські політичні партії на свій з'їзд. Всі політичні партії створили внутрішні структури для просування і сприяння розвитку таких зав'язків. Крім АКЕЛ, що має офіс зі зближення двох громад ще з 1974 р. всі інші партії створювали секретаріати, що займалися цим питанням, набагато пізніше, лише наприкінці 1990-х – початку 2000-х рр. пристосовуючись до загального тиску і тенденцій [112].

Ці кроки сприяли не тільки налагодженню контактів між партіями двох громад, але і призводили до складання загального бачення населенням обох частин острова, що саме їхнє порозуміння з питань безпеки, прав людини і т.д. може дати надію на об'єднання з урахуванням інтересів всіх кіпріотів. На цій основі турецька і грецька громади неодноразово робили спроби домовитися одна з одною шляхом саме прямих переговорів, що і стали основною формою діалогу з питання об'єднання Кіпру.

Отже, досвід Кіпру з питання зближення з турецько-кіпрською громадою може бути використаний українськими партіями і стати основою їхньої політики з возз'єднання країни. Діяльність зі зближення саме з населенням окупованого Донбасу може вплинути на громадську думку в регіоні, сприяти переходу переговорів на новий рівень.

Таким чином, питання євроінтеграції, що нерозривно пов'язується з вирішенням кіпрської проблеми та возз'єднанням країни, є важливим фактором, що впливає на функціонування партійної системи Республіки Кіпр. Близькість ситуації з Україною і деякі спільні характеристики партійних систем дають змогу використовувати кіпрський досвід в українських реаліях. Моделі розвитку партійної системи і форми діяльності кіпрських партій, які можуть

бути запроваджені в українській практиці, стосуються як регулювання партійних фінансів, загального програмного курсу партій, активізації парламентської дипломатії, так і діяльності партій, що знаходить відображення у роботі в рамках Національної ради, політиці зближення з турецько-кіпрською громадою. Кожна з цих форм при цьому може стати окремим самодостатнім вектором політики, а з іншого всі вони можуть взаємодоповнювати один одного, що ми можемо спостерігати на Кіпрі. Однак зазначимо, що невирішеність проблеми розділу країни, попри усі зусилля і різносторонню діяльність партій, говорить про те, що слід враховувати як позитивний досвід, так і негативний досвід. Адже мирні переговори і варіанти рішення запропоновані для вирішення кіпрської проблеми виявилися безрезультатними. Безумовно це не є показником лише неефективності роботи партій, але і наслідком загальної складності ситуації з переплетінням багатьох інтересів. Отже, українським партіям слід враховувати як можливості діяльності партій і перспективних напрямів у розвитку партійної системи так і ефективність нових методів роботи.

Висновки до розділу 3

1. Зі вступом до ЄС у 2004 р. кіпрська партійна система опинилася під впливом різних факторів. Серед них як ті, що випливають із членства країни в ЄС та пов'язані з соціально-економічними змінами, змінами порядку денного, економічними проблемами, так і зміни в середині країни, що пов'язані з новим соціальним розколом, який виник між прихильниками плану Аннана та його критиками, зменшенням довіри і прихильності до партій. В таких умовах на Кіпрі розпочалися процеси, які змінили як середовище, що проявилось в змінах умов функціонування партійної системи, так і самі суб'єкти системи – політичні партії. Так з одного боку розпочинається фрагментація партійної системи у формі розколу між правими силами на основі позицій партій з кіпрської проблеми; починає поширюватися популізм і радикалізм; запроваджується врегулювання питань фінансування партій; розширюються

виборчі права, збільшується прохідний поріг до парламенту, обговорюється введення горизонтального голосування. А з іншого боку самі партії починають змінюватися, розширюючи моделі боротьби за виборців, включаючи до риторики питання ЄС та стаючи членами європейських партійних груп. Ці аспекти стають продовженням процесу європеїзації. Всі ці якісні зміни вплинули і на кількісні показники партійної системи, змінивши її структуру.

2. Національні парламентські і президентські вибори є основними подіями, які впливають на розстановку сил. Протягом п'яти виборчих кампаній за період 2004-2016 рр. в Республіці Кіпр не відбулося важливих зрушень. Особливість кіпрської партійної системи, що полягає в полярності між ДІСІ та АКЕЛ, була закріплена. Прагнення ДІКО та ЕДЕК представляти центр політичного спектра не поєднувалося, однак, з ідеологічним наповненням цього курсу, що тим не менш продовжувало забезпечувати їм достатню підтримку виборців для постійного представництва в парламенті. Така ситуація не давала невеликим партіям змоги впливати на процес прийняття рішень, навіть якщо вони і отримували деякі місця в Палаті представників. Тим не менш, вступаючи в безпосередню боротьбу в рамках президентських виборів шляхом висунення своїх кандидатів ці партії роблять поступові кроки до зрушення існуючого панування ДІСІ, АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК. Яскравим прикладом чого послугувала партія ЕЛАМ. Політичні програми партій, що висувалися в рамках національних виборів після 2004 р., інтеграція з ЄС загалом змінила. Тематика ЄС хоча і використовувалася політичними партіями, але не отримувала належної ваги з поміж актуальних питань кіпрської політики (кіпрська проблема, економіка і вихід із кризи). Не маючи безпосереднього впливу на розстановку сил, членство в ЄС заклало фундамент більш кардинальних перетворень та змін балансу серед партій, що відбулося вже в результаті парламентських виборів 2016 р. Тоді було закладено основи переходу до нового циклу розвитку партійної системи.

3. Членство в ЄС обумовило появу нового напрямку діяльності політичних партій Республіки Кіпр – участь в Європейському парламенті.

Природа виборів до Європейського парламенту, які визнаються виборами другого рангу у порівнянні з національними виборами, визначає їхній вплив на партійну систему та особливості передвиборчих кампаній політичних партій. Як показали результати дослідження європейських виборів 2004, 2009 та 2014 рр. на Кіпрі, не будучи загалом значущими, вони не здійснили значного впливу на партійну систему. В програмах кіпрських партій, хоча в деяких випадках і робилися посилення на програми європейських партій і партійних груп, членами якої вони є, але у передвиборчих кампаніях увага приділялася здебільшого питанням національного, внутрішнього характеру, а не питанням ЄС. Результати європейських виборів підтвердили стабільність партійної системи Республіки Кіпр з існуючим ядром у вигляді ДІСІ, АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК, які розподіляють між собою 6 відведених для країни місць в Європарламенті. Молодим партіям участь у європейських виборах хоча і не додає політичного впливу, але тим не менш стає як і для всіх індикатором електоральної підтримки перед наступними національними виборами. Високий рівень неяви, який говорить про недовіру до ЄС та загалом другорядність цих виборів, залишають тим не менш явним той факт, що вони стали ще одним фронтом боротьби політичних партій країни.

4. На всіх етапах становлення та розвитку партійної системи Республіки Кіпр її особливістю було центральне місце питання вирішення кіпрської проблеми і возз'єднання країни. З обранням курсу на євроінтеграцію на початку 1990-х рр. ці два питання пов'язувалися між собою в рамках діяльності політичних партій. Досвід, накопичений кіпрськими партіями з питання євроінтеграції за необхідності врегулювання цієї проблеми розділу країни представляється досить цінним. Для України такий досвід може стати корисним зважаючи на подібність ситуації в Україні з кіпрською проблемою, а також на деякі спільні характеристики партійних систем. Українським партіям можна рекомендувати окремі форми діяльності кіпрських партій та напрямів розвитку партійної системи загалом: запровадження системи державного регулювання фінансування політичних партій, єдність партій щодо

першочерговості питання возз'єднання країни і його поєднання в єдиний інтегрований напрямок зі вступом до ЄС, розвиток парламентської дипломатії, робота партій в рамках дорадчого органу Національної ради, а також зближення з населенням тимчасово окупованих територій.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено партійну систему Республіки Кіпр в умовах європейської інтеграції, розкрито особливості її розвитку і функціонування в період з 1990 р., коли країною було подано заявку на членство в ЄС. Результати проведеного дослідження дозволили дійти ряду висновків, основними з яких є:

1. У контексті розгляду теоретико-методологічних підходів до вивчення партійних систем було визначено, що партійна система виступає одним з найважливіших елементів політичної системи, який характеризується сукупністю легально діючих національних партій, які на виборчому рівні беруть участь в політичному житті держави, у державній владі, а також систему взаємозв'язків і взаємовідносин між цими суб'єктами системи. У зв'язку з цим було розкрито поняття партій та їхні ознаки, розглянуто вузький і широкий підходи до розуміння партійних систем, їхню типологію. Зазначено, що основні розробки в цій сфері належать здебільшого західним дослідникам (М. Дюверже та Дж. Сарторі, а також М. Вейнер, С. Ерсон, І. Даадлер, Дж. Лапаломбара. Я.-Е. Лейн і т.д.). Серед українських дослідників, які зробили значний внесок в розвиток теорії партій і партійних систем, виділено М. Примуша, М. Обушного, А. Романюка, Ю. Шведу.

Встановлено, що одним з найбільших факторів впливу на партійну систему є вибори та виборчий режим. Ґрунтуючись на цьому виборча система визначається як політичний інститут, який поєднує в собі законодавчі норми, процедури і механізми, пов'язані як із процесом проведенням виборів так і зі способом розподілу голосів для визначення їхніх результатів з метою формування державних представницьких органів влади. Розглядаючи характер взаємозв'язку виборчих і партійних систем автор посилався на соціологічні закони Дюверже та відзначив, що виборча систем впливає як на кількість партій, так і на характер відносин між ними, і навпаки.

2. В рамках аналізу стану наукової розробки проблеми розвитку партійної системи Республіки Кіпр в умовах євроінтеграції наукову літературу було класифіковано та поділено на групи: загальнотеоретичні розробки в сфері партій і партійних систем, наукова література, що торкається загалом Кіпру, література, в якій досліджується політична система Республіки Кіпр, праці, що розглядають різні питання функціонування партійної системи, роботи, які характеризують процес приєднання Республіки Кіпр до ЄС та вплив інтеграційних процесів на розвиток країни. Автором визначено, що тема партійної системи Республіки Кіпр вивчається здебільшого кіпрськими дослідниками і не знайшла відображення у вітчизняній науковій літературі. Класифікація літератури дозволила визначити питання, які залишилися поза увагою науковців: вплив євроінтеграції на різні аспекти функціонування партійної системи, особливості передвиборчих кампаній і конкуренції партій у боротьбі за виборців, проблема появи нових дрібних партій, фінансування партій тощо.

У зв'язку з цим дисертант звернувся до широкого кола первинних джерел, які були розподілені на наступні групи: документи міжнародного характеру, державні законодавчі акти Республіки Кіпр, партійні документи, статистичні матеріали результатів виборів та соціопитувань, інтерв'ю та прес-конференції, промови та заяви членів партій, державних політичних діячів, матеріали засобів масової інформації. У результаті в науковий обіг було введено значну кількість джерел англійською та новогрецькою мовами. Автор отримав змогу вивчити всі аспекти партійного життя в Республіці Кіпр, сформувати об'єктивне всебічне бачення її розвитку в період інтеграції до ЄС.

3. Дослідження партійної системи країни неможливе без вивчення її політичної системи. Проаналізувавши становлення політичної системи Республіки Кіпр, дисертантом були виділені етапи еволюції та фактори, які визначили специфіку кожного з них. Серед визначених етапів: 1940-1950-ті рр. – поява і діяльність перших політичних організацій Кіпру, 1960-1970-ті рр. – вплив особистості архієпископа Макаріуса в політичній системі, кінець 1970-х-

1990 рр. – становлення сучасної політичної системи, 1990-2004 рр. – адаптація до норм ЄС, з 2004 р. до теперішнього часу – політична система Республіки Кіпр в умовах членства в ЄС. При цьому визначено, що процес становлення тривав до кінця 1980-1990-х рр., включаючи перші три етапи.

Серед характерних рис процесу становлення політичної системи автор виокремив політизацію етнічних відмінностей і закладення Конституцією Республіки Кіпр інституційних основ держави з урахуванням етнічного чинника, велику роль церкви, ранній розкол політичних сил на лівих та правих, визначну роль політичних лідерів, зміни виборчої системи, важливість профспілок, політичний патронаж. Враховуючи все це, автор доводить тезу про те, що особливістю формування політичної системи Кіпру був вплив політичних партій, які на початок 1990-х рр. стали її центральним інститутом. Це пов'язує і прирівнює періоди становлення в сучасному вигляді політичної системи і партійної системи, ядром якої на той час стали чотири основні партії АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО та ЕДЕК. Автор довів дію соціологічних законів Дюверже в Республіці Кіпр, визначаючи що перехід від мажоритарної системи до системи пропорційного представництва ознаменував остаточну стабілізацію кіпрської партійної системи.

4. Модернізація кіпрської партійної системи стала наслідком загальної адаптації до європейських норм та правил і почала проявлятися вже протягом 1990-х рр. після офіційного обрання європейського курсу. Цей процес призвів до перегрупування сфер впливу, змінени ідеологічних орієнтирів партій та політичних поглядів електорату. Яскраво виражений характер зближення зі стандартами ЄС позначився змінами якісного характеру. Якісний вимір полягав в розробці й удосконаленні правової бази, в рамках якої діяли політичні партії, їхній європеїзації, що на той час мала форми розширення внутрішньопартійної демократії, зміні акцентів в порядку денному та політичних програмах; коливанні статусу політичних партій у політичній системі Кіпру в умовах інституційного розвитку та розвитку громадянського суспільства. Ці напрями модернізації вплинули і на кількісний вимір, який полягав у зміні структури

партійної системи. На момент вступу країни до ЄС вона могла бути охарактеризована як багатопартійна система помірною плюралізмом з домінуючими партіями. Так пртії АКЕЛ, ДІСІ, ДІКО, ЕДЕК мають постійне представництво в парламенті. Двома головними полюсами стали ліві АКЕЛ та праві ДІСІ, інші партії в політико-ідеологічному спектрі займали позиції центру.

5. Визначено основні підходи кіпрських політичних партій до участі країни в ЄС. Виявлено, що ЄС став об'єднуючим фактором для партій Кіпру, адже на період початку переговорів усі вони підтримали євроінтеграційний курс. Лише сили лівого спрямування АКЕЛ та ЕДЕК, ґрунтуючись на ідеологічних принципах, до початку 1990-х рр.. були носіями євроскептичних ідей. Прийняття європейських платформ або інших партійних документів та позначення партіями позитивної ролі Союзу в статутах і деклараціях протягом 1990-х-початку 2000 рр. засвідчують різницю лише в методах використання членства. У той же час єдність у підтримці інтеграції до ЄС пояснювалася головною метою кіпрських партій вирішенням кіпрської проблеми.

У цьому контексті було виокремлено результати голосування з плану Аннана в квітні 2004 р., який був останньою спробою знайти рішення для об'єднання острова перед вступом Кіпру до ЄС. У результаті не була підтверджена модель єдності серед партій (як в питанні членства в Європейському Союзі), ані характерна модель позиціонування партій лівих та правих сил (АКЕЛ, яка завжди підтримувала зближення з турками-кіпріотами загалом не підтримала план, а ДІСІ – навпаки), в результаті чого частина виборців, які ідентифікували себе з певною партією, проголосувала в розріз з її офіційною позицією. Так, після відхилення плану Аннана Республіка Кіпр стала першою розділеною державою-членом Європейського Союзу, а перспектива вирішення кіпрської проблеми – важливим фактором впливу на ставлення кіпрського народу і партій до ЄС.

6. Сучасні особливості функціонування партійної системи Республіки Кіпр почали проявлятися з набуттям членства в ЄС. Зберігаючи певні риси

спадкоємності, вони характеризувалися новими тенденціями. Визначено, що відбувалися якісні зміни як в умовах функціонування системи, так і в самих партіях, що є її суб'єктами. Зі вступом до ЄС продовжився процес європеїзації партій, який тепер знайшов відображення в участі в партійних групах Європейського парламенту, змінах технологій боротьби за виборців, набутті європейського характеру тем партійної риторики. Новими аспектами функціонування партійної системи на Кіпрі стали: фрагментація партійної системи у формі розколу між правими силами на основі позицій партій з кіпрської проблеми; поширенні радикальних поглядів і ідей, а також популізму; врегулювання фінансування партій; збільшення прохідного порогу до парламенту, обговорення введення горизонтального голосування. Кількісні зміни в партійній системі проявилися в зміні її структури шляхом появи нових партій.

7. Проведений аналіз парламентських та президентських національних виборів, що відбулися в період з 2004 р. до 2016 р., дозволив зробити висновки щодо розвитку багатопартійності в Республіці Кіпр та розстановки сил в її партійній системі в рамках членства в ЄС. З одного боку, підтвердилися і вкоренилися традиційні існуючі з 1980-х рр. моделі: біполярність партійної системи, що полягає в лідируючих позиціях лівої АКЕЛ та правої ДІСІ, нестабільний курс центристських партій ДІКО та ЕДЕК, що полягає у переході до табору або лівого або правого уряду або коаліції. Велика електоральна підтримка і відповідно парламентське представництво цього ядра партій стає перешкодою для молодих і дрібних партій для повноправної участі у процесі прийняття рішень. Висунення ними своїх кандидатів у президенти говорить про їхню націленість на завоювання прихильності виборців, отримання представництва в парламенті і зайняття своєї ланки в партійній системі країни, що може зрушити в майбутньому існуюче панування ДІСІ, АКЕЛ, ДІКО та ЕДЕК. У цьому контексті яскравим прикладом може слугувати партія ЕЛАМ. З іншого боку, останні парламентські вибори 2016 р. заклали підвалини для переходу партійної системи на нову стадію розвитку. Адже тенденції

зменшення сили традиційних партій на користь новостворених, посилення радикальних партій, збільшення байдужості громадян до політичного життя, що позначилося великою неявкою на вибори, почали проявлятися на Кіпрі.

З'ясовано, що в програмах партій після 2004 р. хоч і змінювалися акценти, але ж питанням ЄС особливої уваги не приділялося. Ця тематика розглядалася загалом або з позицій підтримки євроінтеграційного курсу чи його поглиблення, або поєднання питань членства в ЄС з перспективами вирішення кіпрської проблеми. Вона затьмарювалася актуальними питаннями кіпрської політики, в основному кіпрською проблемою або протистоянням економічній кризі, боротьбі з її наслідками.

Таким чином, після вступу до ЄС розвиток багатопартійності в Республіці Кіпр в контексті національних парламентських і президентських виборів характеризувався з одного боку збереженням специфічної для країни моделі багатопартійної системи помірному плюралізму з домінуючими партіями, які мають постійне представництво в парламенті ще з 1980-х рр. З іншого боку почали активно створюватися інші партії різних ідеологічних спрямувань, які поступово посилювали свої позиції. У результаті чого Плата представників скликання 2016 р. включає вже 8 партій. Попри двократне підвищення прохідного порогу, до парламенту вперше увійшли три нові сили ЕЛАМ, Рух «Солідарність» та «Альянс громадян», які до того ж змінили й ідеологічний баланс. Загалом, в останні роки були закладені підвалини для відходу Республіки Кіпр від національної самобутності партійної системи, набуття нею рис характерних для більшості європейських країн.

8. Характеристика участі кіпрських партій у виборах до Європейського парламенту, що стало новим напрямом в їхній діяльності після вступу до ЄС, показала, що вплив цих виборів на партійну систему країни має неоднозначний характер. Обмеженість впливу європейських виборів обґрунтовано перш за все ідеєю їхньої другорядності в порівнянні з національними. До того ж, за результатами трьох кампаній 2004, 2009, і 2014 рр. було лише підтверджено стабільність розстановки сил у партійній системі Республіки Кіпр, коли чотири

основні партії ділять між собою всі відведені для держави місця. А питання європейської тематики не стали центральними проблемами виборчих кампаній, залишивши в центрі уваги питання національного, а не загальноєвропейського характеру. З іншої точки зору вибори до Європарламенту стали фундаментом для молодих партій для потенційного представництва в Палаті представників («Альянс громадян», ЕЛАМ). Окреме місце посідає високий рівень неявки, що отримав перші прояви на європейських виборах і сьогодні став характеризувати кіпрську політичну систему.

9. Проведений аналіз партійної системи Республіки Кіпр дозволяє говорити про те, що досвід її функціонування та розвитку в умовах євроінтеграції, досвід діяльності кіпрських партій може представляти інтерес для України. В першу чергу через наявність проблем, які сьогодні є актуальними для обох країн. Можливості використання досвіду кіпрської партійної системи Україною в цьому контексті полягають в перегляді напрямів розвитку системи, запровадженні форм діяльності партій з питання вирішення національної проблеми, возз'єднання країни. Адже саме центральне місце кіпрської проблеми для всіх партій та той факт, що вони нерозривно поєднують цю проблему з питаннями євроінтеграції країни, є особливістю партійної системи Республіки Кіпр. Такі можливості можуть бути реалізовані з огляду на близькість ситуацій на Донбасі в результаті російсько-українського конфлікту і кіпрської проблеми, проблеми окупації територій. У той же час було визначено, що в контексті визначення можливостей використання кіпрського досвіду в Україні слід враховувати також, не зважаючи на деякі спільні характеристики (як наприклад, багатопартійність, ситуація у сфері партійних фінансів, поширення популізму), достатньо вагому різницю між самими партійними системами країн. Так, в умовах євроінтеграції за необхідності возз'єднання країни партійна система розвивається за такими специфічними векторами: запровадження системи державного регулювання фінансування політичних партій; спрямування програмного курсу на першочерговість вирішення національної проблеми і зв'язок цієї проблеми з питанням інтеграції до ЄС;

активізація парламентської дипломатії, налагодження зв'язків з партіями і парламентами інших країн, в першу чергу членів ЄС і отримання підтримки міжнародних партнерів; функціонування консультативного органу, що складається з представників виконавчої влади і політичних партій, що в Республіці Кіпр функціонує в форматі Національної ради; зближення з населенням, яке залишилося проживати на окупованих територіях. Однак, з огляду на невирішеність кіпрської проблеми до цього часу, українським партіям слід враховувати як можливості діяльності партій за вищезазначеними напрямками, так і ефективність нових методів роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкіна О. В. Політологія. Навчальний посібник / О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. — Київ: ВЦ, 2006.— 568 с.
2. Блондель Ж. Партийные системы и примеры правительств в западных демократиях / Ж. Блондель // Теория партий и партийных систем: хрестоматия / Сост. Б. А. Исаева. — Москва: Аспект Пресс, 2008. — 400 с.
3. Бредихин О. Н. Кипрский конфликт: генезис и основные этапы развития: дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.15 / Бредихин Олег Николаевич. — Москва, 2006. — 183 с.
4. Бузаров А. Разделены вторжением: какие уроки из кипрского конфликта может извлечь Украина [Электронный ресурс] // Бузаров А. / Daily. — Опубл. 14.03.2016. — Режим доступа: <https://daily.rbc.ua/rus/show/razdeleny-vtorzheniem-kakie-uroki-kiprskogo-1457971858.html>
5. Василик М. А. Политология. Учебник для вузов [Электронный ресурс] / Под ред. М. А. Василика. — Режим доступа: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_306.html
6. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. / К. Г. Волинка. — Київ: МАУП, 2003. — 240 с.
7. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. — Москва: «Прогресс», 1979. — 456 с.
8. Голосов Г. Мир партийных систем и партийные системы мира (расшифровка лекции) [Электронный ресурс] / Г. Голосов // Полит.ру.— Режим доступа: <http://polit.ru/article/2011/04/06/partyism/>
9. Дегтярев А. А. Основы политической теории: Учеб. пособие / Институт «Открытое общество». — Москва: Высш. шк., 1998. — 239 с.
10. Демків Р. Я. Конституційне право України. Курс лекцій / Демків Р.Я. — Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. — 332 с.
11. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория

[Электронный ресурс] // Современная сравнительная политология: хрестоматия. — Москва: Московский общественный научный фонд, 1997. — 378 с. — Режим доступа: <http://www.janda.org/bio/parties/articles/Janda%20Moscow%201997.pdf>

12. Дунаєва Л. М. Парти́йна система в умовах модернізації суспільства: світовий досвід і Україна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. М. Дунаєва. — Київ, 2001. — 16 с.

13. Дюверже М. Партийная политика и группы давления / М. Дюверже // Социально-гуманитарные знания. — 2000. — № 4. — С. 261–286.

14. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. — Москва: Академический Проект, 2000. — 538 с.

15. Евдокимов В. Б. Партии в политической системе буржуазного общества / В. Б. Евдокимов. — Свердловск: Изд-во Урал, 1990. — 158 с.

16. Жукова Н. М. Кипрский вопрос в глобальной системе международных отношений: дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.15 / Жукова Наталия Михайловна. — Москва, 2011. — 177с.

17. Ильинский И. П. Политическая система общества / И. П. Ильинский, Н. В. Черноголовкин // Советское государство и право. — 1977. — №1. - С. 35-37.

18. Карагеорис Ж. Кипр. Есть такой остров... / Ж. Карагеорис. — Никосия: ENTIPIIS, 2013. — 309 с.

19. Кинзерская И. Л. Избирательная система как инструмент формирования общественного выбора [Электронный ресурс] / И. Л. Кинзерская // Политическая экспертиза. Политэкс. — № 2. — 2008. — Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/436/30/>

20. Кипр не намерен снимать вето на переговоры о вступлении Турции в ЕС [Электронный ресурс] // Европейская правда. — Оpubл. 19.10.2015. — Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2015/10/19/7039668>

21. Кипр: итоги выборов в Европарламент [Электронный ресурс] // Комсомольская правда. — Оpubл. 26.05.2014. — Режим доступа: <http://www.cyprus.kp.ru/daily/26236.2/3117930/>
22. Кирилюк Ф. М., Політологія. Навчальний посібник / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько / За ред. Ф. М. Кирилюка. — Київ: Здоров'я, 2004. — 776 с.
23. Лейн Я.-Э. Партийные системы / Я.-Э. Лейн, С. Эррсон // Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б. А. Исаева. — М.: Аспект Пресс, 2008. — 400 с.
24. Михеева Н. М. Геополитические аспекты проблемы Кипра: дис. ... кандидата политических наук: 23.00.04 / Михеева Наталия Михайловна. — Санкт-Петербург, 2000. — 200 с.
25. Мяловицька Н. Виборчі системи: досвід європейських держав [Електронний ресурс] / Н. Мяловицька // Виборче право. Вісник Центральної виборчої комісії. — 2008. — №11. — Режим доступа: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_14.pdf
26. Основи демократії. Навчально-методичний комплекс / Укладач А. Ф. Колодій. — Київ: КиМУ, 2005. — 832 с.
27. Основи політології: Навч. посібник / Кер. авт. кол. Ф. М. Кирилюк. — Київ: Либідь, 1995. — 304 с.
28. Партийна система України до і після майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити (Аналітична доповідь Центру Разумкова) [Електронний ресурс] // Партийна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партийна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» (Київ, вересень 2015). — Режим доступа: http://razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
29. Перепадя О. Вибори на Кіпрі і газові родовища: що спільного? [Електронний ресурс] / О. Перепадя // Deutsche Welle. — Оpubл. 24.02.2013. —

Режим доступу: <http://www.dw.de/вибори-на-кіпрі-і-газові-родовища-що-спільного/a-16623870>

30. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. — Київ: НІСД, 2007. — 396 с.

31. Президент Кипра: Разрешить миграционный кризис в ЕС можно, только устранив его первопричины [Електронний ресурс] // RT. — Опубл. 21.01.2016. — Режим доступу: <https://russian.rt.com/article/143454>

32. Президентские выборы на Кипре: на этот раз в центре внимания экономика [Електронний ресурс] // ПолитТех. — Опубл. 14.02.2013. — Режим доступу: <http://polittech.org/2013/02/14/prezidentskie-vybory-na-kipre-na-etot-raz-v-centre-vnimaniya-ekonomika/>

33. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи / А.С.Романюк. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — 391 с.

34. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. — Львів: ЦПД — «Астролябія», 2005. — 348 с.

35. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій (Аналітична доповідь Центру Розумкова) [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. — 2014. — №5-6. — С. 2-39 [2]. — Режим доступу:

http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/analytic_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s.pdf

36. Рытов А. Кипр на пути к объединению / А. Рытов. — Москва: Икар, 2005. — 67 с.

37. Рытов А. Разделенный остров Афродиты. Кипр после интеграции в ЕС: новая еврореальность и старые проблемы [Електронний ресурс] / А. Рытов // Вестник Европы. — 2005. — Вып.13-14. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/13/ry12.html>

38. Салтан А. «Перемирие» в Донбассе: ожидает ли Украину кипрский сценарий? [Электронный ресурс] / А. Салтан // Антикор. — Оpubл. 06.02.2016. — Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/86076-peremirie_v_donbasse_ohidaet_li_ukrainu_kiprskij_stsenarij
39. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки [пер. з англ.] / Дж. Г. Себайн, Т. Торсон. — Київ: Основи, 1997. — 838 с.
40. Сидаш Е. Выборы на фоне переговоров об объединении. Какое будущее выбрал себе Кипр [Электронный ресурс] / Е. Сидаш, Р. Томенчук // Европейская правда. — Оpubл. 31.05.2016. — Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2016/05/31/7050075/>
41. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному навітленні [Електронний ресурс]. — Нью-Йорк – Детройт – Стрентон, 1954. — 104 с. — Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Stakhiv_Matvii/Ukrainski_politychni_partii_v_sotsiolohichnim_nasvitlenni/
42. Точки Н. Кипр / Н Точки, Т. Ковзирдзе // Европеизация и разрешение конфликтов: конкретные исследования европейской периферии / Б. Коппитерс, М. Эмерсон; пер. с англ. — Москва: Издательство «Весь Мир», 2005. — Гл. 2. — 312 с.
43. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Р. Шведа. — Львів, 2010. — 462 с.
44. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: Навчальний посібник.— Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 528 с.
45. Шведа Ю. Р. Успіхи та проблеми формування української теорії політичних партій / Ю.Р. Шведа // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24-25 листопада 2011 р. — Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса, 2012. — С.107-132

46. Швейцер В. Выборы в Европейский парламент: сдвиги на партийно-политическом пространстве [Электронный ресурс] / В. Швейцер // Современная Европа. — 2014. — №4. — Режим доступа: <http://www.sov-europe.ru/2014/4/shvezer.pdf>

47. Шляхтун П. П. Политология (теория и история политической науки). Учебное пособие / П. П. Шляхтун. — Киев: Лыбидь, 2005. — 576 с.

48. Энтин Л. М. Партийные системы и их роль в политических структурах стран Тропической Африки / Л. М. Энтин // Партии в политической системе.— Москва, 1983. — 315 с.

49. Ясирова Ю.Ф. Изменения в партийной системе Республики Кипр в контексте парламентских выборов 2016 г. // *Teoretyczne i praktyczne aspekty bezpieczeństwa narodowego*. — 2017. — Roczник 6. Nr. 1 (styczen-marzec). - S. 146-155.

50. Ясірова Ю.Ф. Вибори до Європейського парламенту в Республіці Кіпр як фактор впливу на партійну систему країни / Ю. Ф. Ясірова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць / Гол. ред. К. В. Балабанов. — Маріуполь: МДУ, 2015. — Випуск 13-14. — С. 334-34

51. Ясірова Ю.Ф. Демократичний збір (ДІСІ) на виборах президента Кіпру 2013 р.: програмні засади та електоральна активність / Ю. Ф. Ясірова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К: ВІР УАН, 2013. — Випуск 71 (№4). — С. 934-938

52. Ясірова Ю.Ф. Програмні засади політичних партій Республіки Кіпр з кіпрської проблеми в контексті процесу євроінтеграції / Ю. Ф. Ясірова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць / Гол. ред. К. В. Балабанов. — Маріуполь: МДУ, 2014. — Випуск 10. — С. 141-150

53. Ясірова Ю.Ф. Рух соціал-демократів (ЕДЕК) в партійній системі Кіпру / Ю. Ф. Ясірова // Науково-теоретичний і громадсько-політичний

альманах «Грані» / Гол. ред. С. А. Квітка. — Дніпропетровськ: «Грані». —2013. — № 11 (103). — С. 138-143.

54. Ясірова Ю.Ф. Фінансування політичних партій Республіки Кіпр: на шляху до прозорості / Ю. Ф. Ясірова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія: збірник наукових праць. — Д.: Видавництво «Іновація», 2015. — № 2 (24). — 234-243

55. About Cyprus / ed. by P. Lyssiotis. — Nicosia : Press and Information Office of the Republic of Cyprus, 2009.— 480 p.

56. Agapiou-Josephides K. Changing patterns of euroscepticism in Cyprus European discourse in a divided polity and society / K. Agapiou-Josephides // Euroscepticism in Southern Europe: A Diachronic Perspective / ed. by Verney S. — London: Routledge. 2011. — 214 p.

57. Agapiou-Josephides K. The Political System of Cyprus at the Threshold of the European Union: Pattern of Continuity, Change and Adaptation [Електронний ресурс] / К. Agapiou-Josephides // Euro-Med Integration and the «Ring of Friends: the Mediterranean's European Challenge / Ed. by P.G. Xuereb. — Vol. IV (University of Malta: European Documentation and Research Centre). — Режим доступу: <http://www.fscpo.unict.it/EuroMed/Agapiou.pdf>

58. Alliance of Liberals and Democrats for Europe. About us [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aldeparty.eu/en/about/the-alde-party>

59. Almeida D. The Impact of European Integration on Political Parties: Beyond the Permissive Consensus / D. Almeida. — London:Routledge, 2012. — 216 p.

60. Annex. Cyprus. To the EU Anti-Corruption Report [Електронний ресурс] // European Commission — Brussels, 2014. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_cyprus_chapter_en.pdf

61. Asmussen J. Cyprus after the failure of the Annan-Plan [Электронный ресурс] / J. Asmussen — Режим доступа: http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/brief_11.pdf

62. Athanasiadis K. Cyprus: Disapproval through abstention in EU's remotest 'outpost' [Электронный ресурс] / K. Athanasiadis // Centro Italiano Studi Elettorali. — Оубл. 30.05.2014. — Режим доступа: <http://cise.luiss.it/cise/2014/05/30/cyprus-disapproval-through-abstention-in-eus-remotest-outpost/>

63. Benedetto G. 2004 European Parliament election briefing № 22. The European election results and the European parliament of 2004 [Электронный ресурс] / G. Benedetto // European Parties Elections and Referendums Network. — Режим доступа: <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-no-22-european-election-results-2004.pdf>

64. Biezen I. Party regulation in post-authoritarian contexts: Southern Europe in comparative perspective: South European society and politics [Электронный ресурс] / I. Biezen, F. Casal Bértoa // South European Society and Politics. — 2014. — Vol. 19 (1). — P. 71-87. — Режим доступа: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13608746.2014.888275>

65. Botetzagias I. Clinging on? The Cypriot Greens [Электронный ресурс] / Botetzagias I. // Environmental Politics. — 2007. — Vol. 16 (1). — P. 124-129. Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/228672507_Clinging_on_The_Cypriot_Greens

66. Chadjipadelis T. Analysis of the Cyprus referendum on the Annan plan [Электронный ресурс] / T/ Chadjipadelis, I. Andreadis.— Режим доступа: <http://www.polres.gr/en/sites/default/files/PSA2007.pdf>

67. Charalambous G. AKEL: A Socio-Political Profile of Greek-Cypriot Communism [Электронный ресурс] / G. Charalambous // Selected works. — Режим доступа: <https://works.bepress.com/giorgos/19/>

68. Charalambous G. Did finally the crisis have an impact on Cypriot politics? A note on the Cypriot parliamentary elections of 22 May 2016 [Электронный ресурс] / G. Charalambous // Party Systems and Governments Observatory. — Опубл.: 31.05.2016. — Режим доступа: <http://whogoverns.eu/did-finally-the-crisis-have-an-impact-on-cypriot-politics-%CE%B1-note-on-the-cypriot-parliamentary-elections-of-22-may-2016/>

69. Charalambous G. Election Briefing No 29. The Parliamentary Elections of May 2006 in the Republic Of Cyprus [Электронный ресурс] / G. Charalambous // European Parties Elections and Referendums Network. — Режим доступа: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-election-briefing-no-29.pdf&site=266>

70. Charalambous G. European Integration and the Communist Dilemma: Communist Party Responses to Europe in Greece, Cyprus and Italy / G. Charalambous. — Burlington: Ashgate Publishing Limited, 2013. — 240 p.

71. Charalambous G. European Parliament Election Briefing No 34. The June 2009 European Elections in the Republic of Cyprus [Электронный ресурс] / G. Charalambous // European Parties Elections and Referendums Network. — Режим доступа: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-no-34-cyprus-2009.pdf&site=266>

72. Charalambous G. Political culture and behaviour in the Republic of Cyprus during the crisis [Электронный ресурс] / G. Charalambous // PCC Report 2/2014. — Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO), 2014. — 109 p. — Режим доступа: http://file.prio.no/publication_files/cyprus/Crisis%20in%20Cyprus%20Report-ENG.pdf

73. Charalambous G. The February 2008 Presidential Election in the Republic of Cyprus: The Context, Dynamics and Outcome in Perspective [Электронный ресурс] / G. Charalambous // The Cyprus Review. — VOL. 21:1 SPRING 2009. — p. 97-122. — Режим доступа:

http://www.academia.edu/5098183/The_Presidential_Elections_of_February_2008_in_the_Republic_of_Cyprus_The_Context_Dynamics_and_Outcome_in_Perspective

74. Christophorou C. Media Narratives, Politics and the Cyprus Problem [Ελεκτρονική πηγή] / C. Christoforou, S. Şahin, S. Pavlou // Peace Research Institute Oslo. Cyprus Centre. PRIO Report 1-2010. — Режим доступа: http://eprints.lincoln.ac.uk/7679/1/Media_Narratives,_Politics_and_the_Cyprus_Problem.pdf

75. Christoforou C. Party change and development in Cyprus 1995-2005 / C. Christoforou // Party change in Southern Europe / Ed. by A. Bosco, L. Morlino. — Abingdon : Routledge, 2007. — Ch. 10. — P. 513-542

76. Christophorou C. Presidential Elections in Cyprus in 2013 [Ελεκτρονική πηγή] / C. Christophorou // Friedrich-Ebert-Stiftung. — February 2013. — Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/id/09669.pdf>

77. Christophorou C. The emergence of modern politics in Cyprus (1940-1959) // Britain in Cyprus. colonialism and host-colonialism 1878-2006 / ed. by Faustmann H., Peristianis N. — Mannheim and Mohnesee: Bibliopolis, 2009. — 694 p.

78. Christoforou C. The evolution of Greek Cypriot party politics / C. Christoforou // The Government and Politics of Cyprus / Ed. by J. Ker-Lindsay, H. Faustman. — Oxford : Peter Lang, 2009. — Ch. 4. — 296 p.

79. Christoforou C. Sustainable Governance Indicators. 2014 Cyprus Report [Ελεκτρονική πηγή] / C. Christoforou, H.-J. Axt, R. Caradag. — Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2014. — 46 p. — Режим доступа: http://www.sgi-network.org/docs/2014/country/SGI2014_Cyprus.pdf

80. Comparative Politics Today: A World View / Ed. by G. Almond, G. Powell. — N.-Y.: HarperCollins, 1992. — 601 p.

81. CyDebates: Η αύξηση του εκλογικού μέτρου (4%) και η λίστα επικρατείας των βουλευτών [Ελεκτρονική πηγή] // CyprusNews.eu. — Ουμπλ. 21.10.2014. — Режим доступа: <http://cyprusnews.eu/cydebates/2584031-eklogikometro.html>

82. Cyprus discusses participation in the Partnership for Peace programme [Электронный ресурс] // EU-28Watch. — Is. 8. — Оpubл. березень 2009. — Режим доступу: <http://eu-28watch.org/issues/issue-no-8/cyprus-discusses-participation-in-the-partnership-for-peace-programme/>

83. Daadler H. Parties, Elites and Political Development in Western Europe / H. Daadler // Political Parties and Political Development / Ed. by J. LaPalombara, M. Weiner — Princeton: Princeton University Press, 1966. — P. 43-77

84. Deloy C. Presidential Election in Cyprus 17th February 2013. The rightwing opposition leader Nicos Anastasiades is the favourite in the Cypriot Presidential Election [Электронный ресурс] / C. Deloy // Fondation Robert Schuman. — Режим доступу: <http://www.robert-schuman.eu/en/doc/oee/oee-1415-en.pdf>

85. Deloy C. Presidential Election in Cyprus 24th February 2013 (2nd round). Nicos Anastasiades is the new President of the Republic of Cyprus [Электронный ресурс] / C. Deloy // Fondation Robert Schuman. — Режим доступу: <http://www.robert-schuman.eu/en/doc/oee/oee-1419-en.pdf>

86. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / K. Deutsch. — N.Y.: Free Press, 1963. — 316 p.

87. Easton D. A Framework for Political Analysis / D. Easton. — Englywood Cliff: N. J.: Prentice-Hall, 1960. — 143 p.

88. Electoral systems. The link between governance, elected members and voters [Электронный ресурс] // European Parliament Office for Promotion of Parliamentary Democracy, 2011. — 100 p. — Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/pdf/oppd/Page_8/Electoral-systems-LR-for-WEB.pdf

89. EU election: Cyprus voters still punishing former government for bail-out [Электронный ресурс] // The conversation. — Оpubл. 13.05.2014. — Режим доступу: <http://theconversation.com/eu-election-cyprus-voters-still-punishing-former-government-for-bail-out-25785>

90. Eurobarometer 72. Public Opinion In The European Union. Autumn 2009. National Report. Executive Summary. Cyprus [Электронный ресурс] //

European Comission. — Режим доступу:
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_cy_en_exec.pdf

91. European Democratic Party. Manifesto [Электронний ресурс]. —
Режим доступу: <http://www.pde-edp.eu/en/edp/manifesto>

92. European Election Database Cyprus: Presidential Election 20013
[Электронний ресурс]. — Режим доступу:
http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FCYPRES2013&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfCube%2FCYPRES2013_C1&top=yes

93. European Election Database Cyprus: Presidential Election 2008
[Электронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FCYPR20081>

94. European Green Party. Learn about the EGP [Электронний ресурс]. —
Режим доступу: <https://europeangreens.eu/learn-about-egp>

95. European Parliament. About Parliament. Previous elections
[Электронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00021/Previous-elections>

96. European Parliament. Results of the 2014 European elections
[Электронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>

97. European Parliament.. Results of the 2014 European elections. Cyprus
[Электронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-cy-2014.html#table02>

98. European People's Party. About us [Электронний ресурс]. — Режим
доступу: <http://www.epp.eu/about-us/history/>

99. European United Left/Nordic Green Left European Parliamentary Group. About the group [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.guengl.eu/group/about>
100. Faustmann H. Aspects of political culture in Cyprus / H. Faustman // The Government and Politics of Cyprus / J. Ker-Lindsay, H. Faustman. — Oxford : Peter Lang, 2009. — Ch. 4. — 296 p.
101. Faustmann H. Rusfeti and political patronage in the Republic of Cyprus / H. Faustman // Cyprus review. — 2010. — № 22 (2). — P. 269–289
102. Gallagher M. The Politics of Electoral Systems / M. Gallagher, P. Mitchell. — Oxford : Oxford University Press, 2005. — 772 p.
103. Group of Progressive Alliance of Socialists and Democrats in the European Parliament. Mission, vision & values [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.socialistsanddemocrats.eu/mission-vision-values>
104. GUE/NGL expresses support to Stavros Malas in second round of Presidential elections in Cyprus [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.guengl.eu/news/article/gue-n-gl-expresses-its-support-to-stavros-malas-in-the-second-round-of-the-p>
105. Hix S. Punishment or protest? Understanding European Parliament elections [Электронный ресурс] / S. Hix, Marsh M. // Journal of Politics. — Vol. 69. — № 2. — Режим доступа: http://personal.lse.ac.uk/hix/Working_Papers/Marsh-Hix-JOP2007.pdf
106. Ioannou E. Populism and the European elections in Cyprus [Электронный ресурс] / E. Ioannou // Rising Populism and European Elections Collection of selected contributions. — Institute of European Democrats. — 285p. — Режим доступа: <http://www.iedonline.eu/download/2014/Rising-Populism-European-Elections-IED--2014.pdf>
107. Ioannou G. The intervention of the Church of Cyprus in politics [Электронный ресурс] / G. Ioannou. — Режим доступа: <http://gregorisioannou.blogspot.com/2013/05/the-intervention-of-church-of-cyprus-in.html>

108. Ioannou G. Trade unions in Cyprus: history of division, common challenges ahead [Электронный ресурс] / G. Ioannou, S. Sonan // Friedrich-Ebert-Stiftung. — Berlin, 2014. — Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/11143.pdf>

109. Joannin P. Presidential Election in Cyprus - 17th and 24th February 2008 [Электронный ресурс] / P. Joannin // Fondation Robert Schuman. The Research and Studies Center on Europe. — Режим доступа: <http://www.robert-schuman.eu/en/eem/0766-presidential-election-in-cyprus-17th-and-24th-february-2008>

110. Kahveci H. Cyprus / H. Kahveci // The Palgrave Handbook of Social Democracy in the European Union / ed. by de Waele J. M., Escalona F., Vieira M. — London : Palgrave Macmillan, 2013. — 607 p.

111. Katsourides Y. AKEL: Incumbency Vs Inheritance? [Электронный ресурс] / Y Katsourides // PSA 60th Anniversary Conference «Another Europe is Possible? The Radical Left and the European Union» (Edinburgh, 29 March – 1 April 2010). — Режим доступа: http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2010/1534_1374.pdf

112. Katsourides Y. Europeanization and Political Parties in Accession Countries: The Political Parties of Cyprus [Электронный ресурс] / I. Katsourides. — Режим доступа: <http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-k/gde/03/Katsourides.pdf>

113. Katsourides Y. Political parties and trade unions in Cyprus [Электронный ресурс] / Y. Katsourides // GreeSE Paper No.74. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. — 2013. — Режим доступа: <http://eprints.lse.ac.uk/52625/1/GreeSE%20No74.pdf>

114. Katsourides Y. The 2016 parliamentary election in the Republic of Cyprus: Centrifugal tendencies and dealignment [Электронный ресурс] / Y. Katsourides // The European Parties Elections and Referendums Network (EPERN). — Оубл. 16.06.2016. — Режим доступа: <https://epern.wordpress.com/2016/06/16/the-2016-parliamentary-election-in-the-republic-of-cyprus-centrifugal-tendencies-and-dealignment/>

115. Katsourides Y. The Cypriot European Elections, May 2014: The Political Parties Count their Losses [Электронный ресурс] / Y. Katsourides // The European Parties Elections and Referendums Network. — Оpubл. 18.08.2014. — Режим доступа: <http://epern.wordpress.com/2014/06/18/the-cypriot-european-elections-may-2014-the-political-parties-count-their-losses/>

116. Katsourides Y. The History of the Communist party in Cyprus: colonialism, class and the cypriot left / Y. Katsourides — New York: I.B.Tauris, 2014. — 265 p.

117. Katsourides Y. The National Council of Cyprus [Электронный ресурс] / Y. Katsourides // The Cyprus Review. — Vol. 25:2. — 2013. — P. 39-57. — Режим доступа: <https://www.unic.ac.cy/files/research/TCR%20Fall%202013,%20Vol%2025,%20No%202.pdf>

118. Ker-Lindsay J. Presidential power and authority in the Republic of Cyprus / J. Ker-Lindsay // Mediterranean Politics. — Vol. 11 (1). — 2006. — P.21-37

119. Kreppel A. Rules, Ideology and Coalition Formation in the European Parliament: Past, Present and Future [Электронный ресурс] / A. Kreppel // EPRG Working Paper. — №4. — 1999. — Режим доступа: <http://www.lse.ac.uk/government/research/resgroups/EPRG/pdf/workingPaper4.pdf>

120. Kyris G. Europeanisation and Conflict Resolution: The Case of Cyprus / G. Kyris // IBEI Working Papers. — №39. — 2013. — 16 p.

121. Ladrech R. Europeanization and political parties: towards a framework for analysis [Электронный ресурс] / R. Ladrech // Keele European Parties Research Unit. Working Paper. — №7. — 2001. — Режим доступа: <http://www.keele.ac.uk/media/keeleuniversity/group/kepru/KEPRU%20WP%207.pdf>

122. Lamprinakou C. Electoral System Change in Europe since 1945: Cyprus [Электронный ресурс] / C. Lamprinakou // ESCE. — Режим доступа: http://www.electoralsystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_207/FILE/Cyprus_summary.pdf

123. Leigh J. A geopolitics of Cyprus [Электронный ресурс] / J. Leigh, P. Vukovic // Rubin Center. Research in International Affairs. — Режим доступа: <http://www.gloria-center.org/2011/12/a-geopolitics-of-cyprus/>

124. Loizides N. The presidential election in Cyprus, February 2008 [Электронный ресурс] / N. Loizides // SelectedWorks. — March, 2009. — Режим доступа: http://works.bepress.com/neophytos_loizides/8/

125. Luther K. R. Political Parties in a Changing Europe [Электронный ресурс] // K. R. Luther, F. Müller-Rommel // Keele European Parties Research Unit (KEPRU) Working Paper 14. — Режим доступа: <https://www.keele.ac.uk/media/keeleuniversity/group/kepru/KEPRU%20WP%2014.pdf>

126. Mair P. The limited impact of Europe on national party systems [Электронный ресурс] / P. Mair. — Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/248944229_The_Limited_Impact_of_Europe_on_National_Party_Systems

127. Mallinson W. Cyprus: A Modern History / W. Mallinson. — London: I. B. Tauris, 2008. — 264 p.

128. Marks G. The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration [Электронный ресурс] / G. Marks, J. C. Wilson // British Journal of Political Science. — Vol. 30(1). — 2000. — P. 433-459. — Режим доступа: <http://www.unc.edu/~gwm/kepru/assets/doc/marks.wilson%20-%20a%20cleavage%20theory%20of%20party%20response%20to%20European%20integration.pdf>

129. Masarogullari N. Nationalism in Cyprus: the effects of institutionalization on nationalist mobilizations and political conflicts as reflected in Turkish Cypriot nationalism and Greek Cypriot nationalism [Электронный ресурс] / N. Masarogullari // Marshall University. Theses, Dissertations and Capstones. Paper 215. — 2011. — Режим доступа: <http://mds.marshall.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1215&context=etd>

130. Pace R. Cyprus in the EU: a small state perspective / R. Pace // Cyprus and the EU: the road to accession / Ed. by C. Stefanou. — London : Ashgate Publishing House, 2005. — 274 p.

131. Papagiannas S. Cypriot election: The political problem and the financial crisis [Электронный ресурс] / S. Papagiannas // EurActiv.com. — Оpubл. 10.01.2013. — Режим доступа: <http://www.euractiv.com/euro-finance/cyprus-2013-presidential-electio-analysis-516955>

132. Party of European Socialists. About the PES. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.pes.eu/about_us

133. Petkova L. Republic of Cyprus: parliamentary elections of 2011 [Электронный ресурс] / L. Petkova // Global political trends center. Policy update. — №1. — 2011. — Режим доступа: http://www.gpotcenter.org/dosyalar/PolicyUpdate_RoCparliamentaryElections_Petkova_JUN2011.pdf

134. Political parties and political development / ed. by J. LaPalombara, M. Weiner. — Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966. — 487 p.

135. Potier T Cyprus: Entering Another Stalemate? [Электронный ресурс] / T. Potier // EP BP 05/03. — Режим доступа: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Europe/bpcypus.pdf>

136. Recommendation 1516 (2001). Financing of political parties / Parliamentary Assembly of the Council of Europe [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta01%2FEREC1516.htm>

137. Reif K. Nine Second Order National Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Elections Results [Электронный ресурс] / K. Reif, H. Schmitt // European Journal of Political Research. — Vol. 8 (1). — 1980. — Режим доступа: <http://www.disp.uniroma1.it/sites/default/files/Second%20Order%20Elections.pdf>

138. Republic of Cyprus. Parliamentary Elections 22 May 2016. OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report (8-11 March 2016) [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

<http://www.osce.org/odihr/elections/cyprus/230496?download=true>

139. Republic of Cyprus. Parliamentary elections of 27 may 2001. Report of OSCE/ODIHR. Technical Mission of 13-16 March 2001 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.osce.org/odihr/elections/cyprus/74832?download=true>

140. Republic of Cyprus. Presidential election 17 February 2013. OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report [Электронный ресурс] // OSCE. Office for Democratic Institutions and Human Rights. — Режим доступа: <http://www.osce.org/odihr/elections/cyprus/230496?download=true>

141. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Vol. 1 / G. Sartori. — N.Y, 1976. — 383 p.

142. Sepos A. The Europeanization of Cyprus: polity, policies and politics / A. Sepos. — Basingstroke : Palgrave Macmillan, 2008. — 211 p.

143. Sotiropoulos D. Patronage in South European bureaucracies in the 1980s and the 1990s: The politicization of central public administrations in Greece, Italy, Portugal and Spain [Электронный ресурс] / D. Sotiropoulos // ECPR joint sessions «Political parties and patronage», (25-30 April 2006, Nicosia). — Режим доступа: <http://ecpr.eu/filestore/paperproposal/d4cddfc9-3ec5-41e3-8d64-edc2d4ffdf46.pdf>

144. Stavridis S. ‘Cyprus votes’: The forthcoming 21st May 2006 parliamentary elections in the shadow of the 2004 Annan Plan Referendum results [Электронный ресурс] / S. Stavridis // Fundación SIP Zaragoza. — Оpubл. 11.05.2006. — Режим доступа: <http://www.seipaz.org/documentos/workingPaperSIP2006May.pdf>

145. Stavridis S. The Cyprus Problem and Cyprus’ Accession to the EU: the role of the Cypriot House of Representatives (Vouli) [Электронный ресурс] / S. Stavridis. — Режим доступа: <http://www.eliamer.gr/old/eliamer/files/op0205.PDF>

146. Teperoglou E. A Chance to Blame the Government? The 2009 European Election in Southern Europe [Электронный ресурс] / E. Teperoglou // South European Society and Politics. — Vol. 15. (2). — 2010. — P. 247–272 — Режим доступа:

http://www.academia.edu/1400221/A_Chance_to_Blame_the_Government_The_2009_European_Election_in_Southern_Europe

147. Tepsa Report: The 2014 EP elections campaign in the member states: national debates, European elections [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tspmi.vu.lt/tinklarastis/2014/06/tepsa-report/>

148. The 2009 Elections to the European Parliament. Country Reports [Электронный ресурс] / Ed.by W. Gagatek. — Florence: European University Institute, 2010. — Режим доступа: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13757/EUDO_2009-EP-Elections_CountryReports.pdf;jsessionid=AD510FA21D685DACA2DC30D7519B09BA?sequence=1

149. The challenge of enlargement. Commission opinion on the application by the Republic of Cyprus for membership. // Bulletin of the European Communities. Supplement 5/93. — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1993. — 35 p.

150. The comprehensive settlement of the Cyprus problem [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zypern.cc/extras/annan-plan-for-cyprus-2004.pdf>

151. The EU-Cyprus Joint Parliamentary Committee [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www2.parliament.cy/parliamenteng/006_06_02_03.htm

152. The Zurich and London Agreements [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cyprus-conflict.net/Treaties%20-1959-60.html>

153. The Treaty of Accession 2003 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/enlargement_process/future_prospects/negotiations/eu10_bulgaria_romania/treaty_2003/content/index_en.htm

154. Thesis of The Central Committee of AKEL on The 80th Anniversary of CPC–AKEL [Ελεκτροννίη ρεουρς]. — Ρεζιμ δοοτυπυ: <http://mltoday.com/subject-areas/communist-forum/thesis-of-the-central-committee-of-akel-on-the-80th-anniversary-of-cpc-akel-131.html>

155. Third Round Evaluation Report on Cyprus on Transparency of Party Funding [Ελεκτροννίη ρεουρς] / GRECO. — Strasbourg, 2011. — Ρεζιμ δοοτυπυ: [https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoEval3\(2010\)9_Cyprus_Two_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoEval3(2010)9_Cyprus_Two_EN.pdf)

156. Third Evaluation Round. Compliance Report on Cyprus [Ελεκτροννίη ρεουρς] // GRECO. — Strasbourg, 2013. — Ρεζιμ δοοτυπυ: [https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3\(2012\)24_Cyprus_EN.pdf](https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/GrecoRC3(2012)24_Cyprus_EN.pdf)

157. Trimikliniotis N. Europeanisation and modernisation: locating Cyprus in the Southern European context / N. Trimikliniotis // The Cyprus Review. — Vol. 13 (2). — 2001. — p. 47-74.

158. Trimikliniotis N. Socio-political Developments and Impacts. Cyprus Report [Ελεκτροννίη ρεουρς] / N. Trimikliniotis. — Ρεζιμ δοοτυπυ: <http://symfiliosi.org/wp-content/uploads/2013/04/WP5.Cyprus-Socio-political-Developments-and-Impacts-cyprus-report.pdf>

159. Varnava A. Reunifying Cyprus: The Annan Plan and Beyond [Ελεκτροννίη ρεουρς] / A. Varnava, H. Faustmann. — Ρεζιμ δοοτυπυ: http://symfiliosi.org/wp-content/uploads/2013/04/Reunifying-Cyprus-2009-book-_CY_FINAL.pdf

160. Weber M. Politics as a Vocation [Ελεκτροννίη ρεουρς] / M. Weber. — Ρεζιμ δοοτυπυ: <http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf>

161. 2000 Τ/Κ αποκτούν δικοάωμια εκλέγειν και εκλέγεοοθαι. Ημερολόγιο πολιτικ'ξοο εκοοτρατείαο. Ιανουάριοο [Ελεκτροννίη ρεουρς] // Ο Φιλελεύθεροο online. Εκλογέοο 2006. — Ρεζιμ δοοτυπυ: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/ianouarios.htm#26_Ιανουαρίου

162. Αγωνιστικό Δημοκρατικό Κίνημα. Πρωταγωνιστές. [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογες 2001. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/Ekloges/adik.asp>

163. Αδαμίδης Κ. Ιδεολογικός φραγμός και αντι-ιμπεριαλιστική ρητορική: Εγκύπτοντας στην ΑΚΕΛ-ική άρνηση για ένταξη στον ΣτΕ [Електронний ресурс] / Κ. Αδαμίδης, Χ. Ιωάννου // Άποψη. — Οpubλ. 21.01.2013. — Режим доступу: <http://apopsi.com.cy/394>

164. Αδάμου Μ. Στο προσκήνιο και πάλι η οριζόντια ψηφοφορία [Електронний ресурс] / Μ. Αδάμου // ANT1. — Οpubλ. 02.04.2015. — Режим доступу: <http://www.ant1iwo.com/news/cyprus/article/203787/sto-proskinio-kai-pali-i-orizodia-psifoforia/>

165. Αέρας κορυφής για Αναστασιάδη, μάχη Μαλά-Λιλλήκα για το εισιτήριο του β' γύρου [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος. — Οpubλ. 20.01.2013. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2013/entypa/20012013_all.pdf

166. Αιμιλιανίδης Α. Συνέντευξη Βάσου Λυσσαρίδη (Μέρος Β') [Електронний ресурс] / Α. Αιμιλιανίδης // Συχρωνη Άποψη. — Οpubλ. 21.07.2008. — Режим доступу: <http://magazine.apopsi.com.cy/2008/07/211>

167. ΑΚΕΛ. Για Λευτεριά, Δημοκρατία, Πρόοδο: Η Δική μας Πρόταση [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.akel.org.cy/?p=6139#.VbqQd_ntmko

168. ΑΚΕΛ: Μισός αιώνας ευρωσκεπτικισμού [Електронний ресурс] // Συχρωνη Άποψη. — Οpubλ. 16.04.2009. — Режим доступу: <http://magazine.apopsi.com.cy/2009/04/1608>

169. ΑΚΕΛ: Συνέδριο για τις Ευρωεκλογές [Електронний ресурс] // SigmaLive. — Οpubλ. 25.04.2009. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/news/politics/146816>

170. Αλεξάνδρου Χ. Το Ενιαίο Αμυντικό Δόγμα [Електронний ресурс] / Χ. Αλεξάνδρου. — Οpubλ. 13.07.2016. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/simerini/analiseis/346704/to-eniaio-amyntiko-dogma>

171. Αποτελέσματα Κυπριακών Ευρωεκλογών 2009 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elections.pblogs.gr/tags/kypriakes-eyroekloges-2009-gr.html>

172. Αποχώρησε η ΕΔΕΚ από την κυπριακή κυβέρνηση [Εлектронний ресурс] // TVXS. — Οpubλ. 08.02.2010. — Режим доступу: <http://tvxs.gr/news/%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%87%CF%8E%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B5-%CE%B7-%CE%B5%CE%B4%CE%B5%CE%BA-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CF%85%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7>

173. Αργύρου Φ. Ήθελε ένταξη σε NATO-ΕΟΚ [Εлектронний ресурс] / Φ. Αργύρου // SigmaLive. — Οpubλ. 30.12.2014. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/simerini/politics/193479/ithele-entaksi-se-natoeok>

174. Αρχή ραδιοτηλεόρασης Κύπρου. Ιστορικό – Εξέλιξη [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.crt.a.org.cy/default.asp?id=223>

175. Αύξηση εκλογικού μέτρου στο 3,6% ενέκρινε η Βουλή [Εлектронний ресурс] / Ο Φιλελεύθερος. — Οpubλ. 26.11.2015. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/287885/ayxisi-eklogikou-metrou-sto-36-enekrine-i-vouli>

176. Βάζει μπρός το ΔΗΚΟ για τις Βουλευτικές [Εлектронний ресурс] // SigmaLive. — Οpubλ. 15.01.2011. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/news/politics/345578>

177. Βερναρδάκης Χ. Εισαγωγή στην συγκριτική πολιτική ανάλυση [Εлектронний ресурс] / Χ. Βερναρδάκης. — Режим доступу: <http://www.vernardakis.gr/article.php?id=199>

178. Βερναρδάκης Χ. Το κυπριακό πολιτικό σύστημα και η δομή των πολιτικών κομμάτων [Εлектронний ресурс] / Χ. Βερναρδάκης. — Режим доступу: <http://www.vernardakis.gr/article.php?id=212>

179. Βουλευτικές Εκλογές 2011 - Τελικά Αποτελέσματα [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cyprusnet.gr/latestnews/newsid510/382>

180. Βουλευτικές εκλογές 2011: ιστορική άνοδος της αποχής, επικίνδυνη άνοδος της ακροδεξιάς! Συνέντευξη με την Αθηνά Καρυάτη [Εлектронний ресурс] // Youth Against Nationalism. — Οpubλ. 25.05.2011. — Режим доступа: <https://youthagainstnationalism.wordpress.com/2011/05/25/vouleutikes-ekloges2011istoriki-anodos-tis-apoxis-epikindini-anodo-tis-akrodeksias/>

181. Βουλευτικές Εκλογές 2016: Επίσημα Αποτελέσματα [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://wvtv.elections.moi.gov.cy/>

182. Βουλή των Αντιπροσώπων. Ιστορική ανασκόπηση [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.parliament.cy/easyconsole.cfm/id/142>

183. Γ. Ομήρου Πρόεδρος Βουλής της Κύπρου [Εлектронний ресурс] // Έθνος. — Οpubλ. 03.06.2011. — Режим доступа: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=63113046>

184. Γεννάρης Κ. Οι νέες ισορροπίες στην Κύπρο μετά τις εκλογές της 27ης Μαΐου [Εлектронний ресурс] / Κ. Γενναρης // Η Καθημερινή. — Οpubλ. 03.06.2001. — Режим доступа: <http://www.kathimerini.gr/93237/article/epikairothta/politikh/oi-nees-isorropies-sthn-kypro-meta-tis-ekloges-ths-27hs-maiou>

185. Γιαννάκης Λ. Ομήρου: Η Κύπρος στον ευρωπαϊκό πυλώνα ασφάλειας. Μπορεί και πρέπει να συμμετάσχει και να επηρεάσει τις εξελίξεις [Εлектронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογες 2011. — Режим доступа: <http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2011/vima/160311/OMIROY%206.pdf>

186. Γιάννης Μαυρής: Κυπριακές βουλευτικές εκλογές 2016: κλείνει ο βιοϊστορικός κύκλος των κομμάτων. Συνέντευξη στην εφημερίδα «Φιλελεύθερος» (29/5/2016) [Εлектронний ресурс] // mavris.gr. — Οpubλ. 30.05.2016. — Режим доступа: <http://www.mavris.gr/4830/kypros-vouleftikes-2016/>

187. Δήλωση του Προέδρου της Δημοκρατίας [Електронний ресурс] // Cyprus News Agency. — Ομπλ. 13.06.2004. — Режим доступу: <http://www.cna.org.cy/website/newsdisplay2.asp?a=202282>

188. Δήλωση του Προέδρου του Δημοκρατικού κόμματος, Νικόλα Παπαδοπούλου για την κοινή δήλωση Αναστασιάδης – Ακκίντζι. 15.05.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://kyprosmprosta.org.cy/%CE%B4%CE%B7%CE%BB%CF%89%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85/>

189. Δημητρίου Π. Ίδρυση και πορεία Δημοκρατικού συναγερμού [Електронний ресурс] / Π. Δημητρίου. — Режим доступу: <http://disy.org.cy/oldsite/%E2%E5%E6%F4/www.disy.org.cy/images/users/1/sxoli/idrisiporeiadisi.pdf>

190. Δημοσιογραφική διάσκεψη του Γ.Γ. της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ Δ. Χριστόφια, 13 Οκτώβρη 1989 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.akel.org.cy/?p=6240#.VbqGRvntmko>

191. ΔΗΣΥ. Ευρωεκλογές 2004. Πρόγραμμα [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://disy.org.cy/oldsite/%E2%E5%E6%F4/www.disy.org.cy/euro_program.html

192. ΔΗΣΥ. Σταθερή προοπτική. Booklet 2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://elections.disy.org.cy/assets/pdfs/DHSY%20BOOKLET%20LOW.pdf>

193. Διακήρυξη αρχών 4 Ιουλίου 1976 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.disy.org.cy/default.asp?id=127>

194. Διακήρυξη αρχών ΕΛΚ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=2753>

195. Διάσκεψη Τύπου Προέδρου Δημοκρατικού Συναγερμού Νίκου Αναστασιάδη Παρουσίαση Θέσεων για Οικονομία. 3 Μαρτίου 2011 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=165>

196. Διαφάνεια στη χρηματοδότηση των κομμάτων (GRECO). Χειρισμός θέματος από τους «Πολίτες Μπροστά» [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politesmprosta.org/greco-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%89%CE%BD-%CE%BA%CE%BF%CE%BC%CE%BC%CE%B1/>

197. ΕΔΕΚ. Προγραμματική Διακήρυξη [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.edek.org.cy/page.php?id=2>

198. Εθνικό Λαϊκό Μέτωπο. Οι θέσεις μας [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.elamcy.com/latest-articles/item/615-oi-theseis-mas.html>

199. Εισηγήσεις της οργάνωσης Διεθνής Διαφάνεια-Κύπρος αναφορικά με το θέμα της χρηματοδότησης των πολιτικών κομμάτων [Εлектронний ресурс] // StockWatch. — Οпубл. 03.06.2014. — Режим доступу: http://www.stockwatch.com.cy/nqcontent.cfm?a_name=news_view&ann_id=199576

200. Είχε δίκαιο ο Παγκάλος για τον Λυσσαρίδη [Εлектронний ресурс] // Παντος Καιρου. — Οпубл. 04.12.2010. — Режим доступу: <http://mihalismihail.blogspot.com/2010/12/blog-post.html>

201. Εκλογές 21ης Μαΐου 2006 – Βουλή των Αντιπροσώπων [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.cy/easyconsole.cfm/id/258>

202. Εκλογές 27ης Μαΐου 2001 [Εлектронний ресурс] // Πολίτης online. — Режим доступу: <http://ekloges.politis-news.com/2011/hweb?-A=21&-V=anametrisis>

203. Εκλογικός νόμος [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.parliament.cy/images/media/redirectfile/Eklogikos_nomos.pdf

204. Εκτακτο Παγκύπριο Συνέδριο ΔΗΚΟ [Електронний ресурс] // SigmaLive. — Οπυβλ. 30.04.2009. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/news/politics/148598>

205. Εκτακτο Παγκύπριο Συνέδριο Κ.Σ.ΕΔΕΚ [Електронний ресурс] // SigmaLive. — Οπυβλ. 27.03.2009. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/news/politics/137967>

206. Έκτακτο Παγκύπριο συνέδριο της ΕΔΕΚ Να δεσμευθούν όλοι στο λαό χωρίς μισόλογα. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατιάς. Μάϊος [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2006. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/maios.htm#14_Μαΐου

207. Εννέα πυλώνες ΔΗΣΥ για τη δημόσια υγεία. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατιάς. Μάϊος [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2006. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/maios.htm#8_Μαΐου

208. Ενωμένοι Δημοκράτες. Πρωταγωνιστές. [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2001. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/Ekloges/edi.asp>

209. Εξορμήσεις κομμάτων για ψήφους: Τηλεφωνικές παρεμβάσεις και «από πόρτα σε πόρτα» οι νέες μέθοδοι. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατιάς. Μάρτιος [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2001. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/Ekloges/april.asp>

210. Επίδομα ακόμη και σε έποικο [Електронний ресурс] // Ελληνική Αντίσταση. — Οπυβλ. 02.12.2010. — Режим доступу: <http://antistasi.org/?p=12449>

211. Εσωκομματική κρίση στο ΔΗΚΟ [Електронний ресурс] // Deal News Online. — Οπυβλ. 21.05.2013. — Режим доступу: http://www.dealnews.gr/roi/item/74055-%CE%95%CF%83%CF%89%CE%BA%CE%BF%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%94%CE%97%CE%9A%CE%9F#.VdI6C_ntmkp

212. Έτοιμο το ψηφοδέλτιο του ΛΑΣΟΚ [Εлектронний ресурс] // SigmaLive. — Ομπλ. 27.03.2011. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/news/politics/367743>

213. Ευρωβαρόμετρο 63.4. Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Άνοιξη 2005. Εθνική ανάλυση. Κύπρος [Εлектронний ресурс] // European Comission. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_nat_cy.pdf

214. Ευρωβαρόμετρο 74. Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Φθινόπωρο 2010. Εθνική ανάλυση. Κύρια αποτελέσματα. Κύπρος [Εлектронний ресурс] // European Comission. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_cy_cy_nat_pre.pdf

215. Ευρωδημοκρατία: Η πρόταση μας για τον 21ο αιώνα. 12 Δεκεμβρίου 1998 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAAahUKEwiHiKCjzvGAAhUKGCwKHUgbAp4&url=http%3A%2F%2Fdisy.org.cy%2Foldsite%2F%25E2%25E5%25E6%25F4%2Fwww.disy.org.cy%2Fimages%2Fpublic%2Fmisc%2Fdiak2.doc&ei=Nky2VYeVFIqwsAHItowjwCQ&usg=AFQjCNGVeFsoy80AI8mfXzogVz-PgGAVmw&bvm=bv.98717601,d.bGg&cad=rja>

216. Ευρωεκλογές 2004. Επίσημα αποτελέσματα [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: http://results.elections.moi.gov.cy/Greek/EUROELECTIONS_2004/Islandwide

217. Ευρωεκλογές 2009: Τα τελικά αποτελέσματα στη Κύπρο [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.express.gr/afieroma/euroekloges_2009/178107oz_20090607178107.php3

218. Ευρωεκλογές 2014. 61 υποψήφιοι ευρωβουλευτές [Εлектронний ресурс] Live.News. — Ομπλ. 02.05.2016. — Режим доступу: <http://www.livenews.com.cy/cgi-bin/hweb?-A=46467&-V=news>

219. Ευρωεκλογές στην Κύπρο. Ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Τάσος Παπαδόπουλος χαρακτήρισε ιστορική την σημερινή ημέρα των

ευρωεκλογών [Εлектронний ресурс] // ANT1. — Οπυβλ. 13.06.2004. — Ρεжим доступу: <http://www.antenna.gr/news/Politics/article/86345/eyroekloges-stin-kypro>

220. Ευρωπαϊκή Δημokraτία. Κόμματα [Εлектронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2006. — Ρεжим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/evrodi.htm>

221. Ευρωπαϊκή Ενωτική Αριστερά- Βόρεια Πράσινη Αριστερά (ΕΕΑ/ΒΠΑ). Η δράση του ΑΚΕΛ- Αριστερά- Νέες Δυνάμεις στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο [Εлектронний ресурс]. — Ρεжим доступу: <http://www.akel.org.cy/%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%AE-%CE%AD%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7/%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7/#.Vs1kVvmLTDC>

222. Ευρωπαϊκό Κόμμα [Εлектронний ресурс]. — Ρεжим доступу: <http://www.evropaikokomma.org/Komma>

223. ΖΥΓΟΣ – Κίνημα Ανεξαρτήτων Πολιτών [Εлектронний ресурс]. — Ρεжим доступу: <http://www.zygos.org/>

224. Η δική μας αντίληψη για το Σοσιαλισμό [Εлектронний ресурс] — Ρεжим доступу: http://www.akel.org.cy/?page_id=431#.VaetuLtmko

225. Η εποχή του «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο» [Εлектронний ресурс] // Η Καθημερινή. — Οπυβλ. 30.12.2010. — Ρεжим доступу: <http://www.kathimerini.gr/414466/article/epikairothta/politikh/h-epochh-toy-eok-kai-nato-to-idio-syndikato>

226. Η ίδρυση της Ενιαίας Δημokraτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΔΕΚ) [Εлектронний ресурс]. — Ρεжим доступу: <http://edek.org.cy/wp-content/uploads/2015/06/idritikidiakiriksi.pdf>

227. Η Κύπρος βγήκε και επίσημα από το Μνημόνιο [Εлектронний ресурс] // Έθνος. — Οπυβλ. 07.03.2016. — Ρεжим доступу:

http://www.ethnos.gr/oikonomia/arthro/h_kypros_bgike_kai_episima_apo_to_mnimo_nio-64342740/

228. Η Κύπρος με τον Αριστερό πρόεδρο επικήρωσε την Συνθήκη της Λισσαβόνας [Εлектронний ресурс] // Indymedia Αθήνας. — Οpubλ. 04.07.2008. — Режим доступа: <https://athens.indymedia.org/post/889197/>

229. Η οριζόντια ψηφοφορία [Εκτρονний ресурс] // SigmaLive. — Οpubλ. 22.12.2013. — Режим доступа: <http://www.sigmalive.com/simerini/news-asset/85194>

230. Ήφαιστος Π. Οι Σχέσεις της Κύπρου με τις Ευρωπαϊκές Κοινοότητες 1972-1990: Από τη Συμφωνία Σύνδεσης στην Αίτηση Ενταξης / Π. Ήφαιστος, Χ. Τσαρδανίδης. — Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1991. — 469 σ.

231. Θέμα αποχώρησης του ΔΗΚΟ από την κυβέρνηση Χριστόφια θέτει ο αντιπρόεδρος του κόμματος Ν. Παπαδόπουλος [Εлектронний ресурс] // Το Βήμα. — Οpubλ. 13.04.2009. — Режим доступа: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=263672>

232. Θέσεις από το Πρόγραμμα Δράσης ΕΛΚ 2014 – 2019 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=2754>

233. Θέσεις Συμμαχίας πολιτών για τις Ευρωεκλογές. Η Ευρώπη που θέλουμε [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.symmaxiapoliton.org/nea-symmaxias/anakoimwseis-tyrou/theseis-symmaxias-politwn-gia-tis-eyrwekloges-2014>

234. Θέσεις του 21ου Συνεδρίου ΑΚΕΛ [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.akel.org.cy/?page_id=458#.VeqBpdK8PGc

235. Ιακώβου Χ. Πολιτική ανάλυση: κόμματα και βουλευτικές εκλογές 2011 στην Κύπρο [Εлектронний ресурс] / Χ. Ιακώβου // SigmaLive. — Οpubλ. 21.03.2011. — Режим доступа: <http://www.sigmalive.com/ekloges2011/news/365774>

236. Ιδεολογική Διακήρυξη του Δημοκρατικού Κόμματος [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.diko.org.cy/easyconsole.cfm/id/144>

237. Ιδρυτική διακήρυξη Δημοκρατικού Συναγερμού [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=298>
238. Ιδρυτική Διακήρυξη. Ιδρύεται Δημοκρατική παράταξη [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.diko.org.cy/easyconsole.cfm/id/30>
239. Ιστορικό της Βουλής [Εлектронний ресурс] // Κάλπη. — Режим доступу: <http://www.kalpi.net/istoriko-ths-boylhs.html>
240. Ιωάννου Χ. Πώς και γιατί η Κύπρος βυθίστηκε στην κρίση – Τα πραγματικά αίτια και οι ευθύνες [Εлектронний ресурс] / Χ. Ιωάννου, Α. Αιμιλιανίδης // Foreign Affairs. — Ομπλ. 03.03.2013. — Режим доступу: <http://foreignaffairs.gr/articles/69205/xristina-ioannoy-kai-axilleas-aimilianidis/pos-kai-giati-i-kypros-bythistike-stin-krisi?page=show>
241. Και επίσημα αρχίζει η προεκλογική εκστρατεία του ΔΗΣΥ. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατείας. Μάρτιος [Εлектронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2001. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/Ekloges/march.asp>
242. Κάλεσμα Άντρου για ενίσχυση του ΑΚΕΛ [Εлектронний ресурс] // Πολίτης online. — Ομπλ. 20.02.2011. — Режим доступу: <http://ekloges.politis-news.com/2011/hweb?-A=340&-V=eklogesarticles>
243. Καταστατικό Δημοκρατικού Κόμματος [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.diko.org.cy/images/media/assetfile/ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ.pdf>
244. Καταστατικό Δημοκρατικού Συναγερμού [Εлектронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.disy.org.cy/assets/Katastatiko2010.pdf>
245. Καταστατικό ΕΔΕΚ [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://edek.org.cy/wp-content/uploads/2015/04/%CE%9A%CE%91%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%A4%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F-%CE%9A.%CE%A3-%CE%95%CE%94%CE%95%CE%9A-2015.pdf>

246. Καταστατικό Κινήματος Οικολογών Περιβαλοντιστών [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cyprusgreens.org/wp-content/uploads/2013/07/katastatiko_final_October_2011.pdf

247. Καταστατικό του ΑΚΕΛ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.akel.org.cy/?page_id=420#.Vad8QeLtmko

248. Καταψηφίζει το «ευρωσύνταγμα» το ΑΚΕΛ [Електронний ресурс] // Ριζοσπάστης. — Οpubλ. 20.05.2005. — Режим доступу: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=2858671>

249. Κίνημα Αλληλεγγύη. Ιδρυτική Διακήρυξη. Ομπρός βοηθάτε να σηκώσουμε τον Ήλιο πάνω από την Κύπρο [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.allileggii.com/idrytiki-diakiryxi/>

250. Κίνημα Ελευθέρων Πολιτών. Κόμματα [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2006. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/elpolites.htm>

251. Κιτρομηλίδης Μ. Το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής της Κύπρου: Κριτική θεώρηση // Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της / Ed. by Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης/ — Αθήνα : Hestia Publishing House, 1981. — 668 σ.

252. Κοινή Διακήρυξη Ευρωπαϊκών Κομμάτων για τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.akel.org.cy/euroelections/?page_id=1634#.VxXb79WLSM8

253. Κυπριακή Προοδευτική Συνεργασία - ΚΥ.ΠΡΟ.Σ [Електронний ресурс] // SigmaLive. — Οpubλ. 25.02.2011. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/ekloges2011/announcements/358763>

254. Κυπριανού Δ. «Συμμαχία Πολιτών» από τον Γ. Λίλληκα στην Κύπρο [Електронний ресурс] / Δ. Κυπριανού // Πρώτο θέμα. — Οpubλ. 14.04.2013. — Режим доступу: <http://www.protothema.gr/politics/article/271561/symmaxia-politon-aro-ton-g-lillhka-sthn-kypro/>

255. Κυπριανού Δ. Κύπρος: Αποκαλύψεις για χρηματοδότηση κομμάτων από Έλληνα επιχειρηματία [Електронний ресурс] / Δ. Κυπριανού // Πρώτο θέμα. —

Οπυβλ. 16.04.2014. — Режим доступу: <http://www.protothema.gr/politics/article/370857/kupros-apokalypseis-gia-hrimatodotisi-kommaton-apo-ellina-epiheirimatia/>

256. Κύπροι Ευρωβουλευτές – Αποτελέσματα εκλογών για την ανάδειξη μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Ιουνίου 2004 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: http://www2.parliament.cy/parliamentgr/006_02_01_01.htm

257. Κύπρος: Για πρώτη φορά Τουρκοκύπριοι υποψήφιοι? [Εлектронний ресурс] // ΕΡΤ. — Οπυβλ. 02.05.2014. — Режим доступу: <http://www.ert.gr/kipros-gia-proti-fora-tourkokiprii-ipopsifii-stis-evroekloges/>

258. Κύπρος: ΕΔΕΚ-Λιλλήκας με ουδέτερη στάση στο β' γύρο των εκλογών [Εлектронний ресурс] // Το Βήμα. — Οπυβλ. 20.02.2013. — Режим доступу: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=499056>

259. Κύπρος: Πρόγραμμα κ. Ν. Αναστασιαδη, υποψήφιος για προεδρία της Δημοκρατίας [Εлектронний ресурс] // Mynima-Hellas. — Οπυβλ. 13.11.2012. — Режим доступу: <http://mynima-hellas.com/2012/11/%CE%9A%CF%8D%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%A0%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1-%CE%BA-%CE%9D-%CE%91%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%B7-%CF%85%CF%80%CE%BF/>

260. Κύπρος: Το ΑΚΕΛ του Χριστόφια θα καταψηφίσει τη Συνθήκη της Λισαβόνας [Εлектронний ресурс] // Πάτρις. — Οπυβλ. 24.06.2008. — Режим доступу: <http://www.patris.gr/articles/135713?PHPSESSID=#.Vc3xEhTtmko>

261. Κύπρος: Υποψήφιος για Πρόεδρος της Βουλής ο Καρογιάν [Εлектронний ресурс] // ANT1. — Οπυβλ. 28.05.2011. — Режим доступу: <http://www.antenna.gr/news/Politics/article/241831/kypros-yropsifios-gia-proedros-tis-boylis-o-karogian>

262. Κυριάκος Κενεβέζος: Ο «ΣγΕ» και η δυσκολία της Τουρκίας [Εлектронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2011 — Режим доступа: <http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2011/vima/160311/KENEVEZOS.pdf>

263. Λάδη Σ. Οικονομική κρίση και διοικητική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και στην Κύπρο: ευκαιρίες και περιορισμοί / Σ. Λάδη // Σειρά κειμένων πολιτικής. Κέντρο ευρωπαϊκών και διεθνών υποθέσεων. Πανεπιστήμιο Λευκωσίας. — 2011. — 48 σ.

264. Λάρκου Λ. Ανάπτυξη σε μια ενωμένη, ισχυρή κοινωνία [Εлектронний ресурс] / Λ. Λάρκου. — Режим доступа: http://www.larkoslarkou.org.cy/e-book_tritos%20dromos.shtml#6

265. Λάρκου Λ. Δέκα πολιτικές φυσιγνωμίες της Κύπρου [Εлектронний ресурс] / Λ. Λάρκου. — Режим доступа: http://www.larkoslarkou.org.cy/e-book_deka%20prosopa.shtml

266. Μάριος Καρογιάν: Καλεί την ηγεσία του ΔΗΚΟ «να αλλάξει ρότα» [Εлектронний ресурс] // Offsite. — Οpubλ. 27.05.2014. — Режим доступа: <http://offsite.com.cy/marios-karogian-kali-tin-igesia-tou-diko-na-allaxi-rota/>

267. Μάριος Μ. Ένταξη της Κύπρου στην Ευρωζώνη το 2009 προτείνει το ΑΚΕΛ αντί του 2008 [Εлектронний ресурс] / Μ. Μάριος // Indymedia Αθήνας. — Οpubλ. 10.05.2006. — Режим доступа: <https://athens.indymedia.org/post/503131/>

268. Ματσούκα Κ. Η Ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση: προβλήματα, προοπτικές, προσκλήσεις / Κ. Ματσούκα [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: http://pened2003.pspa.uoa.gr/final_cleo.pdf

269. Μαύρος Λ. Κύπρος, οι εκλογές [Εлектронний ресурс] / Λ. Μαύρος // Άρδην - Ρήξη. — Режим доступа: <http://www.ardin.gr/?q=node/1940>

270. Μέλισσας Δ. Πολιτικά κόμματα στην Κυπριακή Δημοκρατία. Η εξέλιξη προς τη θεσμοποίηση / Δ. Μελισσας. — Αθήνα : Σάκκουλας Αντ. Ν., 1996. — 70 σ.

271. Μεταναστευτική Πολιτική Διάσκεψη τύπου του προέδρου του Δημοκρατικού Συναγερμού Νίκου Αναστασιάδη. 11 Μαρτίου 2011 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=164>

272. Μεταρρύθμιση του εκλογικού συστήματος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Πλατφόρμα Ομάδων Πολιτών ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ ΤΩΡΑ! [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zygos.org/uploads/docs/doc100002.pdf>

273. Μήνυμα Ελπίδας. Ενημερωτικό έντυπο [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minima-elpidas.eu/MinimaElpidas.pdf>

274. Μιτίδης Π. Αβέρωφ και Περδίκης συμφωνούν στην οριζόντια διαφωνούν στο μέτρο [Електронний ресурс] / Π. Μιτίδης // Alfanews. — Режим доступу: <http://www.alfanews.com.cy/politikh/item/2385-%CE%B1%CE%B2%CE%AD%CF%81%CF%89%CF%86-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%BF%CF%8D%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%B6%CF%8C%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%BF%CF%8D%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%AD%CF%84%CF%81%CE%BF.html>

275. Νεβσεχιρλιόγλου Α. Κυπριακές προεδρικές εκλογές 2013 [Електронний ресурс] / Α. Νεβσεχιρλιόγλου // Délkelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly. — Τόμος 4. — No.1. — 2013. — Режим доступу: http://www.southeast-europe.org/pdf/13/DKE_13_G_P_Aggeliki-Nevsehirlioglou_Cypriot-Presidential-Elections-2013.pdf

276. Νέοι Ορίζοντες. Πρωταγωνιστές. [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2001. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/Ekloges/neo.asp>

277. Νόμος που ενοποιεί και αναφέρει τους νόμους που ρυθμίζουν την ίδρυση, εγκατάσταση και λειτουργία ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών. Αριθμός 7 (I) του 1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://www.crt.a.org.cy/images/users/1/CRTA-LAW7%281%2998%20FINAL%202011.pdf>

278. Νόμος που προνοεί για την εγγραφή και την χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων και άλλα συναφή θέματα. Αριθμός 175(I) του 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2012_1_175.pdf

279. Νόμος που τροποποιεί τον Περί Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου Νόμο 83(I)/2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2006_1_83.pdf

280. Νόμος που τροποποιεί τους Περί Πολιτικώμ Κομμάτων νόμους του 2012 έως (αρ.2) του 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cylaw.org/nomoi/arith/2015_1_171.pdf

281. Ο περί Πολιτικών Κομμάτων (Κτήση, Κατοχή και Διάθεση Ακίνητης και Κινητής Ιδιοκτησίας) Νόμος του 1989 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/1989_1_199/index.html

282. Ο περί Πολιτικών Κομμάτων Νόμος του 2011 (20(I)/2011) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2011_1_20/full.html

283. Ο Περί της Εκλογής των Μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Νόμος του 2004 (10(I)/2004) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2004_1_10/full.html

284. Ο ρόλος της Βουλής των Αντιπροσώπων στην ενταξιακή πορεία της Κύπρου [Електронний ресурс] // Κυπριακή Δημοκρατία. Βουλή των αντιπροσώπων. — Режим доступу: http://www2.parliament.cy/parliamentgr/101_02_01.htm

285. Οι θέσεις του ΕΛΑΜ για την Ευρωβουλή [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.elamcy.com/elections/euro-elections-2014/item/5568-oi-theseis-tou-elam-gia-tin-evrovouli-vinteo.html>

286. Οι προτάσεις μας για ένα νέο αναπτυξιακό μοντέλο [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://kyprosmprosta.org.cy/%CE%B7->

%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7-
 %CE%BC%CE%B1%CF%83-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-
 %CE%B5%CE%BD%CE%B1-%CE%BD%CE%B5%CE%BF-
 %CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%80%CF%84%CF%85%CE%BE%CE%B9%CE%
 E%B1%CE%BA%CE%BF-%CE%BC/

287. Οι προτάσεις του ΔΗΚΟ για τις Ευρωεκλογές της 25ης Μαΐου 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dikoelections2014.com/2014-05-01-12-31-09>

288. Οι φοιτητές δεν θα ψηφίσουν στο εξωτερικό. Η Βουλή απέρριψε τη σχετική πρόταση. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατιάς. Απρίλιος [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2001. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/afieromata/Ekloges/april.asp>

289. Οικολόγοι – Συνεργασία Πολιτών: Θα μπούμε στη Βουλή [Електронний ресурс] // SigmaLive. — Οπυбл. 19.02.2016. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/news/politics/vouleftikes2016/309756/oikologoi-synergasia-politon-tha-mproume-sti-vouli#.dpuf>

290. Οικονομίδου Μ. Μεταξύ σφύρας και άκμονος ο πολιτικός νόμος. Ενστάσεις και προβληματισμοί γύρω από τον εκσυγχρονισμό της νομοθεσίας [Електронний ресурс] / Μ. Οικονομίδου / Η Καθημερινή. — Режим доступу: <http://www.kathimerini.com.cy/mobile.php?modid=2&artid=205416>

291. Ομιλία Ιωάννη Κασουλίδη στο Συνέδριο του ΔΗΣΥЮ 19 Ιανουαρίου 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://disy.org.cy/index.php?id=220>

292. Ομιλία Προέδρου ΔΗΚΟ στο έκτακτο Παγκύπριο Συνέδριο - 12-3-2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kyproekloges.com/old/index.php?option=com_content&view=article&id=267:synedrio-diko-omilia&catid=1:latest

293. Ομιλία Προέδρου Δημοκρατικού Συναγερμού Νίκου Αναστασιάδη για Κυπριακό. Βουλή των Αντιπροσώπων, 24 Φεβρουαρίου 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=166>

294. Ομιλία του εκλεγμένου Προέδρου της Δημοκρατίας Τάσσου Παπαδόπουλου στην Τελετή Διαβεβαίωσης ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων, την 28η Φεβρουαρίου 2003 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tassospapadopoulos.com/easyconsole.cfm/id/47>

295. Ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας Τάσσου Παπαδόπουλου για την Ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την 1η Μαΐου 2004 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.tassospapadopoulos.com/easyconsole.cfm/id/101>

296. Ομιλία του προέδρου του Δημοκρατικού Συναγερμού Νίκου Αναστασιάδη στο Έκτακτο Παγκύπριο Συνέδριο του κόμματος. Λευκωσία, 11 Μαρτίου 2006 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://disy.org.cy/oldsite/%E2%E5%E6%F4/www.disy.org.cy/default16a8.html?id=285>

297. Ομιλία του προέδρου του Δημοκρατικού Συναγερμού Νίκου Αναστασιάδη στο Έκτακτο Παγκύπριο Συνέδριο για τις Ευρωεκλογές 9 Μαΐου 2009 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.disy.org.cy/index.php?id=223>

298. Ομιλία του Προέδρου του Κ.Σ. ΕΔΕΚ Γιαννάκη Λ. Ομήρου στη Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής 13 Φεβρουαρίου 2011 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.yiannakisomirou.com/files/website/file140.pdf>

299. Οργανωτικό συνέδριο ΖΥΓΟΣ – Λευκωσία 12/3/2011. Γιάννος Κάνινας – πρώτο ιδρυτικό μέλος [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zygos.org/uploads/docs/kannas.pdf>

300. Ορεινός Ν. Από το πλειοψηφικό σύστημα στην απλή αναλογική. Έτσι κατανέμονται οι έδρες [Εлектронний ресурс] / Ν. Ορεινός // SigmaLive. — Οpubλ. 21.03.2011. — Режим доступа: <http://www.sigmalive.com/archive/ekloges2011/news/365578>

301. Οριζόντια ψηφοφορία στις βουλευτικές εκλογές [Εлектронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.diafaniatora.com/wp-content/uploads/2015/04/protash-orientias.pdf>

302. Ορφανίδου Σ. Καιρός για οριζόντια ψηφοφορία [Електронний ресурс] / Σ. Ορφανίδου // Cyprus news. — Οπυβλ. 09.02.2014. — Режим доступу: <http://cyprusnews.eu/savia-orphanidou/1850147-2014-02-09-00-18-47.html>

303. Παγκύπριο Ιδρυτικό Συνέδριο της ΕΔΕΚ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://edek.org.cy/wp-content/uploads/2015/06/paggiprio_idritiko_sindedrio_edek.pdf

304. Παλλίνης Π. Η οικονομική κρίση στην Κύπρο και το τραπεζικό σύστημα: ανάγκη για εθνικοποίηση και δημόσιο έλεγχο των τραπεζών [Електронний ресурс] / Π. Παλλίνης // ΕΡΑΣ. — Οπυβλ. 16.06.2012. — Режим доступу: http://erascy.blogspot.com/2012/06/blog-post_263.html

305. Παναγιώτου Γ. 12 Μαΐου 1976: Η ίδρυση του ΔΗΚΟ [Електронний ресурс] / Γ. Παναγιωτου. — Режим доступу: <http://panayiotou.blogspot.com/2010/05/12-1976.html>

306. Παπαδάκης Δημήτρης. Είμαι ανοικτό βιβλίο και μιλώ πάντα με καθαρές κουβέντες - Συνέντευξη στον ΦΙΛΟΞΕΝΟ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dparadakis.eu/DefaultArticle/ArticleID=1320>

307. Παρούτης Σ. Συνεντευξη με τον πρόεδρο του Κ.Σ. ΕΔΕΚ Γ. Ομήρου. Δεν υποστηρίζουμε ξανά Χριστόφια [Електронний ресурс] // Σ. Παρούτης, Κ. Σάββα // Πολίτης. — Οπυβλ. 10.04.2011. — Режим доступу: <http://ekloges.politis-news.com/2011/hweb?-A=846&-V=eklogesannouncements>

308. Πιμπίσης Α. Έβγαλε διαζύγιο με την κυβέρνηση το ΔΗΚΟ [Електронний ресурс] / Α. Πιμπίσης // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυλ. 27.02.2014. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/187511/evgale-diazugio-me-tin-kyvernisi-to-diko>

309. Πιμπίσης Α. Στο ράφι τοποθετείται η οριζόντια ψηφοφορία [Електронний ресурс] / Α. Πιμπίσης // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυβλ. 03.04.2015. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/250116/sto-rafi-topotheteitai-i-orizontia-psifoforia>

310. Πιμπίσης Α. ΔΗΣΥ: Αύξηση βουλευτών και εκλογικό μέτρο στο 4% [Електронний ресурс] / Α. Πιμπίσης // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυβλ. 14.10.2014. —

Режим доступу: <http://www.philenews.com/el-gr/top-stories/885/223104/disyauxisi-voulefton-kai-eklogiko-metro-sto-4>

311. Πισιάρια Ε. Οι... PR των κομμάτων προεκλογικά [Εлектронний ресурс] / Ε. Πισιάρια / iNewsgr. — Οpubλ. 23.03.2011. — Режим доступу: <http://www.inewsgr.com/147/oi-PR-ton-kommaton-proeklogika.htm>

312. Πιστικού Β. Κυπριακό πολιτικό σύστημα και εκλογική διαδικασία [Εлектронний ресурс] / Β. Πιστικού // Electionsnet. — Οpubλ. 04.02.2013. — Режим доступу: <http://electionsnet.org/index.php/2013-02-04-10-15-01/2013-02-01-14-26-01>

313. «Πνοή Λαού» το νέο πολιτικό σχήμα [Εлектронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος. — Οpubλ. 08.09..2016. — Режим доступу: <http://www.philenews.com/el-gr/eidiseis-politiki/39/275352/pnoi-laou-to-neo-politiko-schima>

314. Πογιατζιής Γ. Η δημαγωγία της οριζόντιας ψήφου [Εлектронний ресурс] / Γ. Πογιατζιής // Η Χαραυγή. — Режим доступу: <http://www.haravgi.com.cy/site-article-1515-gr.php#axzz3G7aF4kQ8>

315. Πολιτική απόφαση του 19ου Συνεδρίου του ΑΚΕΛ [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.akel.org.cy/nqcontent.cfm?a_id=5620&tt=graphic&lang=11

316. Πολιτική απόφαση του 20ου Συνεδρίου του ΑΚΕΛ [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.akel.org.cy/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%86%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-20%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%BF%CF%85/#.WOQPkPnyjDc>

317. Πολιτική απόφαση του 22ου Συνεδρίου του ΑΚΕΛ [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.akel.org.cy/2015/06/09/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%86%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-20%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%BF%CF%85/#.WOQPkPnyjDc>

84%CE%B9%CE%BA%CE%B7-

%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%86%CE%B1%CF%83%CE%B7-

%CF%84%CE%BF%CF%85-22%CE%BF%CF%85-

%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%85-

F%85-%CF%84%CE%BF%CF%85/#.V1fHZbiLSM8

318. Πολιτική Διακήρυξη Κύπρος 2020 – ανάπτυξη με αλληλεγγύη [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://disyblog.org.cy/index.php/sxoliastemas/4343.html>

319. Πολιτική Διακήρυξη των Ενωμένων Δημοκρατών [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.edi.org.cy/%CE%95%CE%94%CE%97/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%CF%81%CF%85%CE%BE%CE%B7.aspx>

320. Προεδρικές εκλογές 2008. Ειδήσεις. Αντίστροφη αναμέτρηση. Φεβρουάριος [Εлектронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2008. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2008/antistr_metr_Feb.html

321. Προεδρικές εκλογές 2013: Μοιράστηκε η πίτα: Ποιοι πρωμοδότησαν την εκλογή Αναστασιάδη; [Εлектронний ресурс] // News.it. — Οpubλ. 25.02.2013. — Режим доступу: http://www.newsit.com.cy/default.php?pname=Article&art_id=107516&catid=9

322. Προκοποίου Ε. Φήμες και πραγματικότητες για τις βουλευτικές εκλογές [Εлектронний ресурс] / Ε. Προκοποίου // 24h.com.cy. — Οpubλ. 08.02.2016. — Режим доступу: <http://www.24h.com.cy/politics/item/114873-fimes-gia-pragmatikotites-gia-tis-vouleftikes-ekloges.html#sthash.XQQfwlAB.dpuf>

323. Προτάσεις για καλύτερη ζωή 6+1 [Εлектронний ресурс]. — Режим доступу: <http://edek.org.cy/2011/61-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1->

%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B7-
%CE%B6%CF%89%CE%AE/

324. Προτάσεις για την Οικονομία 10 + 1 [Ελεγκτροννίη ρεσυρς]. — Ρεζιμ
δουτυпу: [http://edek.org.cy/2011/10-1-
%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%
%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-
%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF
%CE%B1/](http://edek.org.cy/2011/10-1-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B1/)

325. Προτάσεις για το Κυπριακό 6 +1 [Ελεγκτροννίη ρεσυρς]. — Ρεζιμ
δουτυпу: [http://edek.org.cy/2011/6-1-
%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%
%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-
%CE%BA%CF%85%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C/](http://edek.org.cy/2011/6-1-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CF%85%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C/)

326. Σαββίδης Λ. ΕΛΑΜ: Μια νέα Χρυσή Αυγή αναδύεται στην Κύπρο [Ελεγκτροννίη ρεσυρς] / Λ. Σαββίδης // news247. — Ουυβλ. 23.05.2016. — Ρεζιμ
δουτυпу: [http://news247.gr/eidiseis/politiki/elam-mia-nea-xrysh-aygh-anaduetai-
sthn-kupro.4074180.html](http://news247.gr/eidiseis/politiki/elam-mia-nea-xrysh-aygh-anaduetai-sthn-kupro.4074180.html)

327. Σαββίδης Φ. Το προεκλογικό σκηνικό στην Κύπρο [Ελεγκτροννίη ρεσυρς] / Φ. Σαββίδης // Το Βήμα. — Ουυβλ. 02.02.2008. — Ρεζιμ
δουτυпу: http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=227014_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfCube%2FCYPR20081_Display_C1&top=yes

328. Σε αύξηση του εκλογικού μέτρου στοχεύουν ΔΗΣΥ-ΑΚΕΛ [Ελεγκτροννίη ρεσυρς] // SigmaLive. — Ουυβλ. 15.06.2014. — Ρεζιμ
δουτυпу: [http://www.sigmalive.com/news/politics/135304/se-afksisi-tou-eklogikou-metrou-
stoxevoun-disyakel](http://www.sigmalive.com/news/politics/135304/se-afksisi-tou-eklogikou-metrou-stoxevoun-disyakel)

329. Σε εσυκομματική μάχη θα εξελιχθούν οι βουλευτικές εκλογές για το ΔΗΚΟ [Ελεγκτροννίη ρεσυρς] // Η Μάχη. — Ουυβλ. 01.11.2010. — Ρεζιμ
δουτυпу: <http://www.maxhnews.com/content/1395>

330. Σιζόπουλος Μαρίνος: Διζωνική Δικοινοτική Ομοσπονδία: Η χειρότερη μορφή διχοτόμησης [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://edek.org.cy/2016/dizoniki-dikinetiki-omospondia-i-chirotteri-morfi-dichotomisis/>

331. Σταύρου Σ. Με το βλέμμα στραμμένο στις... Βρυξέλλες, 47 υποψήφιοι [Електронний ресурс] / Σ. Σταύρου // SigmaLive. — Οpubλ. 15.05.2009. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/simerini/politics/153215>

332. Στη μάχη των ποσοστών ρίχνονται ΔΗΚΟ και ΕΔΕΚ. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατιάς. Μάρτιος [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2006. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/martios.htm#20_Μαρτίου

333. Στον παλμό των ευρωεκλογών [Електронний ресурс] // Sigmalive. — Οpubλ. 23.05.2009. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/archive/news/politics/155796>

334. Στυλιανίδης Σ. Η πολιτική ιστορία της Κύπρου τα τελευταία 25 χρόνια — Μια χαρτογραφική προσέγγιση [Електронний ресурс] / Σ. Στυλιανίδης, Ν. Καρανικόλας // 6ο Εθνικό συνέδριο χαρτογραφίας «Η χαρτογραφία σε εξέλιξη», (22-24 Νοεμβρίου 2000). — Режим доступу: <http://karanik.webpages.auth.gr/main/images/papers/synedria/xeee2000b.pdf>

335. Στυλιανού Μ. Ιστορία των Προεδρικών Εκλογών [Електронний ресурс] / Μ. Στυλιανού // Sigmalive. — Οpubλ. 12.11.2012. — Режим доступу: <http://www.sigmalive.com/ekloges2013/electionnews/18522>

336. Συνέντευξη Δημήτρη Χριστόφια «Θα συγκροτήσω κυβέρνηση προσωπικοτήτων» 2008 [Електронний ресурс] / Α. Ταραμουντά, Κ. Βενιζέλο, Σ. Μιχαήλ, Α. Πιμπίση // Ο Φιλελεύθερος. — Οpubλ. 10.12.2007. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2008/synenteyksies/10122007_xristofias.pdf

337. Συνέντευξη Τάσσου Παπαδόπουλου «Διεκδικώ το καλύτερο για τον τόπο και το λαό μου» [Електронний ресурс] / Α. Ταραμουντά, Κ. Βενιζέλο,

Σ. Μιχαήλ, Α. Πιμπίση στον // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυβλ. 23.12.2007. — Режим доступу:

http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2008/synenteyksies/23122007_tassos.pdf

338. Συνέντευξη του Γιάννη Μαύρη στην εφημερίδα «Ο ΠΟΛΙΤΗΣ»: Εκλογές ρουτίνας η αναμέτρηση της 21ης Μαΐου [Електронний ресурс] / Public Issue.— Οπυβλ. 14.05.2006. — Режим доступу:<http://www.publicissue.gr/448/2540-interview4/>

339. Συνέντευξη του Γιώργου Λίλληκα «Εγώ δεν βρήκα στρωμένα χάλια» 2013 [Електронний ресурс] / Σ. Χριστοδούλου // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυβλ. 20.01.2013. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2013/entypa/20012013_lil.pdf

340. Συνέντευξη του Σταύρου Μαλά: Γιατί να κριθώ για χειρισμούς άλλους; 2013 [Електронний ресурс] / Σ. Χριστοδούλου // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυβλ. 27.01.2013. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2013/entypa/27012013_mal.pdf

341. Συνένωση Ευρωπαϊκού Κόμματος με το κίνημα «Αλληλεγγύη» ενόψει εκλογών στην Κύπρο [Електронний ресурс] // Parapolitika. — Οπυβλ. 11.03.2016. — Режим доступу: <http://www.parapolitika.gr/article/349858/syenenosi-eyropaikouy-kommatos-me-kinima-allileggyi-enopsei-eklogon-stin-kypro>

342. Σύνταγμα της Κύπρου [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa2006.nsf/constitution_gr/constitution_gr#2

343. Σχέσεις μεταξύ Κύπρου και Ευρωπαϊκής Ένωσης: σύντομο ιστορικό [Електронний ресурс] // Κύπρος και Ευρωπαϊκή Ένωση: ενταξιακές διαπραγματεύσεις. — Режим доступу: http://kypros.org/CY-EU/gr/brief_history.htm

344. Σωτήρης Μ. Αντιπρόεδρος της ΕΔΕΚ και βουλευτής Μαρίνος Σιζόπουλος: Κομματικός απεγκλωβισμός ψηφοφόρων [Електронний ресурс] / Μ. Σωτήρης // Ο Φιλελεύθερος. — Οπυβλ. 30.04.2006. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/sine_3.pdf

345. Τακτικό Ευρωβαρόμετρο 82. Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Φθινόπωρο 2014. Εθνική ανάλυση. Κύπρος [Електронний ресурс] // European Comission. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_cy_cy_nat.pdf

346. Το 18ου Συνέδριο του ΑΚΕΛ: Υλικά και Ντοκουμέντα [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.akel.org.cy/?cat=43&paged=3#.VbqVwfntmko>

347. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: εκλογικές διαδικασίες [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/el/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.3.4.html

348. Τομπάζος Σ. Οι βουλευτικές εκλογές στην Κύπρο: μια ιστορική ήττα της Αριστεράς [Електронний ресурс] / Σ. Τομπάζος // Ανανεωτική. — Οpubλ. 04.06.2006. — Режим доступу: <http://www.ananeotiki.gr/el/readArchives.asp?catID=1&subCatID=0&page=684&textID=1195>

349. Τον πρωταγωνιστικό του ρόλο στο Κυπριακό αναδεικνύει το ΔΗΚΟ. Ημερολόγιο προεκλογικής εκστρατιάς. Μάϊος [Електронний ресурс] // Ο Φιλελεύθερος online. Εκλογές 2006. — Режим доступу: http://www.philenews.com/afieromata/ekloges2006/maios.htm#17_Μαΐου_

350. Χαιρετισμός Βέρας Πολυκάρπου στην Παγκύπρια Προεκλογική Συνάντηση του ΑΚΕΛ-Αριστερά-Νέες Δυνάμεις [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.akel.org.cy/euroelections/?p=1791#.VcmpL6btmko>

351. Χαραλάμπους Γ. Ιδεολογικές και οργανωτικές εκφάνσεις της κυπριακής ακροδεξιάς [Електронний ресурс] / Γ Χαραλάμπους // Χρόνος. — Οpubλ. 13.05.2014. — Режим доступу: <http://www.chronosmag.eu/index.php/g-lps-elg-g-fs-p-ex.html>

352. Χαραλάμπους Γ. Το ΑΚΕΛ και η Ευρωπαϊκή Ένωση [Електронний ресурс] / Χαραλάμπους Γ. // Selected Works. — Режим доступу: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1025&context=giorgos>

353. Χασαπόπουλος Ν. Κύπρος: Η Βουλή ενέκρινε το μνημόνιο [Електронний ресурс] / Ν. Χασαπόπουλος // Το Βήμα. — Οpubλ. 30.04.2013. — Режим доступу: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=510584>

354. Χατζηκώστας Κ. Το τέλος της εποχής των οπαδών [Електронний ресурс] / Κ. Χατζηκώστας // Σύγχρονη Άποψη. — Οpubλ. 18.06.2009. — Режим доступу: <http://magazine.apopsi.com.cy/2009/06/1887>

355. Χριστοδούλου Τ. Α. Κυπριανού: «Παραμύθια της χαλιμάς η οριζόντια ψηφοφορία» [Електронний ресурс] / Τ. Χριστοδούλου // 24.com.cy. — Οpubλ. 06.04.2015. — Режим доступу: <http://www.24h.com.cy/politics/item/84654-a-kiprianou-paramithia-tis-xalimas.html>

356. Χριστοφόρου Χ. Οι Κυπριακές Βουλευτικές εκλογές 2001 και οι σχέσεις κομμάτων και κοινωνίας [Електронний ресурс] / Χ. Χριστοφορου. — Режим доступу: http://www.vernardakis.gr/uplmed/File/Christoforou_arthro.pdf

Додаток А
Політико-ідеологічний спектр кіпрських
парламентських політичних партій

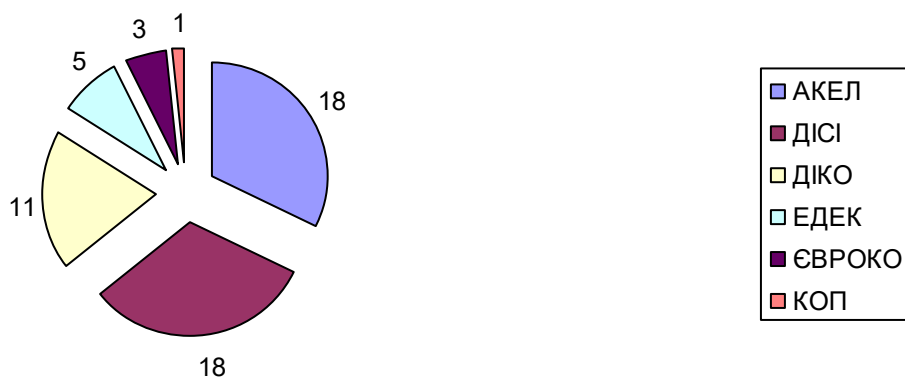
Партія	Рік створення	Розташування в політико-ідеологічному спектрі
АКЕЛ	1941	комунізм, ліві
ЕДЕК	1969	соціал-демократія, лівоцентристи
ДІСІ	1976	консервативний лібералізм, праві / правоцентристи
ДІКО	1976	центристи
КОП	1996	політична екологія, центристи
ЄВРОКО	2005	правоцентристи
ЕЛАМ	2008	націоналізм, крайні праві
«Альянс громадян»	2013	неідеологічна, центристи
Рух «Солідарність»	2016	консерватизм, праві / правоцентристи

Розраховано і складено за джерелом: Κοινοβουλευτικά κόμματα. Διαδικτυακή πύλη της Κυπριακής Δημοκρατίας [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cyprus.gov.cy/portal/portal.nsf/gwp.getGroup?OpenForm&access=0&SectionId=government&CategoryId=%CE%9A%CF%85%CE%B2%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7&SelectionId=%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%20%CE%9A%CF%8C%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1&print=1&lang=el>

Додаток Б
Результати політичних партій
на виборах до Палати представників 2006 рр.

Партія	Відсоток голосів	Кількість місць в парламенті
АКЕЛ	31.13	18
ДІСІ	30.34	18
ДІКО	17.92	11
ЕДЕК	8.91	5
ЄВРОКО	5.75	3
КОП	1.95	1
ЕДІ	1.56	0
Рух вільних громадян	1.22	0
ЄВРОДІ	0.44	0
Політичний рух мисливців	0.26	0
ЛАСОК	0.23	0

Склад парламенту Республіки Кіпр скликання 2006-2011рр.

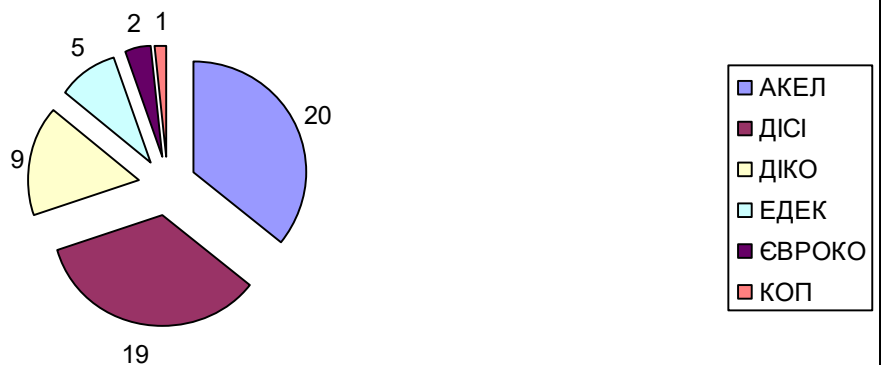

Розраховано і складено за джерелом: Εκλογές 21ης Μαΐου 2006. Βουλή των Αντιπροσώπων [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.cy/easyconsole.cfm/id/258>

Додаток В
Результати політичних партій
на виборах до Палати представників 2011 рр.

Партія	Відсоток голосів	Кількість місць в парламенті
ДІСІ	34,28	20
АКЕЛ	32,67	19
ДІКО	15,76	9
ЕДЕК	8,93	5
ЄВРОКО	3,88	2
КОП	2,21	1
ЕЛАМ	1,08	-
ЛАСОК	0,66	-
ЗІГОС	0,21	-
КІПРОС	0,18	-

Склад парламенту Республіки Кіпр скликання 2011-2016рр.

Розраховано і складено за джерелом: Εκλογές 22ας Μαΐου 2011. Βουλή των Αντιπροσώπων [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.cy/easyconsole.cfm/id/259>

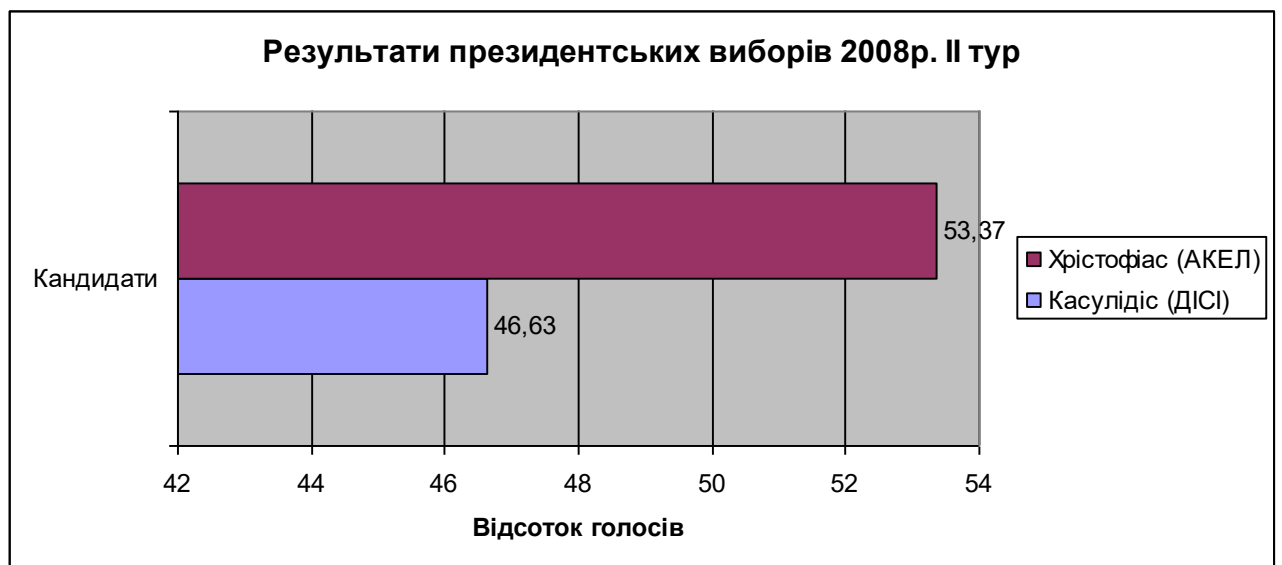
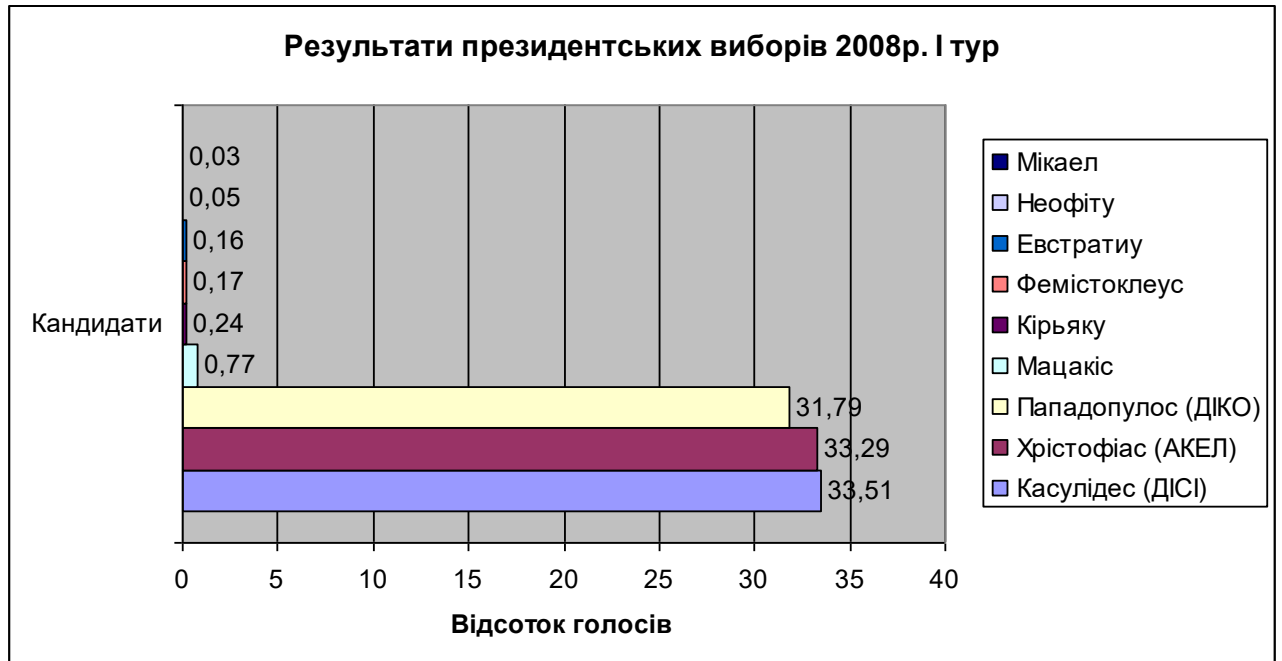
Додаток Д
Результати політичних партій
на виборах до Палати представників 2016 рр.

Партія	Відсоток голосів	Кількість місць в парламенті
ДІСІ	30,68	18
АКЕЛ	25,27	16
ДІКО	14,49	9
ЕДЕК	6,18	3
«Альянс громадян»	6,01%	3
Рух «Солідарність»	5,24	3
Рух екологів – «Співробітництво громадян»	4,81%	2
ЕЛАМ	3,71	2
Партія за захист тварин	1,16	-
«Дихання народу»	0,87	-
Соціальних рух «Сімеа»	0,58	-
Організація борців за правосуддя	0,28	-
«Всі на боротьбу»	0,04	-

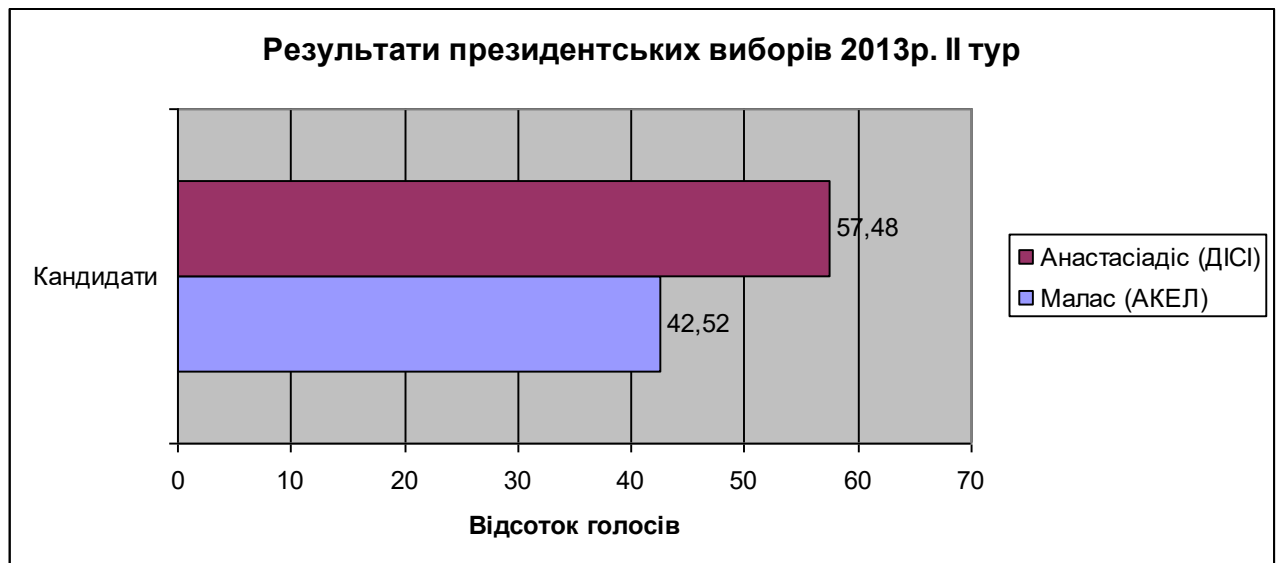
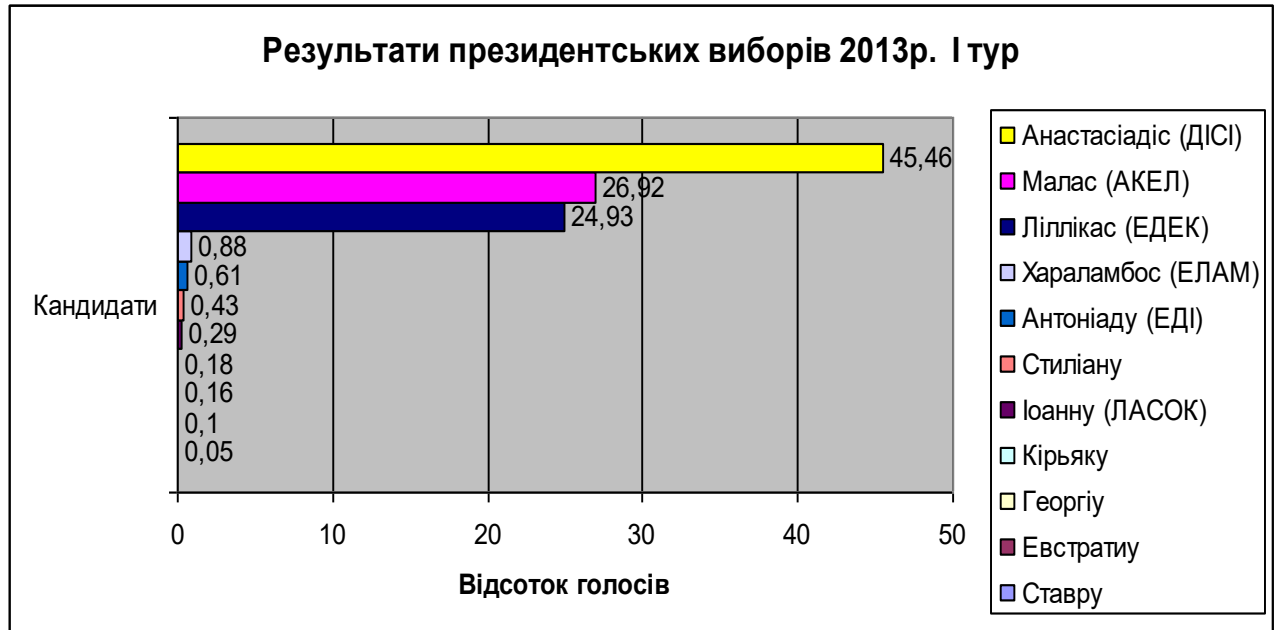
Розраховано і складено за джерелом: Βουλευτικές Εκλογές 2016: Επίσημα Αποτελέσματα [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wtv.elections.moi.gov.cy/>

Додаток Ж
Результати президентських виборів 2008 р.

Розраховано і складено за джерелом: Cyprus: Presidential Election 2008. European Election Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FCYPR20081_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfCube%2FCYPR20081_Display_C1&top=yes

Додаток 3
Результати президентських виборів 2013 р.

Розраховано і складено за джерелом: Cyprus: Presidential Election 2013. European Election Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FCYPRES2013&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfCube%2FCYPRES2013_C1&top=yes

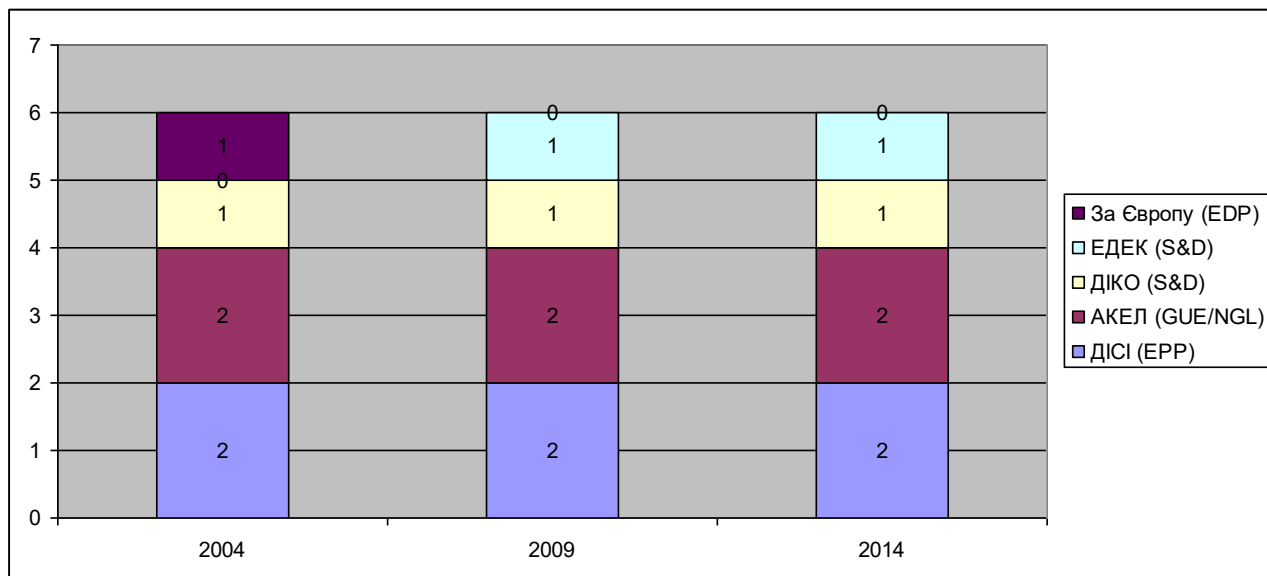
Додаток К

Зв'язки кіпрських політичних партій з партійними групами в Європейському парламенті

Кіпрська політична партія	Європейська партійна група
Прогресивна партія трудового народу / АКЕЛ	Європейські об'єднані ліві/Ліво-зелені Півночі / GUE/NGL
Демократичний збір / ДІСІ	Європейська народна партія / EPP
Демократична партія / ДІКО	Прогресивний альянс соціалістів та демократів / S&D
Рух соціал-демократів / ЕДЕК	Прогресивний альянс соціалістів та демократів / S&D
Рух за екологію та охорону навколишнього середовища / КОП	Європейська партія зелених / EGP
Європейська партія / ЄВРОКО «Альянс громадян»	Європейська демократична партія / EDP
Об'єднані демократи / ЕДІ	Альянс лібералів та демократів за Європу / ALDE

Розраховано і складено за джерелом: European Parliament [Електронний ресурс].
— Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/portal/en>

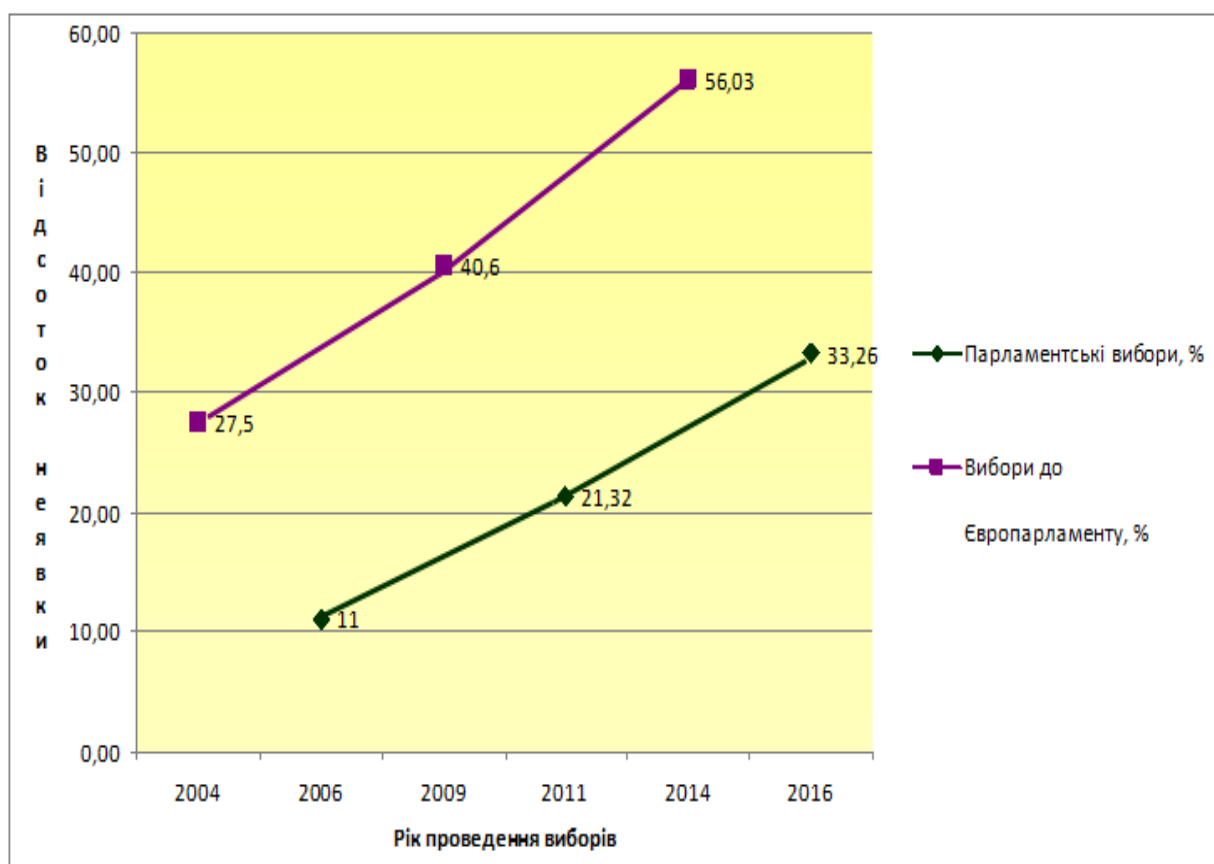
Додаток Л
Розподіл місць Республіки Кіпр в Європарламенті
між політичними партіями

Розраховано і складено за джерелом: Κύπριοι Ευρωβουλευτές – Αποτελέσματα εκλογών για την ανάδειξη μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Ιουνίου 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www2.parliament.cy/parliamentgr/006_02_01_01.htm
 Ευρωεκλογές 2009: Τα τελικά αποτελέσματα στη Κύπρο [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.express.gr/afieroma/euroekloges_2009/178107oz_20090607178107.php3
 European Parliament.. Results of the 2014 European elections. Cyprus [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-cy-2014.html#table02>

Додаток М

Показники неявки на вибори в Республіці Кіпр

Розраховано і складено за джерелом: Κύπροι Ευρωβουλευτές – Αποτελέσματα εκλογών για την ανάδειξη μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Ιουνίου 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www2.parliament.cy/parliamentgr/006_02_01_01.htm

Ευρωεκλογές 2009: Τα τελικά αποτελέσματα στη Κύπρο [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.express.gr/afieroma/euroekloges_2009/178107oz_20090607178107.php3

European Parliament.. Results of the 2014 European elections. Cyprus [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-cy-2014.html#table02>

Εκλογές 21ης Μαΐου 2006. Βουλή των Αντιπροσώπων [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.cy/easyconsole.cfm/id/258>

Εκλογές 22ας Μαΐου 2011. Βουλή των Αντιπροσώπων [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.parliament.cy/easyconsole.cfm/id/259>

Βουλευτικές Εκλογές 2016: Επίσημα Αποτελέσματα [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://wvt.elections.moi.gov.cy/>